

"...ובחרת בחיים..."

(דברים פרק ל' פסוק י"ט)

אורי זהר

המסורה

ירושלים תשמ"ג

כל הזכויות שמורות למחבר
כולל העתקה וצילום של הספר
או חלק ממנו

הוצאת המסורה

ירושלים: רח' חבקוק 5 ת.ד. 5656
בני-ברק: ר' עקיבא 113 ת.ד. 424

צילום ולוחות "אדמון" ירושלים

רח' סלנט 28

טל. 288111 — 288882

הקדמה

החיבור להלן אינו מטפל בעשרות שאלות, שבדרך כלל נשאלות, במפגשים בין יהודים שומרי מצוות, לבין יהודים שעדיין אינם מקיימים את התורה, כגון: — שאלת "הניגוד" בין דעות מדעיות לבין תיאור הבריאה בתורה, שאלת גילו של העולם, מימצאים ארכיאולוגיים המאשרים, או הסותרים, את האמור בתורת ישראל וכו'. עשרות פרסומים בתקופה האחרונה, שנכתבו ע"י מדענים ידועי שם, ובעלי מקצוע בשטחים הנ"ל — כולם, יהודים שומרי מצוות, מהם מילדותם ומהם בעלי תשובה, — עוסקים בצורה מפורטת ומעמיקה בכל הנושאים האלה.

אין כאן שום מטרה לייצג או להתנגד לאיזו שהיא עמדה פוליטית — מפלגתית, או להתעסק בתופעות חברתיות חולפות.

החיבור הזה ברובו גם אינו נכנס לעובי הקורה בלבון שאלות כגון — איך תיתכן השואה? הסתר הנהגת ה' את העולם; "אי הצדק" שבמצווה זו או אחרת; מה ענין הקרבנות בתורה? ועוד ועוד תמיהות ושאלות רבות מסוג זה. שלמרות חומרתן, הן קושיות משניות לנושא העיקרי בחיבור הזה.

עיקר ענינו של האמור כאן — לתאר מהלך התפתחות רעיוני, ממצב של יציבות רוחנית יחסית, שלפי הרגשתי הגעתי אליה בסביבות גיל 40 — (הרגשה אפינית לקבוצת הגיל הזאת) — ולפני שהספקתי להנות כדבעי מההישג שבמצב זה, המעבר למצב חדש ובלתי צפוי לחלוטין, שבו הועמד בפני אתגר שזעזע את כל עולמי, עד למצב הנוכחי, ולמסקנה שלעניות דעתי אי אפשר להמלט מהכרחיותה.

למצות את הענין: – שאלת השאלות היא – האם יש בורא לעולם, שגילה את שכינתו בהר סיני לעם ישראל כולו, על מנת למסור להם בתורתו את סיבת, מהות, ותכלית הבריאה!! כל שאר השאלות המדעיות והמוסריות הן משניות לשאלה הזאת. ייתכן וצריך להתנצל על עצם ההזדקקות להוכחות, על עובדה בסיסית פשוטה וברורה כל כך, שלאורך דורות עם ישראל כלל לא היתה שנויה במחלוקת כל שהיא. אבל מה לעשות, אני מנסה לתאר את הדרך שעברתי אני. ולבושתי, מעולם לפני כן לא נתתי את דעתי על כל הדברים האלה, שהם בשורש נשמתו וקיומו של עם ישראל.

הקוו המרכזי של החיבור הזה הוא לנסות ולהעמיד בפני הקורא את אותו האתגר, שהועמדתי בפניו. המטרה: לגרום לו לעצור קמעא את שטף מרוצת חייו, ולעסוק באופן רציני בשאלה החשובה, הקריטית, החיונית והמכרעת ביותר שקיימת בכלל – כי בה תלויים חיי כולנו.

א. ז.

אנסה לתאר את מצבי בסביבות גיל ארבעים, בתקופה שבה ניצבתי בפני האתגר המוזר כל כך בעיני אז: — הכרה והתקרבות אל תורת ישראל. במושגים החברתיים שבהם חייתי, הייתי "מאושר" מאוד ממצבי, שבע רצון מעצמי, ועומד דרוך לקראת אתגרים יצירתיים מרתקים בעבודתי. בקולנוע כמו בטלוויזיה (למי שלא זוכר או לא יודע, זה היה המקצוע שלי), ראיתי את כל עבודותי הקודמות כהכנה לקראת הזינוק הממשי קדימה. מבחינת המיומנות המקצועית שהגעתי אליה, הרגשתי שרק עכשיו אני הולך ומשתחרר מפחדים ומעצורים, שסכרו עד עתה את הנביעה הגדולה של היכולת. ההשתחררות הזאת, ושכלול המיומנות, וצבירת הנסיון, יצרו לגבי מצב מרתק — תחרות בין מהירות הביצוע לבין השליטה עליו.

בבידור — קובע הקצב: — גמור את המשפט חצי שניה לפי שהקהל מסיים אותו במחשבתו, ואז שנה כיוון זוויתי, עוד לפני שהקהל גמר לנוח על סוף המשפט הקודם. האפשרות היחידה להקדים את הקהל היא להקדים את עצמך: עוד לפני שאתה "יודע" מה אתה אומר, אמור זאת, ועוד לפני שגמרת לאמר, דע מה אתה אומר. זאת הטכניקה. השליטה בה נותנת הרגשת עֶצְמָה וחופש. אתה טס לאן שלבך מוביל אותך, מתקן ומתאפס תוך כדי האוירובטיקה הזו, והקהל מובל על ידך, ומטלטל מצד לצד אחריו, בקיצור, השטות החכמה ביותר או החכמה הטפשית ביותר (בחר ברצוי לך, כי שני המרכיבים שווים בחשיבותם).

יש גם נופך ערכי בעיסוק הזה — גרימת הנאה לזולתך. מה יותר "מוסרי" מזה! והתמורה — הרגשת הקיום הכפולה הזאת. אתה קיים לא רק לעצמך, אלא גם במחשבתם, געגועיהם ותשוקותיהם של רבים אחרים. אתה מייצג לגביהם את מוקד שאיפותיהם. לפחות בזמן ההצגה.

שום סיבה בעולם שבו פעלתי, לא יכלה לגרום לי לרצות לעזוב את חיי הקודמים, גם אם נתעלם מההנאה העזה שהפקתי מהם, פשוט משום שלא ניתן לי מדרך רגל מחוץ למערכת, על מנת לבדוק אותה: — למה משמשת האקרובטיקה הבידורית הזאת? למה זה כל כך נכון להצחיק ולצחוק?

המילה "בידור" בעברית משמעה פיזור. היא מבטאת בצורה מעודנת ומדויקת את מהות האמנות, גם "הרצינית", ותפקידה. בפי המומחה לנושא — אריסטו — המילה היא קתֶרֶזִּיס — טיהור. בפשטות — מה שהגוף עושה בשירותים, עושה הנפש בתיאטרון, שהוא מקום ההשתחררות מהלחצים הרוחניים ובידורם לכל רוח. זהו כל הענין. האמנות לא משנה כלום. לא בחברה ולא בפרט. אין לך אדם בעולם, חוץ מהאמנים עצמם, שעשה איזו שהיא החלטה משמעותית כתוצאה מהשפעת יצירה אמנותית עליו (להוציא את מתאבדי "וורטר"). המדובר כמובן, באמנות לשמה, ולא ברעיון ערכי שמשתמש באמצעים אמנותיים על מנת להניע בני אדם לפעולה. כמו בתעמולה ופרסומת.

תהליך קתֶרֶזִּיס הוא כדלהלן: מקוריותו של האמן שהוא סיכום המבנה הפסיכולוגי המיוחד שלו, מתבטאת בסימנים וסמלים קומוניקטיביים הנטבעים בחומר זה או אחר. התוצאה מוצגת בפני הצרכן, והצירוף בין הספציפי (נפש האמן) לבין הכללי (הקומוניקטיבי — הצורני) מהלך על הצרכן קסם, שעיקרו מתן אישור להלכי נפש מוכרים לו, אצלו או אצל זולתו. והאישור הזה הוא נחמה גדולה. להיות מאושר פירושו לקבל אישור. ואז נפתח

פתח בנפש הצרכן אל העולם דרך היצירה האמנותית. ומכעד לפתח הזה נוצרת זרימה של רגשות, מחשבות, אסוסיאציות, שהצטברו ושלחצו. מדת שחרור הלחץ קובעת את מדת ההערכה ליצירה. זה כל הסיפור.

בבידור האמצעים גסים יותר, אצל שייקספיר מורכבים, עדינים ומסובכים יותר, אבל המטרה בכל תחומי האמנות תמיד זהה. על כך שהאמנות היא דבר חיובי, יש הסכמה חברתית כללית — למה? כי בנוסף על הרגשת ההשתחררות, הנעימה כשלעצמה, היא גם מאפשרת ביטוי של האמן, וביטוי של הצרכן. למה כשלעצמו זה חשוב להתבטא? כי... ככה! כי זאת נטיה נפשית טבעית! וכי כל נטיה נפשית טבעית צריכה למצוא ביטוי? כמובן שהתשובה היא שיש מגבלות. מי קובע אותן? עפ"י איזה קנה מידה?

אני מקווה שבהמשך ניגע שוב בשאלה הזאת. בינתיים, אני מנסה רק לתאר את גבולות התודעה שלי בתקופה הנידונה. כל השאלות האלה כלל לא הטרידו אותי, באיזה שהוא מקום היה מסוכם אצלי (אחרי שהציונות הסוציאליסטית, ההומניזם, וילדי הפרחים נשחקו לאבק פורח) שאין תשובה החלטית לכלום. הכל יחסי, כולל הקביעה הזאת. שאלות "יסודיות" הן שאלות חסרות תכלית וזהו. אבל זה לא הטריד אותי כלל. עד היום כשאני מספר לבני שיחי, שומרי מצוות, וגם לכאלה שעדיין לא, את העובדה הזאת, אני נתקל בחוסר אמון זהיר. "לא היה איכפת לך שאין תכלית?" "שבאת לעולם, ותצא ממנו עוד מעט, בלי לדעת על מה ולמה?" איך יתכן שהאדם לא שואל את עצמו שאלות קיומיות? מהי מטרת ההמצאות בעולם? שוב ושוב אני חוזר: כל זה לא הטריד אותי כלל. סיבת הקיום היא להנות ממנו. ואם זה מצריך להנות אחרים, אז למה לא? וזהו. מעבר לזה אין כלום, וכלל אין צורך שיהיה.

אולי בין הקוראים יש כאלה שלא מזדהים, או בכלל לא מבינים איך אפשר לחיות ללא שאלת התכלית, עכ"פ מצדי אני חייב שתי

תשובות. הראשונה על שאלה ערכית: — האם מי שממלא איזה שהוא צורך של הרכים, גם אם זה רק בידור, משוחרר להחליט החלטות אישיות לעצמו, ללא התחשבות בַּכָּלֵל? יום אחד נסעתי במכונית ברחוב בתל אביב כלילה, ליד רמזור נעצרה מכונית לצדי, הגהג הסתכל ופתאום מבעד לזקן ולמגבעת שלי זיהה אותי. ואז בטענה רצינית אמר לי "איך עושים דבר כזה? פתאום קמים ועוזבים. זה לא התנהגות..." ונסע.

התשובה לשאלה הזאת היא, שלאט לאט, תוך כדי למוד התורה, התבררה העקרות שבבידור: לבדר — לפזר לחצים על מנת שיוכלו שוב להצטבר למחרת? מי אמר שזה חשוב לקחת חלק בתהליך הסיזיפי הזה. חיי התורה מרכזים את כל היכולת הרוחנית, מתכלתים אותם. הבידור הוא פיזור האור. תכלית התורה והמצוות היא ריכוזו. הדבר דומה ליחס שבין עֲצֻמַת אור שאינו מרוכז לבין קרן לייזר. מקור האור יכול להיות שווה בעצמתו, אבל איזה הבדל בתוצאה. אותה כמות אור שבקושי מאירה כדבעי חדר רגיל, בריכוזה — תגיע למרחק של מאות אלפי ק"מ. למי שברורה תכלית עבודתו, הבידור הוא גורם שלילי, מעכב, מרדים ומעקר.

התשובה הנוספת שאני חייב, היא לשאלה שגם בה נתקלתי פעמים רבות: — "איך יכולת לוותר על חיי יצירה?" (הכוונה בעיקר לסרטים שעשיתי) ובכן, לא רק שלא ויתרתי, אלא היצירות קיבלה מימדים ועומק ללא שיעור. בעולם שבו אני חי היום, החומר שבו אתה יוצר הוא רגשותיך — יצריך — גופך. הצעת התסריט נכתבה ע"י בורא כל העולמות במיוחד בשבילך: כשם שפרצופך שונה, כך יצירת חייך שלך שונה ומיוחדת לך. שיא ביטוי האינדיבידואליות שלך.

צריך להבין איך התורה שהיא נצחית ובלתי משתנה לעולמים, יחד עם זה, כוללת את פרטי חייך שלך, המשתנים ללא הרף מרגע לרגע. זהו נושא עמוק מני ים, שלא שייך למסגרת הזאת. אומר רק

שבהיות התורה שבע"פ — שהיא עיקר הברית שנכרתה בין הקב"ה לעם ישראל — התמודדות ומאבק בלתי פוסק בין שני הקטבים שבכל סוגיה: ובהיות הלומד את התורה, מנהל את המאבק הזה, ומעורב בו בהכרח בלמודו, הרי שמתח הכוחות הפועלים — תיזה, אנטי תיזה, ושקילתם ע"י השכל המיוחד לאדם מסוים — יוצרים דרך מחודשת ומיוחדת לתלמיד המסוים הזה. לכן, לא רק גופך ורגשותיך הם החומר שאותו אתה מעצב. אלא התורה עצמה — מה שכניתי, רק כדי לסבר את האוזן — "התסריט" — מקבלת את צורתך שלך.

לכן תלמיד חכם שמחל על כבודו — כבודו מחול. לכאורה תמוה, הרי הכבוד אינו שלו למחול עליו, אלא ניתן לתורה שיש בו? ובכן, ההלכה הזאת נלמדת מפסוק: "כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה". הכפילות הדיסוננטית של "בתורת" ו"בתורתו", המופיעות באותו משפט, מיד אומרת דרשני. (זו דרכה של התורה, לשאול על עצמה את כל השאלות האפשריות. גם חיספוס מה במבנה משפט הוא סיבה מספקת לשאלה) התשובה: אמנם התורה היא "תורת ה'", ולכן נצחית, וההלכה הנלמדת ממנה היא כללית ואינה משתנה לעולם, אבל התלמיד הלומד את התורה, נותן לה את הצורה המיוחדת לו, וזו "תורתו", ולכן הוא בעליה ויכול למחול על הכבוד הניתן לו בעטייה.

(מכיוון שכבר נכנסתי לענין, אין ברירה אלא להוסיף כמה מלים) בעצם, היחסים בין התלמיד לבין התורה קצת יותר מורכבים: מעין יחס איש ואישה נרקמים בין הלומד — לבין תורתו. על התורה שהיא "מורשה קהילת יעקב" אומרים חז"ל "אל תקרא מורשה אלה מאורשה". "והיא תשיחך" — התורה משיחה את הלומד בה, כשם שאשה משיחה את בעלה. התורה הנלמדת מפיקה מלומדה את המקורי ביותר שבו. לא המקורי הפסיכולוגי, אלא מפנימיות הרכה יותר עמוקה. משורש יחודו כאדם. לכן חכמי

ישראל נקראים על שם תורתם "השאגת אריה" ה"חיי אדם" ה"בית יוסף" וכו'.

ניקח לדוגמה קבוצה מחכמי ישראל שמורכבת מהרמב"ם — משה בן מימון שנולד בספרד במאה ה-12 לספה"נ מגדולי הפוסקים שנאמר עליו משה עד משה לא קם כמשה. רש"י — ר' שלמה יצחקי גדול מפרשי התורה שבכתב ובע"פ. האר"י — האדון ר' יצחק לוריא (המאה ה-16) נולד במצרים עלה לצפת נפטר בסביבות גיל ה-40 ובמשך 2-3 שנים של פעילותו בגלוי זיעזע את כל עולם התורה. הגר"א — הגאון ר' אליהו (ווילנא 1720-1798) ששליטתו בכל התורה כולה וחסידותו אין להם אח ורע עד ימינו אלה. והרמח"ל — ר' משה חיים לוצאטו (פאדובה איטליה 1710) שהוא פשוטו כמשמעו מבשר הגאולה בתקופתנו. אלה לא רק גאוני עולם, שכל מי שטועם מקצת מן המקצת מחכמתם, נשאר נעתק נשימה מעצמת הגותם שאין לה אח ורע בשום עם בעולם, בשום זמן מן הזמנים, אלא, אלה גם חמשה עולמות לגמרי שונים זה מזה ורחוקים זה מזה בכל פרט. בעלי גישות מובדלות לחלוטין זו מזו אל התורה. בעלי גילויים שונים לגמרי זה מזה בתורה. ובכ"ז כולם ללא יוצא מן הכלל דבקים ללא סייג קל שבקלים בקו המרכזי של יישום התורה בחיים עפ"י משנתם של משה רבנו מוסר התורה שבכתב ורב אשי חותם התורה שבע"פ, וזהו. שום רגש לא מטה את אדירי הרגש האלה מהדבקות הזאת בשולחן ערוך. שום רעיון נשגב לא מושך אותם להתרחק כמלוא הנימה מדקדוק דק שבדקים שבתרי"ג מצוות. עליונות ההכרה וחוקיותה שולטים ללא מצרים. הרי זו תופעה סגולית של מקוריות הכי קיצונית וקטבית, המתנקזת מעולמות רחוקים זה מזה ת"ק על ת"ק, אל אותן מסקנות עצמן, עד אחרון פרטיהן. וזה, עפ"י הכרח החוקיות השולטת בכל שיטה ושיטה כשלעצמה. כל האמור כאן, לגבי חמישה חכמי ישראל אלה, כמוכּן נכון לגבי מאות ואלפים רבים של חכמי ישראל על פני כל הדורות. כשכל

אחד מהם הוא עולם בפני עצמו, ויחד עם זה הם מהווים את השרשרת הבלתי מנותקת אפילו לשניה אחת של קבלת ומסירת התורה ממשה רבינו ועד עצם הרגע הזה.

ובכן כדי לענות על שאלת "הויתור" על היצירה בחיי, התשובה היא, שתוך כדי היות האדם לומד על מנת לעשות, (בהבדל מכל למוד אחר), בנתינת צורתו שלו לתורה, היא מעצבת את חייו. זה לא איזה משחק שאתה משחק בצלולויד או בצבעים או במלים. היצירה שצומחת מתוכך, היא האני העמוק והיותר חבוי בך. אתה מסתת מתוך האבן הסוגרת על אישיותך (הרגלים, חינוך, חברה, שפה, פחדים, פסיכולוגיות, תורשה, ומה לא?) את העצמי ביותר. אבל לא משום שזה כשלעצמו התכלית. המטרה הרבה יותר אדירה — שותפות, שהבורא משתף אותנו בה, בסיום מעשה בריאת העולם כולו. כתנאי ללקיחת חלקך בבריאה עצמה, אתה חייב עוד ועוד, ללא הרף, לצאת מעבדות לחירות, להצטייר באמיתת חייך הרוטטים מתוך האבן הסוגרת עליך. הוא שאמרו חז"ל "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה" איזו יצירה אחרת תשווה ותדמה לזו?!

סליחה על ההתפרצות הזאת טרם זמנה כבר כתחילת הסיפור, נחזור לתקופה הנידונה.

עד כמה שיכולתי לשפוט, הייתי מאוזן מבחינת הציפיות והשאיפות שלי. עד לאותה תקופה, בעבודה כמו בחיים, הייתי נתון לשליטתם של נחשולי התלהבות ומרץ שמדי פעם היו גורפים אותי בכיוון מסוים. כשהגל היה עובר, הייתי נשאר עם הטעם הטפל של קיצוניות היתר, ומיד כתגובת נגד הייתי שואף אל הקוטב השני, וזה שוב מתוך שאיפה מוגזמת. לאמיתו של דבר ההסתפרות האלה אל קטבים מנוגדים חליפין, על אף אי הנעימות שבסופן, היו מלח חיי בלי שנתתי דעתי לכך. ההתערבלות בתוך

הדלקת, כמו ההצטננות שאחריה, הן תנאים הכרחיים להיסחפות. ואם אתה לא נסחף, אתה נמצא בהרגשה שאתה "מחוץ לחיים".

היום אני חושב שהמחזוריות הזאת, של מתח והרפיה, שולטת ביום-יום של רובנו, והיא התחליף האדיר ביותר לתכלית שאיננה. לא רק האמן "הסוער" אלא גם הפקיד, הפועל, הסוחר הזעיר, שקם בבוקר ונכנס לגיוגל הקודר הזה של תחבורה ציבורית — מקום עבודה משומם — בזבוז הזמן — הדבורים על כדורגל — ממשלה — רצח — פשע מאורגן — דופקים אותנו — מחלות — נמאס — וכו' חוזר כשהוא טעון מתח בלתי נסבל, דרך השרשרורים האינסופיים של התחבורה הציבורית אל התכלית שלמענה הוא קם בבוקר: — להתרפות על הכורסה שמול הטלוויזיה ולהירדם. בלי הסבל בחוץ, אין טעם בבריחה אל הטלוויזיה. בלי הסבל בבית, אין טעם בבריחה החוצה. וחוזר חלילה. מדי פעם בפעם יש גביע אירופה, איזו שערורית שחיתות קטנה. בקיצור, בכל קטע, בין אם אורכו יום אחד או כמה חדשים, יש פרק שאפשר להסחף בו, ולצבור מתח, שדורש הרפיה עד המתח הבא. לכן הזקנים למשל נהיים פחות ופחות שייכים לחברה המתנדנדת הזאת. אי-היציבות, שכולם כמוכּן מתלוננים עליה, ואשר היא בעצם נותנת את "הטעם" לחיים, היא מעבר ליכולתם של הזקנים. כמו הכבישים.

אגב, היום אני חי בחברה שבה הזקנים והחולים והמוגבלים הם חלק מהמשפחה. בחברה החילונית הזקן והחולה הם בדרך כלל מטרד שצריך למצוא לו פתרון. בשביל זה יש בתי חולים, בתי זקנים, בתי משוגעים. פה היחס שונה לחלוטין. ולא משום שהאנשים פה הם בעלי תכונות נפש נדיבות יותר, אלא פשוט משום שדרך התורה היא שונה ומחייבת. התורה מלמדת שהמחלה והזקנה הם חלק מהחיים עצמם, כמו המוות והלידה. יש תכלית, והיא מתקיימת בהווה, והיא כוללת החיאת החולה וכיבוד האב, גם אם הוא סניילי ובלתי נסבל. וכן לגבי כל גמילויות החסד, הן כלל

לא תלויות בתכונה זו או אחרת, או במזל שיש לנזקק להתקל או לא להתקל בנדיב. כלל וכלל לא. מעשיך האנושיים אינם תלויים "ברגש האנושי הטבעי" שלך, (ראינו להוותנו איזה שלל אינטרפטציות רצחניות אפשר לתת למושג הנעלה הזה), אלא במצוה. אתה מצוה ע"י הכרתך הכפויה ע"י הכרת האמת של התורה, לגמול חסדים. אבל גם הרבה יותר מזה: אתה מצוה לא רק לעשות אלא גם להיות רחום, ולאהוב, ולכבד, ולא משום שנולדת כזה, אלא משום שאתה כופה על כל מערכת רגשותיך ויצריך ציווי שכלי, על מנת לכוון אותם לפיו.

הייתכן? האם אפשר להיות מצוה לאהוב, ואמנם לקבל את המצוה, ולפעול לפיה, ושהתוצאה תהיה אהבה אמיתית עד עומק תהום הרגשות? התשובה ההחלטית של התורה היא, לא רק שזה אפשרי, אלא שזה הכרח עבודת האדם בכל ימי חלדו. "גדול מי שמצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה". אמנם המעשה הוא העיקר, אבל מי שפועל משום שהוא מחויב על ידי הכרת שכלו לפעול כך, הוא גדול ממי שטבעו מטה אותו לאותה פעולה עצמה. אי אפשר להגזים בחשיבות העקרון הזה. כאן התורה ממליכה את שכל האדם המכיר באמת.

אולי כדאי לשהות בענין הזה עוד כמה דקות, אנו, בחוסר דיוק, מזהים רגשות של רחמים עם ערכים מוסריים, דימויים של תיעוב עם שפיטה ערכית, אדישות (אצל הזולת) כחוסר אנושיות (כלפינו אנו) וכו' וכו'. כהדגמה, אני נזכר בספור קצר שקראתי פעם בירחון אמריקאי: — מתואר שם תנוק בן כמה חדשים, שמתפתל ביסורים בעריסתו, וקודח מחם גבוה. אמו מתרוצצת מיואשת בבית. כל מה שהיא מנסה לעשות לא מועיל לתינוק. בחוץ משתוללת סופת שלג, והרופא, שהוזעק עוד לפני כמה שעות, עדיין לא בא. רחמי הקורא על התינוק חסר הישע מתעוררים למקרא הייסורים והסבל שעוברים עליו. גופו הקטן מתעוות מכאבים, הוא הולך ונחלש. יבבתו דועכת, נשאר בו עוד מעט מאוד כח חיים. אתה מוצא את

עצמך רוצה להושיט אליו יד מלטפת, מנחמת, אם לא עוזרת. למה הרופא לא מגיע?! ואז, בדקה התשעים, נפתחת הדלת והרופא, מרובב בפתיתי שלג, נכנס פנימה, פושט במהירות את אדרתו, וניגש אל התינוק. מיד הוא מתחיל לטפל בו — מְנָשִׁים אותו, נותן לו תרופה, משקה אותו בתה חם, עוברות דקות הרות מתח, התינוק מתנוודד בין החיים והמוות. עיניה, הדלוקות והאדומות מבכי, של אמו השבורה נעוצות בפניו של תינוקה. אילו יכלה היתה מזרימה אליו חיים ממנה. ואז לאט לאט התינוק נרגע, החם יורד, נשימתו הופכת להיות שקטה יותר, קצובה ומסודרת יותר, הוא נרדם. הרופא עוד מטפל, בודק באפרכסת את הדופק והנשימה, מקיש על הריאות בעדינות, מוציא מתיקו עוד כמה קופסאות של התרופה הגואלת, פונה אל האם שדמעות, שעד עתה היו עצורות, פורצות מעיניה, ומרגיע גם אותה. "זה בסדר, זה בסדר" לואט הרופא אל האם המתיפחת במשפט המסיים את הסיפור, "אל תדאגי גברת שיקלגרובר, אדולף הקטן יחיה..." כמו גל רדיו אקטיבי אחר ההפצה חודרת למוח הקורא, הידיעה הקבורה בעבר הדחוק בשפולי הזכרון — אדולף שיקלגרובר הוא שמו המקורי של הרוצח ההמוני הגדול בהסטוריה — אדולף היטלר

עד המשפט האחרון של הסיפור, יצא לבך ליסורי התינוק חסר הישע הזה. האם היית מסוגל להרוג אותו במו ידיך אילו ידעת למעלה מכל ספק מה יצמח ממנו? כדאי לעשות את תרגיל הדמיון הזה: אל פניך מחייך תינוק. אשר בדרך על טבעית העבירו לפניך בקוֹיק מוֹשֵׁן את כל עתידו. מתברר לך, ללא שום צל של ספק, שהאדם הזה ירצח באכזריות חסרת תקדים מליוני בני אדם, האם תחנוק במו ידיך את התינוק המתוק הזה המחייך אליך?! וודאי שאין לנו הכח הנבואי לחזות עתידות. ובכ"ז, המעלה של התרגיל, שהוא מעמת את רגשות הרחמים שלנו, (שבדרך כלל אנו טועים ומחליפים אותם בהגדרות ערכיות מוסריות), עם ידע "קר" של הטוב והרע.

התורה קוראת תגר לשכלנו. היא טוענת שהיא מוכיחה מניה וביה את מקורה האלקי, וככזאת — בעלת היכולת היחידה להגדיר את הטוב ממקורו ועד הסוף, ואת הרע על כל חלויֹתיו עד סופם. הוא שמשוה רבנו אומר "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע ובחרת בחיים".

מטרת החיבור הזה, הוא לתאר את תהליך הוכחת אמיתות התורה, אצל המחבר, מתוך כוונה להוות אתגר לבדיקה רצינית אצל הקורא. אבל עוד לפני זה, נדמה לי שדבר אחד וודאי אפשר לקבוע — אנו חייבים ללא הרף לחשוב בעצמנו. כל אחד מאתנו וודאי יודע, שהיה מוכן כמה וכמה פעמים בחייו לפעול בעד או נגד מטרה, שכל חושיו "הוכיחו" את צדקתה או רשעותה, ובכ"ז היום במבט שכלי אחורה, כשהרגשות בענין זה נגמרו, הענין נראה שונה לחלוטין.

את אותה הביקורת אני מעיז לבקש לגבי תורת ישראל ומצוותיה. אני מכיר מעצמי את שלל הרגשות השליליים שעוררו בי, ובודאי מעוררים בחלק מהקוראים, מייצגי הדת. כמו כן אני מכיר היטב את מערכת הרגשות ההומניים אצל אנשים ישרים רבים, שהתורה כלל לא "מסתדרת" להם עם כל מה שמזוהה אצלם כטוב ומועיל לאנושות. אנא, לא לטעות לכאן או לכאן. כדי להיות מסוגל לבדוק ענין כל כך חיוני, מהותי, ובעצם מפחיד ובהרבה מקרים גם דוחה, אנחנו חייבים לפני זה לבדוק את עצמנו עד כמה שאפשר, שוב ושוב. אולי ענין שלילי הוא "שלילי" כי הוא דוחה אותי, ולא דווקא משום שאני יכול להוכיח את השלילה שבו, בתוך מערכת המושגים הכללית של חיי.

אבל אני שוב מקדים את המאוחר.

כאמור למעלה, חייתי בהרגשה שהקטבים בהתנהגותי, ואולי גם באופיי, הולכים ומתאזנים. זה מצב אופייני בכניסה לשנות גיל הארבעים, ואני מאוד נהניתי ממנו. ההשתחררות כביכול מן המעגל ה"ל" של היזרקות מקוטב לקוטב, העניקה הרגשת כח כובשת.

אני כותב דברים אלה כי, מאז שזיכוני וזכיתי להדבק בתורת ישראל ומצוותיה, שמעתי פעמים רבות את הסברא "שמן הסתם זאת אחת ההתלהבויות שלו וזה יגמר תוך זמן קצר". בשלב זה הייתי רוצה רק לציין שכל התהליך שעברתי הוא הפכי לנטיותי ולאופיי, והיה גם בניגוד מוחלט לרצוני אז. אילו דרכי אל אמת ה' ית' היתה מבוססת על התלהבות וחוויה, היתה כבר מזמן מתמוטטת. מה שנדרש ממני כאן, היה שונה לחלוטין מכל מה שהייתי מורגל אליו כל ימי חיי. אני מקווה שבהמשך תתברר נקודה זאת.

נחזור לתיאור חיי בתקופה האמורה. מצבי הכלכלי היה טוב, ואף שמעולם לא היה לי הון, לא היו לי דאגות פרנסה. עשיתי בכל שטח כל מה שעלה על לבי, כשהמגבלה היחידה היתה, עד כמה שאפשר, לא לפגוע במי שלא פוגע בי. וגם זה, במבט אחורה, לא דווקא בגלל סבות מוסריות, אלא בעצם רק כדי לא להפגע. חייתי בהרגשה שאני שומר על יכולתי וכושרי לבחון רעיונות ואתגרים רוחניים בצורה מפוכחת. בעיני עצמי כבר השתחררתי מכבילויות מושגיות הנטבעות בנו, שלא ברצוננו, ע"י החברה. "אהבתי" את "הכל" ואת "כולם", חוץ מאלה שלא אהבו אותי. לא הייתי מודע לאיזו שהיא בעיה במשפחתי. בקיצור, המצב הטוב ביותר שהייתי בו אי פעם בחיי. והשאיפה היחידה שלי היתה שזה לא ישתנה לעולם. אני מדגיש את דברי אלה כדי להוציא מלב הקורא עוד סברא אופיינית, כאילו כל תופעת החזרה בתשובה נובעת מחפושי דרך ומצוקה רוחנית. לפחות אצלי, (ואני מכיר עוד רבים כאלה), המצב היה הפוך: לא היתה לי שום סיבה מודעת לחפש איזה שהוא שינוי בחיי.

בתקופה המדוברת רעייתי ואני תכננו לנסוע לסקנדינביות, ולהגיע צפונה עד כמה שאפשר. שמחנו מאד על הנסיעה הזאת. אצל רעייתי זו היתה הגשמת חלום ישן. השקט, השלוה, קור הרוח, האיפוק והסגירות, המיוחסים לאנשי הצפון כתכונות אופייניות, הלכו עליה קסם רב. אני שמחתי בגלל עצם החידוש. שמות כמו "פיורדים, נורווגיה, קוטב צפוני, אינגמר ברגמן, טרולים, שטוקהולם, פרגינט, יערות הצפון והדב הלבן" צלצלו באזני.

אלא שקרה דבר מוזר. בדרך אל המטוס עוד התרוננתי משמחה על הטיול הצפוי. במטוס עצמו לא נתתי דעתי על מצב רוחי — חלק מהזמן ישנתי, חלק מהזמן קראתי. אבל כשיצאתי משדה התעופה של אמסטרדם אל רחובותיה, נתקפתי בהרגשת ניכור ואי שייכות עזים ביותר, שמעולם לא הופיעו לפני כן בנסיעות קודמות לחו"ל. שום חידוש בנוף או במקומות ביקור, לא עקר את ההרגשה הזאת. "מה אני מחפש פה?! הרי בעצם זה בכלל לא מעניין אותי. מה כל זה נוגע לי?!"

חשבתי שככל שנגיע יותר צפונה תיעקר תחושת התפלות מן הטיול, לנוכח נופים קדומים ופראיים. אבל זה לא קרה. הסתכלתי בפיורדים הנורווגיים מגבהים נישאים של הררי עד, והסתכלתי בהרים כשאני משייט על פני המים הכחולים-כהים והצלולים של הפיורדים, ולא ראיתי שום הבדל. בין מלמטה למעלה ובין מלמעלה למטה, אותו חוסר הטעם כמו במאכלים הדשנים שלהם. הכל חסר מלח ופלפל, כמו האנשים.

אולי באותו טיול נחקק במוחי בטוי שבשבילי מאפיין את ארץ ישראל: — "ארץ הרחמים". אין בה הרים משוננים אדירים, ואין בה עמקים רחבי ידיים, אוגרי אדמה שחורה דשנה. היא אינה שוקקת מים ואינה שחונה. בקיצור, היא אינה מאופינת ע"י תכונה מסוימת ואינה חסרה כלום. כמעט כל נופיה ממוצעים. יש בה

עמקים והרים, שפלות ונחלים, ים ומדבריות ואדמה פוריה, גבעות וכרים, בקיצור כמעט כל הנופים האפשריים, כשהם מתמזגים זה בזה, וגבוליהם מטשטשים זה בתוך זה, ואף אחד לא בולט על חשבון חברו. המקום היחידי השונה באופן דרמטי הוא נופה של סדום. אבל זה בגלל ששום מקום אחר לא הוכה כמו זה. ואם אני טועה, וההבדלים הם יותר דרמטיים ממה שאני מתאר, אז מזג האויר וודאי מטשטש את כל הגבולות החריפים בין העונות. החרפים מלאי ימי שמש, ואין חדשים ארוכים של רקיע אטום הנפרש מעל הראשים. בקיצור מדת הרחמים שולטת: — שום דבר לא יותר מדי. ומעל הכל — הארץ שייכת לי ואני שייך אליה. איכפת לי שם מהכל. שם אני חי, כי אני מעורה בכל. כאן בחו"ל הרגשתי מת, כי לא השתייכתי לכולם.

בקיצור, כאמור, הכמיהה לחזור הביתה הפכה לעינוי. הצלחתי להפוך את הטיול לגיהינום גם לגבי רעייתי, עד שהיא הסכימה בשמחה לקטוע אותו ולחזור. כשחזרנו לאובך הרדוד של לוד ביום חצי חמסיני לח ודביק, כמעט והתנפלתי על האספלט המזיע של המסלול.

אני מספר את כל זה לא רק משום שהיום אני יודע שאין "סתם מקרים", ולא רק משום שלגבי הרגשתי שלי, תחילת חזרתי בתשובה נעוצה במסע האמור לחו"ל, אף על פי שאז אפילו לא חלמתי על זה. אלא גם, ובעיקר, משום שמאז ועד היום חזרתי ותמהתי במה זכינו, אני ומשפחתי, להדבק בחיים של אמת. ובכן, יתכן מאוד שאני משתעשע באשליה, אבל התשובה היחידה שעולה שוב ושוב במוחי היא, אולי משום שבכמה הזדמנויות זכיתי לעשות פומבי לשבחי הארץ.

בתכניות שהיו לי בגלי צה"ל — אחד הנושאים, שחזרו על עצמם ללא הרף, היה ענין הירידה או טיולי "הכמה שנים לחו"ל", ואז אולי נחזור..." לא הבנתי, ועדיין איני מבין, מעבר לאיזה

שהוא טיעון ערכי, איך אפשר לעזוב ארץ, אנשים, ופירות כל כך יפים וטעימים, ולרעות בשדות זרים טפלים ומשעממים כל כך? אין לך ארץ בעולם שפירותיה מגוונים וטעימים כפירות הארץ, אותו דבר אמור לגבי בני האדם, וזה עוד לפני פטריוטיזם וערכים. סתם לפתוח את העינים ולראות. האם באמת נחלינו עד כדי כך שאפילו החיך כבר לא מרגיש בטעם?

יש עוד דוגמא לסירוס מעין זה: — העיוורון של המדע או יותר נכון של רוב המדענים בני זמננו, ליופי ולפליאה של הבריאה. ברשותך, הקורא, הייתי רוצה להסתעף מהנושא המרכזי לענין זה. אעפ"י שלכאורה זה לא שייך, בכ"ז נדמה לי שמהלך המחשבות המתואר להלן, אינו מיוחד דווקא למדענים, והוא קובע בהרבה את חיינו החברתיים.

ובכן, אנשי המדע מתארים בפרטי פרטים את תהליך התפרקות שלשלת חוליות הגן בזמן התחלקות התא. ואיך כל חצי חוליה מושכת אליה מהחמרים שבפלסמה של התא העתיד להיבנות, בדיוק את המולקולות החסרות לה, וכו' וכו'. ובכל זאת אותם מדענים לא שואלים את עצמם מנין היכולת לזהות את המולקולה המתאימה מתוך שלל החומרים שבתא, מנין הכח לקרב ולדבק את החמרים הנזקקים זה לזה. האם תיאורית האבולוציה — והמוטציה מסוגלת להסביר את היכולת הטבועה בטבע להבחין בשווה ולקרבו, ובשונה ולדחותו. ובכלל כח החיים עצמו מנין? מה פתאום שיהיה רצון להתקיים, שפירושו לשמור על זהות. מה פתאום הנרקים "רוצה" להיות ולהשאר נרקים בצאצאיו? וכמה מאמצים הוא משקיע בכך. אלא מה יגידו לי, זה לא הנרקים ש"רוצה" אלא כח מסוים בטבע... איזה יופי, מה פתרת בהחלפת המלים?

אני חוזר ומבקש, תגדיר לי את הכח האנטי-אנטרופי הזה שבטבע; אני חוזר ושואל, מנין הרצון הכביר הזה לשמר ולקיים

זהות עצמית, שכל הטבע כולו על כל גילוייו הוא הביטוי שלו? ואחרי כל זה, איך כח החיים האדיר הזה פורץ ומתגלה תמיד בסימטריה. כותרות הפרחים, ואברי האדם, והכל. האם באמת הסימטריה היא המוטציה המוצלחת ביותר מאפשרויות קודמות בלתי סימטריות? אם כן איפה המאובנים הבלתי סימטריים המוכיחים זאת? והאיזון העדין כל כך בטבע עיקר תאוריית דרווין מחייב שאחרי דורות של מוטציות בהם שרדו דווקא המינים החזקים, הרי שהפרה כל שהיא של האיזון בטבע היתה צריכה לחלוף ללא השפעה משמעותית. והרי העובדות מוכיחות בדיוק את ההיפך: — שינוי קל בנקודה אחת בשרשרת הטבע מסכן מיד את כל חוליותיה.

בשנות השישים עקרו הרופאים מגרונותיהם של מליוני ילדים את השקדים. למה? מפני שוהתיאוריה האופנתית אז, לא מצאה לשקדים תפקיד. שום גבול לא מושם בפני האורגניזם של הבורות. שום רתיעה מפני השלם שאינו נודע. אולי הפרט, אף על פי שלא מוצא מקום בתיאוריה העכשווית, אינו מיותר באורגניזם ככלל? (כמו שאח"כ אמנם התברר, כמובן, בענין השקדים). לא! מה שלא ידוע לי, אינו קיים. ובעצם זה ברור, המסורס — מסרס. אי הרצון לנסות לראות את השלם, כי זה יחייב להגדיר את גבולות הידיעה; המרידה ברעיון של השלמות, כי "זה לא מדעי", קובעת את היחס לאורגניזם כהרכבה מוצלחת פחות או יותר של אבני פלא. לכן, אם פרט זה או אחר לא "מתאימים", פשוט מוציאים אותם. ממש מעשה שטן: דווקא המדענים והרופאים שמתחככים יום יום בגבולות אי-הידיעה שלהם. דווקא הם, שהיו יכולים להציץ אל מעבר לגבול הזה, אל השלם שאינו ניתן להגדרה מילולית גרידא, דווקא הם איבדו את הדבר היחידי המאפשר, אמנם לא את ידיעת השלמות עצמה אבל, את ההכרה בשלמות שבטבע. ודבר זה הוא ההכרה בשלמותם הם, בשלמות שבאדם. אילו ההפסד היה רק בתחום המדע, מילא. אבל כאן מפסידים משהו בגרעין קיומנו האנושי.

הישרים שבין בעלי הגישה המדעית, טוענים שעד עכשיו "מוכח" שיש הגיון וסדר בעולם רק "עד כמה שהמודלים המדעיים שלי הצליחו לשחזר את הסדר הזה". ברגע שאתה מדבר אתם על קבוצות גדולות יותר, שאולי כוללות את המערכות שלהם, הם טוענים: "על כך עדיין אין לי הוכחה". ברגע שאתה דוחק אותם להודות שאפילו המודלים המדעיים שלהם עצמם מחייבים מסקנות שחורגות מתחום עיסוקם, הם מיד מתגוננים "זה לא מדעי". אז מה אם זה לא מדעי? האם איש צבא שבא הביתה ויש לו בעיה עם בנו המרטיב עדיין, יטען "זה לא צבאי"? האם מהנדס חשמל שמוצא את עצמו משועמם וחסר תכלית בחיים יפטור את עצמו ב"זה לא חשמלי"? וכו'. הרי יש יכולת תפישה ומחשבה לאדם, מעבר למסגרות שאולי יעילות בעיסוקו המקצועי. ייתכן וימצאו אנשי צבא ומהנדסים, שבגלל פחד ואי יכולת להשתחרר מהמסגרות העקרות אבל הבטוחות כל כך של עיסוקם, יישמו אותן בביתם. אוי ואבוי לבנים שלהם. וכן עם בעלי הגישה "המדעית": העקומים שבהם, מחליפים את המודלים המדעיים שלהם עם העולם הממשי. לא די שמה שנמצא מחוץ למערכת המודלים המוגבלת שלהם "אינו מדעי" ולכן גם "חסר ערך", אלא, מכיוון שהמודל מתאים לתהליכים מסוימים בעולם, זה סימן שכל העולם כולו חייב להתאים למודל. ואם זה עדיין לא כך, זה רק ענין של זמן, בסוף ודאי ימצא המודל שיכלול את כל העולם והאדם על גופו ונשמתו... סליחה, נשמה זה לא מושג מדעי. יותר טוב — על גופו ועל הפסיכולוגיה שלו שהיא, כידוע, האידים הרוחניים שעולים מפיצת קיומנו החומרי. הם בנו לעצמם עולם מקוביות לגו, והם באמת מאמינים שכך גם העולם הממשי בנוי.

את היחס הזה אל החיים אפשר למצוא היום בין רופאים, עו"ד, סוציולוגים, מדינאים, פסיכולוגים, כלכלנים, בקיצור, מעצבי פני הדור. הכל הפך למערכות, הנתנות להגדרות "מדעיות" של יחסי כוחות. החיים עצמם מוגדרים במערכות של חלקים נפרדים

ומוגדרים, שאפשר להפעילם כמו במכונות משוכללות. ואם זה לא פועל, סימן שחסר שמן או בורג באיזה מקום. רק אלה שעדיין פונים אל הייצרי שבאדם — האמנים ואמרגני הבידור והספורט, מתיחסים עדיין אל הבהמה שבאדם — וזה וודאי הרבה יותר אנושי מאשר להתיחס אל האדם כאל מכונה משוכללת.

אני מבקש את סליחת הקורא על הסטיה מהסיפור שחרגה מעבר לכוונתי. אבל התסכול שנגרם, בכל פעם שמבחינים באיבוד התכונות היסודיות של הנפש — כמו יכולת ההיפעלות מן היפה או העָרֵב, גורם לפאניקה. הרי עוד לפני שאפשר לדבר על תכלית קיומנו בעולם, צריך שהעיוות והסירוס של התכונות היסודיות ביותר של האדם לא יקרעו אותנו לגזרים.

בכל מקרה הייתי מאושר לחזור לארץ. בימים שנעדרנו, חבר למקצוע שחזר בתשובה כבר לפני כן, נשא אשה. נזכרתי שמאז שנעלם בין הדוסים, בעצם לא התראינו. הרגשתי חובה לפחות לברך אותו אחרי החתונה. חשבתי שזה יהיה מוגזם להתעלם ממאורע כזה בחייו. ההתעלמות שלי מעצם חזרתו בתשובה היתה בעיני כל כך טבעית ושגרתית, שבכלל לא שמתי לב אליה. היום אני יודע שהתעלמות כזאת היתה אפשרית רק משום שהייתי מנוער מכל שמץ אינפורמציה על תורת ישראל ומצוותיה, אעפ"י שאם היו שואלים אותי אז, הייתי מן הסתם סובר, כדבר מובן מאליו, שאני יודע כל מה שיש לדעת על הענין. את חזרתו בתשובה של אותו חבר פטרתי בהסברים פסיכולוגיים: — האדם היה מן הסתם "נתון ללחצים". הדת היוותה "פתרון קל". "הסירה ממנו אחריות". אומרים לך "מה לעשות ומה לא לעשות" וזהו, "פתרת" לעצמך את החיים. (להוציא מלב הקורא כל ספק: אין לך קבלת אחריות אישית יום יומית גדולה יותר, מאשר קיום המצוות. אין לך מימוש הגרעין האישי ביותר שבך, מאשר בעימות הזה שבין ההכרה

התורנית שאתה רוכש, לבין מה שהיית עד הרגע הזה. בקיצור, ההיפך הגמור מ"בריחה". אבל אז לא ידעתי כל זאת, ופטרתי את כל חזרתו בתשובה בהסברים הפסיכולוגיים שמאז הרביתי לשמוע אותם מפי אחרים לגבי עצמי).

כאמור למעלה, כמה ימים אחרי שובנו לארץ, עליתי לירושלים על מנת לברך את החתן. הסתובבתי בכמה סמטאות, והצצתי לכמה בתי כנסיות ובתי מדרשות אפלים וצוננים. באחד מהם הבחנתי בקבוצה שישבה באחת הפינות. אני מצמצתי פנימה מסוננור מהאור בחוץ, והם הרימו מבטים מצועפים מתוך הגמרא, אלי החוצה. לפתע, ניתק אחד מהם והתקרב אלי בזרועות פרושות ובמאור פנים גדול. הכרתי אותו. גם הוא חבר למקצוע לשעבר, אלא שהיינו מרוחקים יחסית. הסיבה החיצונית לריחוק היתה שמעולם לא עבדנו יחד. בעצם, אני תמיד דאגתי לא להתקרב אליו, גם בהזדמנויות הספורות שהיו לי. האיש הזה תמיד הכניס אותי למתח. היה משהו מפחיד בסבר פניו. משהו שהתרכז בקדרות שבקמט שבין עיניו. זה היה משהו מאיים ודרוך כקפיץ מתוח עד הסוף. נדהמתי למראה פניו. השינוי היה כל כך ברור, שאי אפשר היה לא להשגיח בכך. כל האיום סר מסברו. פניו היו פתוחים, גלויים, ומאירים פשוטו כמשמעו. אני יודע שאמרתי לעצמי אז: שאור נוגה מפניו. החלפנו כמה משפטים מנומסים וכמה חיוכים אדיבים. השיחה, מצידי לפחות, היתה מאולצת, ההרגשה המוכרת, למראה אדם שהשתנה יסודית כל כך, ונמצא לכאורה מעבר לאיזה מתרס של אי הבנה. בקיצור, שמחתי להפרד וזהו, את החתן לא פגשתי ועם הרושם על השינוי המדהים בסבר פניו של החוזר בתשובה חזרתי לת"א.

מאז ששבתי בתשובה ועד היום, נודמן לי בשמחות, ובכל מיני ארועים, לְעִמָּת צבור של חרדים ובעלי תשובה מזה, עם ציבור של אנשים חילוניים, עדיין, מזה. תמיד תמיד אני נהיה מודע מחדש;

לניגוד החרף בסברי הפנים של שתי הקבוצות: בהירות וְחִדּוּת מזה, מול טשטוש מזה.

לפני שאסחף ואכנס להסברים, אני רוצה לציין נקודה חשובה מאוד. בתיאורים מהסוג הזה איני מתכוין כלל לנסות ולהשפיע על מישהו. אין ספק שבסבר פנים "מאירות" אין ראייה לשום אמת. אני יכול לתאר לעצמי שאנשים שנקלעו לכתות פלחניות ומסטיות שונות גם "זוכים" להארת פנים ולשלוה פנימית הקורנת מתוכם. ולכן, גילויים חיצוניים אלה או אחרים אסור שיטענו אותנו. גם אם המניע במקרה זה או אחר, להתקרב אל תורת ישראל, יתכן והיה פסיכולוגי, הרי שתהליך התשובה עצמו, אינו יכול לנבוע מתוך רעב לשלוה נפשית. ואם הוא מעניק אותה, הרי זה אך ורק כתוצאת לוואי הכרחית מהתהליך הגרעיני המרכזי, שהוא בראש ובראשונה הכרתי. התורה מחייבת אותך להתמודדות הכרתית, על פני השטח, ללא שום מיסטיפיקציות. האמונה היא תוצאה, הכרחית אמנם, של גילוי האמת ההולכת ומוכרת על ידך, מתוך מאבקך עם התורה. הכורח, להכיר באמת, אינו שונה במשהו מן הכורח לקבל כאמתיים את חוקי משיכת האדמה. בהבדל, שחוקי המשיכה אינם צריכים להיות מודעים לי הכרתית כלל כדי שאדע לפעול בעולם, בהערכה נכונה של משקלי. (ראה כל עולם החי). אבל אי ידיעת חוקי התורה, בהכרח תמנע ממני את קיום תכליתי האנושית. בהכרח אגרום נזק בעיניים החיוניים ביותר של חיי כולנו. מטרת החיבור הזה, היא לנסות ולהבהיר את הנקודה הזאת.

עכ"פ, איני מתכוון להשפיע בתיאור החוויות שעברו עלי, אלא לנסות ולתאר את מה שנראה בעיני משמעותי בתהליך המופלא כל כך שעברתי. אני זוכך שבירידתי חזרה לת"א, תמהתי ביני לביני על הכח שגרם לבוהמיינים האלה, לוותר על שפת הים והבילויים, והמסיבות בחוץ. עם כל התירוצים הפסיכולוגיים, בכ"ז, האנשים האלה וויתרו, על מה שנראה בעיני אז, כדבר שאי אפשר לחיות בלעדיו. מפליא. כך או כך, בדבר אחד הייתי משוכנע מעל לכל

ספק: — אותי לא יסחבו עם מאה אלף טרקטורים מהחיים בחוץ. אל תוך מה שנראה בעיני אז אפל, מדכא, ומנוון כל כך. בכ"ז, מה סחב אותם וקרע אותם בעצמה כזאת מקרקע מציאותם הקודמת. האם הם עד כדי כך שונים ממני?!

לאחר שבועות מספר, כשנסיעתי לירושלים כבר נשכחה מלבי לחלוטין, התברר שבירושלים לא שכחו אותי. קבלתי הזמנה לצרף אלי את חברינו המשותפים, ולעלות למסיבה לרגל הולדת בתו של "בעל הפנים החדשות". עלינו בשמחה ובששון, טעונים בפגזי צחוק צפויים למראה הדוסים.

במהלך המסיבה, פגשנו יהודי ירושלמי חרדי שנראה כדוס שיגרתי. התפתח ויכוח שיגרתי: האם יש בורא לעולם או לא? ואם יש, האם ייתכן שהוא מעוניין בנו, או שעצם המושג של "בורא עולם" מחייב עליונות, וחוסר כל קשר שהוא אל המקריות, השולטת בעולם הזה? ואם אפילו נניח שיש לו ענין בנו, האם בנוסף על כך, הוא גם רוצה משהו מאתנו, או שזה פשוט בלתי אפשרי. כי איך ייתכן שמי שהכל בידיו, יהיה חסר משהו, שבכחנו אנו להשלים? ואפילו אם נניח את כל הנ"ל, האם ייתכן שאותו בורא, המעוניין בנו כביכול עד כדי לרצות מאתנו משהו, ה"מה", שהוא רוצה מאתנו, הוא לא פחות ולא יותר מאשר קיום 613 מצוות, הכתובות בתורת ישראל שנתנה לנו, דווקא לנו, מכל העמים שבעולם? או שזו סתם אגדה, מיתוס, שנוצר במשך אלפי שנים, החזיק מעמד ע"י קנאים מרגיזים ששלטו איך שהוא על עם ישראל — איך בדיוק לא ידעתי וזה גם לא עניין אותי — אבל עכשיו, וודאי הולכים ונעלמים כמעט לגמרי, חוץ מאשר עוד כמה אחרונים ב"מאה שערים".

מיותר לציין מה היתה עמדתי בוויכוח. אף על גב שתמיד סברתי שבין שתי האפשרויות: — מצד אחד, קיום איזו שהיא תבונה עליונה, או, מצד שני, מקריות גמורה בכל המציאות,

הסבירות של האפשרות הראשונה נראית הגיונית יותר, לא הייתי נופל מהכסא אם היה מתברר ההפך. אם בכלל דבר זה ניתן ל"בירור". אלא שפשוט, מתוך מבט על העולם, סביר היה להניח, ולו רק למראה האיוון העדין בטבע בין גורמים אין מספר, מן הרמה המולקלורית ועד גרמי השמים, עם החי והדומם ביניהם, שמן הסתם מעורב ביצירה הזאת איזה שכל עליון, שברא את מה שברא, וחזר לאולימפוס שלו. אבל מכאן ועד להאמין שמי שברא את הכוכבים מעוניין בי אישית. ונוסף על זה גם אוסר עלי להדליק מנורה של 25 ואט באחד מימי השבוע שנקרא "שבת", ולשם זה גילה את שכינתו על הר סיני ... לא יכולתי שלא להתקומם ואמנם כך עשיתי. הירושלמי הגיב בשקט: "את אמיתות התורה ואת מעמד הר סיני, אפשר להוכיח לך ללא ערעור". ברגע הראשון לא קלטתי את דבריו. האם הוא מבין את משמעות המילה "הוכחה"? הוא אישר בצניעות: "כן", הוא מבין את משמעות המילה הוכחה. "אז עוד הפעם, אתה מתכוין להגיד לי שאת עובדת היות מעמד הר סיני התרחשות הסטורית במציאות, ואשר בה נתגלה בורא כל העולמות, דווקא לעם ישראל, וציווה עליהם דווקא 613 מצוות, לא פחות ולא יותר. האם את האבסורד הזה ניתן להוכיח בדרך שאינה נתנת לערעור?". החרדי אישר בהחלטיות. זה היה ניצוץ שהניע תהליך רוחני שהלך והסתעף על פני חודשים רבים.

בהמשך אנסה לתאר, עד כמה שאפשר, השתלשלות ענינים והתפתחות רוחנית, שנרכשה בלימוד, שתוצאותיו נכפו עלי בניגוד לרצוני. אך ורק בכח הכרח האמת שאי אפשר להימלט ממנה.

ככל שהתוצאות של דרכי היו לא רק בלתי רצויות לי אז, אלא גם בלתי צפויות לחלוטין, בכל זאת התהליך שעברתי אינו יוצא דופן היום בכלל הציבור של החוזרים אל תורת ישראל, בארץ ובחו"ל.

איני יודע אם הם עדיין מונים רק אלפים, או הגיעו כבר לרבעות. וודאי הגיעו כבר למספר ולתפוצה בארצות שונות ובתנאים שונים, המונעים אפשרות להגדירם "מהמותן" ככאלה "שהתיאשו מהחיים", כ"מוכי סמים שנצלו מההדרדרות הסופית" כ"מחפשי אידיאלים" כ"מאוכזבי הריקנות", וכו' וכו'. כמובן שאין סוף להסברים לתופעת החזרה בתשובה: ברוסיה — "כי הם מורדים נגד השלטונות". בצרפת — "כי יש אנטישמיות". בארץ — "כי התאכזבו ממשבר הציונות". בארה"ב — "חלק מתנועת הכתות הפולחניות". באמריקה הדרומית "כי... וכו' וכו'. ובכל זאת צבור של אלפי יהודים. ביניהם מדענים, אנשי מקצועות חפשיים, טייסים, אמנים, קבוצניקים כבני שכוונות עוני, בוגרי אוניברסיטאות כפועלים, רופאים, מושבניקים מכל העדות, בכל הגילים, משפחות ובודדים, זוגות ונוער בכל הארצות. אנשים שונים זה מזה בהשקפות, בהשתייכות עדתית, בשאיפות שונות זו מזו, עוברים כל אחד בפני עצמו תהליך כמעט זהה של התקלות ברעיון שלכתחילה הוא מטריד ובלתי רצוי, אבל מציק ולא נותן מנוח. ואח"כ בדיקתו האיטית, ההססנית. ואח"כ ההפתעה למראה המתגלה. ואח"כ הפחד מפני המסקנות המעשיות של הגילוי. ואח"כ הפתרונות החלקיים, והבושה מ"מה יגידו?" ו"איך אֶרְאֶה?" ואח"כ ההתמודדות, והפחד מהכאב בהסרת הערלות זו אחר זו. והשמחה העצומה על השתחררות מהמיותר, מההרגלי. והאושר למראה הבנין האדיר שמוקם והולך מחמרי חיך. הידיעה הברורה הבהירה שאתה מאושר כמשמעו — כי אושרת בכוליותך. לא משום שרכשת חוויה נוספת, אלא — כי יש אישור מוחלט, לא יחסי ולא משתנה יחד עם השתנות החברה שבמקרה יצא לך לחיות בתוכה. וכל התהליך הזה על אלפי פרטיו, עם היותו מלווה בחוויות העמוקות ביותר שידעת מימך, כולו מתחילתו ועד אין-סופיותו, מתנווט כולו אך ורק ע"י תורת ישראל, כשאתה עצמך כמוחק ובהכנתך, אתה הוא החותר קדימה, בכחך שלך, הלאה והלאה אל מרחביה של תורתנו, תהומותיה והריה הנשגבים עד

לפיסגה — אמונת ישראל — שהיא תוצאתו הבלתי נמנעת.

נחזור להתחלה, לסוף המסיבה, למעמד הר סיני. בקשתי את ההוכחה ש"אינה ניתנת לערעור", הירושלמי התנצל. השעה היתה אמנם מאוחרת מאוד. מסר טלפון. "אם פעם ארצה, נשוחח..." יצאתי מהערב במחשבה מטרידה: הבעיה היתה שהחרדי הזה נראה לי מאוזן. אדם שיד לו בתרבות המערבית, מדבר כמה שפות, מכיר את ההתפתחויות המדעיות האחרונות, בקי בהסטוריה של עם ישראל, שקט, מאיר פנים, אישיות חזקה עטוית עדינות טבעית.

במשך חיי למדתי להכיר, כמעט במבט ראשון, בתכנים הנפשיים — המסתתרים מתחת למסווים ערכיים: מתחת ללהט הלאומני, — בלחץ הפסיכולוגי האנאלי לפתרונות "חלקים, נקיים, סופיים". מתחת לשמאלנות המהפכנית, — במאזוכיזם השמנמן של משפחות טובות מבתים טובים, וכו'. אילו הייתי משוחח עם איזה "פנטי" דתי או סתם טיפש, או מישהו שמגבלותיו הרוחניות או האישיות היו מתגלים באיזה שהוא פרט, כל הענין היה נמחה כלא היה תוך זמן קצרצר. אלא שהחרדי הזה היה שונה. בחנתי אותו במשך ערב שלם כדי למצוא בו סדק פסיכולוגי או חברתי או אינטלקטואלי, ולא מצאתי. בקלות יחסית יכולתי בדמיוני לערטל אותו מפיאותיו וזקנו ולבושו, ולראות לפני אדם נאור, מודרני, מתקדם, פתוח לשמוע ולדון על כל נושא שבעולם, ויחד עם זאת לא לזוז כמלא הנימה מאיזו מצוה קלה שבקלות ממצוות התורה, כי הכרתו מחייבת אותו לכך, ולא שום דבר אחר.

איך הניגודים האלה יכולים להיות מוסברים? איך יכל אדם, בעל פתיחות ואי כבילות מחשבתית כזאת, להיות יחד עם זה תקוע בחשכת ימי הביניים? (הגדרה שייחסתי אז לכל דתי בלי יוצא מן הכלל). איך יתכן חשבתי לעצמי, ששיינו, הוא ואני, לכאורה

שפויים, ויחד עם זה כל כך קיצוניים, ורחוקים כל כך זה מזה, בהכרות היסודיות ביותר של האדם. כי הרי אפילו אם היינו מקבלים את ההנחות "האבסורדיות" הנ"ל כאמיתיות לצורך הויכוח. והיינו מניחים שאמנם יש בורא ושיש לו תביעה אלינו. האם התביעה הזאת יכולה להתבטא בקשירת קופסא שחורה, שנקראת תפילין, לראש, וקופסא שניה ליד, כל בוקר? בשחיטה שחייבת להיות בסכין כזה ולא אחר? באכילת מצה 7 ימים בשנה? איזה קשר יש בין כל "הענינים" האלה לאיזה שהוא ערך מוסרי? אני מבין, לא לגנוב לא לרצוח, הייתי מוכן אולי להיות נדיב מספיק כדי להואיל לקבל "בורא בעל ערכים מוסריים" שמסתדר עם ההבנה האנושית שלי. אבל טבילת אשה במקווה לטהרתה. איזה ענין יכול להיות בכך, ולמי היא עושה רע כשאינה טובלת? ! ממה בדיוק היא נטהרת?

ובכלל כל המושגים של "טמא, טהור, מצוה, עבירה, קרבנות וכפרה" אינם מסתדרים עם איזה שהוא ערך שאני מכיר. הייתי חייב להניח שרוב המצוות הן תוצאה של פולחנים פרימיטיביים קדומים, שהתפתחו כך או אחרת במרוצת הדורות. או למשל הרעיון על העליונות של עם ישראל על כל שאר העמים. התחושה המוסרית הטבעית מתנגדת לכך מכל וכל. איך אפשר לנהוג איפה ואיפה כזאת? ועוד, איזה מין עולם מתנהל לעינינו. עולם שיש בו רצח ויסורים ורעב, ומליוני ילדים טבוחים? אם הבורא הוא שלמות הטוב למה עולמו כל כך רע? ועוד מה פתאום הונחתו עלינו תרי"ג מצוות. מה זה, מבחן כושר? נקיים את מצוות — נזכה בעולם הבא, לא נקיים — לגיהנם? זה פייר? זה נראה כמו משחק אכזרי. הרי זה לא מתיישב עם המושגים על הקב"ה הטוב והרחמן, שאת כל העולם כולו ברא רק למעננו.

ובכ"ז, גם החרדי וגם אני לכאורה שני בני אדם נורמליים. איך זה ייתכן? הרי אחד מאתנו חייב להיות משוגע. בדקתי את עצמי והגעתי למסקנה שזה הוא. אבל זה לא הסתדר לי עם שכלו הבהיר

ואישיותו המאוזנת. לא מצאתי פתרון. איך אדם שניהלתי אתו שיחה מענינת ערב שלם, על עשרות נושאים, בעמקות ובהבנה בהירה, יכול להיות תקוע באגדה לילדים על מתן תורה, ועל גילוי שכינה לעיני כל ישראל בהר סיני?

היום, בזמן כתיבת שורות אלה, לבי מתכווץ בקרבי למקרא הביטויים הבוטים שאני מעלה על הכתב. אבל אני מנסה לתאר בדיוק את בורותי הדורסנית אז, לגבי כל מה שהוא עצם מקור חיינו ומציאותנו.

לאחר כמה ימים צלצלתי אליו...

בגירסה הראשונה שכתבתי מופיעה כאן סדרה שלמה של עימותים עם עולם כל כך קרוב לכאורה, וכל כך רחוק למעשה. שאלות בלתי פתורות, תמיהות שמעולם לפני כן לא נתתי את לבי אליהם, ומהלך רוחני שלם שהתחיל להיות מופרה מהצעות הראשונות לתוך עולם התורה. בהמשך גם אחזור לכל הקטע הזה, אבל עכשיו ברשותך הקורא אני מבקש להפסיק את המהלך המקורי של החיבור ולהתיחס לנושא שיכול היה בעצם לשמש כהקדמה לכל מה שאני כותב.

הענין הוא שכשגמרתי לכתוב כמה עשרות דפים, שהיוו לדעתי פחות או יותר את השלד לכל החיבור, מסרתי את החומר לקריאה לרעיתי, על מנת שתעיר את הערותיה. היא קראה ורשמה את הערותיה על פתק שברשותך אצטט אותו כאן — "נדמה לי שחסרה ההתייחסות הקריטית לשאלה מה זה נוגע לי?" כלומר, לא כל האנשים מתעסקים בשאלות קיומיות. כששואלים אותם שאלה, הם מחפשים תשובות מתאימות מאורחות חייהם שלהם. הם אינם בודקים את תשובותיהם במחשבה שניה, או איך הן מתאימות באיזו מערכת שלמה, או עומדות במבחן האמת. פשוט עונים

תשובות, וחוזרים לעסקי היומיום. רק מי שמשום מה עושה את השאלות העקרוניות לנוגעות לחייו האישיים, באיזו שהיא צורה, יכול לשאול את עצמו את כל שאלותיו ותמיהותיו, מתוך ענין ממשי בתשובות. לכן נדרשת תשובה פשוטה לשאלה — מה זה נוגע לי?!

המשפטים הספורים האלה בלמו אצלי את כל תנופת הכתיבה שאלתי את עצמי שאלה פשוטה. באותה פגישה הנזכרת לעיל בירושלים היו נוכחים אנשים רבים שהשתתפו בשיחה, שהתנהלה עם החרדי, מי באופן פעיל ומי בהקשבה רבה. כולם ללא יוצא מן הכלל התרשמו מנאורותו, רחב אפקיו, חכמתו ומידותיו. אם כן, מדוע הרצון להבין את הפער התהומי בינו לבינינו לא היה משותף לכולנו? בעיני, הצורך לפתור את החידה היה כמעט הכרחי. כנראה שביסוד הדבר נעוצה ההכרה, שאחרי ככלות הכל, יש בסיס משותף להידברות בין בני האדם. אמנם במקרים שבהם ברור מהרגעים הראשונים שהזולת אינו מעוניין, או אינו מסוגל לחרוג, מתוך עצמו ולרצות להפתח, אין טעם להמשיך. אבל כאן לכל הדעות המצב היה שונה לחלוטין. הירושלמי, כאמור, היה פתוח ונכון לכל נושא. ובתוך הקבוצה שלנו היו אנשים שהטיפו כל חייהם ל"מגע אנושי פתוח", אם כן מה מנע מהם להיענות לאתגר האנושי הזה? מן הסתם התשובות כאן מורכבות ולא פשוטות.

יש מי שפיתח מנגנוני הגנה יעילים. וכשהססמוגרפים הרגישים שלו מגלים אפשרות של עימות עם מערכת שעלולה לחייב למעשה מסויים, או לשינוי כל שהוא בדפוסי החיים, מיד מופעלים אמצעי ההגנה והם יכולים להיות מגוונים מאוד: — עייפות פתאום, ניתוק המחשבה, בדיחה מוצלחת שצצה פתאום והופכת את כל הענין לחוכא ואטלולא... נו, ואחרי זה כבר מיד עולה המחשבה "כן זה מאוד מענין, אבל מה זה נוגע לי? (כמו שהעיר הפתק), יש לי עוד לפני "הפילוסופיות" האלה בעיות יותר חשובות לפתרון..."

יש מי שלא מגיע לליצנות, אבל ברגע שהוא עומד בפני אתגר כל שהוא, מיד "שואל" את עצמו "מנין לי שמה שאני שומע עכשיו הוא כל מה שאפשר לשמוע בנושא. אולי יש עוד אינפורמציה שלא ידועה לי ברגע זה? ובכלל, זאת היא "דעתו" שלו, "דעתי" שלי שונה..."

המשותף לגישות האלה הוא ביטול גמור של המחויבות כלפי מסקנות שכליות הכרחיות. כשהולכים לקנות דירה, או לתכנן עסק או הופעה אמנותית — זה דבר אחר. זה ענין רציני. אז מתכננים ומביאים בחשבון כל פרט. שחם וחלילה לא יעבדו עלי, וחם וחלילה לא אכשל, שחם וחלילה לא אפסיד. אבל אם יש או אין בורא לעולם, שנתן או לא נתן תורה... יא חביבי ... תוך שלוש שניות אני או "עייף" או "בכלל לא מבין על מה מדובר" או "לא תופש מה זה נוגע לי". לא יאומן, אבל אחרי שהתחלתי לקיים את מצוות התורה, כששוחחתי עם אנשים, והתברר ההכרח להודות שכנראה מתן תורה בהר סיני היא עובדה שקשה לערער עליה, נשאלתי: "טוב, ואם באמת בורא כל העולמות נתן תורה בהר סיני לעם ישראל, מדוע זה מחייב אותי?".

אפילו עכשיו כשאני כותב מלים אלה אני נדהם מחדש. אני נזכר שבשיחה עם הירושלמי הוא שאל: "ואם אוכיח לכם שאמנם מתן תורה בהר סיני היא עובדה, האם זה יחייב אתכם?" אף על פי שאז הייתי לגמרי בטוח שאין כח בעולם שיוכל להוכיח את העובדה הזאת, הבנתי שאם אמנם הוכחה כזאת היתה מוצגת, וודאי שהיתה מחייבת לחלוטין. הסיבה היא פשוטה: המלה "בורא" מציינת את סיבת כל הסיבות, אשר ברא ובורא את הכל, כולל את אבותי, אותי ואת צאצאי. ובכן, אם יוכח שיוצר הכל גילה את תכלית הבריאה בתורתו, ושאותה תורה אמנם נִתְּנָה בהר סיני, — אם לא תהיה לי ברירה אלא להודות להוכחה כזאת, — הרי וודאי שבאותה מדה בדיוק, לא תהיה לי ברירה אלא לקיים את תורתו. כן מוצא חן בעיני או לא, הרי זו מסקנה פשוטה והכרחית:

שחוקיו ומשפטיו של מי שברא אותי ואת הכל, ואשר חיי כולנו נתונים בידיו, מחייבים אותי, ולו גם מתוך החשבון האגואיסטי של טובתי אני. ובכל זאת הדברים מן הסתם נראים כל כך "רחוקים ובלתי מציאותיים", שכלל לא מובן מאליו הקשר הישיר שלהם אל חיינו הממשיים על כל פרטיהם.

אני פונה בזאת אליך הקורא לא להמלט מהעימות הרעיוני. לטרוח ולנסות לשאת ולתת עם האמור בחיבור הזה. להתגבר על הסלידה הטבעית מהנושא, שאולי קיימת. הסיבה לסלידה הזאת היא מובנת לחלוטין. כמעט כל אדם חילוני שמעלה על דעתו אפילו אפשרות רחוקה שהוא יהיה פעם "דוס", מתמלא חלחלה. החזות החיצונית של היהדות מרתיעה מאוד, איני מתכוון לצורת הלבוש והבגדים, אע"פ שזה הדבר הראשון שעולה על הדעת. (אמנם, ענין הלבוש הוא מהותי ונידון בתורה בהרחבה, כמו כל פרט אחר בחיינו שאינו נמלט מעיונה של התורה, בכ"ז ביחס למה שאנו דנים כאן זהו ענין משני. אפשר בהחלט להיות יהודי ירא שמים במכנסי ג'ינס או חאקי. הסיבה שאני עצמי לא נשארתי במכנסי ג'ינס היא משום שכשגילתי יותר, ויותר את האוצרות שהלכו ונחשפו בחיי תורה ומצוות נהייתי יותר ויותר חרד לאבדם. משום שאני מכיר את חולשותי, חיפשתי לעצמי גדרים בטחון. הבגד הוא סייג חיצוני שעוזר למנוע דליפה. אבל כאמור ההחלטה נתונה בידי כל אחד ואחד והיא תוצאה של מדת הבטחון של הפרט בעצמו או לחילופין מדת חרדתו על קניינו בתורה ומצוות). עכ"פ כוונתי לענין יותר עקרוני: — חיי תורה ומצוות נראים, מנקודת התצפית של חיים חילוניים, כבור אפל חסר שמחת חיים. איך אפשר לחיות, כשעל כל צעד ושעל אתה חייב לתת לעצמך דין וחשבון — מותר או אסור, וכשהמגבלות הן כה רבות.

אני מציין את הדברים האלה כאן, כדי שלקורא יהיה ברור שכל אחד מבעלי התשובה עבר את הטראומה הזאת, ובכ"ז נשארנו בחיים. ולא רק זה. אלא שכולם נראים גם מאוד מאושרים

מהשינוי. (מילים אלו כותב אדם, שבחיים החילוניים היה לו ברור לחלוטין, שהסיבה היחידה שנותנת טעם לחיים היא — למצות את כל הנאותיהם ושאר האפשרויות שהם מעמידים לפניך). אני שוטח את בקשתי לנסות ולהתגבר על הרתיעה, וגם על אי הרצון המובן להתמודדות מושגית מיגעת, ועל אף הכל להסתבך בבירור הענין.

הסיבה לבקשה הזאת היא משום שברור לי לחלוטין שבנפשנו הדבר. עוד לא עבר כל כך הרבה זמן מאז שהייתי חילוני למהדרין, ואני יכול בהחלט להזדהות עם אי הרצון בהסתבכות כזאת. הפחד הסמוי מן התוצאות שולט. ובכ"ז אם למשל היה מתברר למעלה מכל ספק לכל אחד מאתנו, שלמשך שלושת החדשים הבאים יש סיכון של 10% לחיי ילדינו ח"ו, כתוצאה מזיהום במים לדוגמא. כמה מאמצים היינו עושים כדי לדאוג לכך שלא תהיה לילדינו שום אפשרות של מגע עם מים שאינם מורתחים ומסוננים, לא בגן, ולא בבתי הספר, ולא בבית. היינו מפרסמים אזהרות, היינו חוזרים ובודקים יום ויום, במשך כל שלושת החדשים האם כל האמצעים מספיקים ועמידים, וכו' וכו'. וכל זה עם סכון של 10% בלבד. ואם מישהו היה בא ואומר, לשם מה כל המאמץ, הרי יש 90% סיכוי שכלום לא יקרה. היינו מסתכלים עליו כעל מטורף. כשזה נוגע לחיי ילדינו, מי עושה חשבונות כאלה?!

ובכן כמה אחוזי סיכוי אנחנו נותנים לאפשרות שהתורה היא אמת, ושאמנם בורא כל העולמות מצפה מאתנו שנקיים את תכלית בריאתנו?

לא פגשתי בכל ימי חיי אדם שהצהיר שהוא יודע למעלה מכל ספק שכל התורה כולה היא שקר אחד גדול, או שיש לו ראיות ברורות שאין בורא לעולם. אבל אפילו אם אנחנו כמעט בטוחים שכך הם פני הדברים, בכ"ז כמה אחוזי אמינות אנחנו נותנים למשה ותורתו, לנביאים — ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל, לתנאים ולאמוראים. ולכל דורות עם ישראל מלפני 3700 שנה ועד לפני

זמן לא רב, כשרובו ככולו, על כלל חכמיו, משורריו, הוגיו ומנהיגיו מדור לדור, עד לאבות סבינו וסבינו, מחזיקים בתורה ומקיימים אותה על כל פרטיה כאמת מוחלטת. ובכן מהו האחוז? אולי לא יותר מ-5% או 10% מקסימום. אבל הרי על צ'אנס של עשרה אחוז של סיכון ממשי כנ"ל, וודאי שהיינו חורגים מעצמנו כדי לקדם פני רעה אפשרית.

מה אומר ומה אדבר, מעולם לפני כן לא היה שום ענין ברור לי, כשם שברור לי היום, עד כמה תורת ישראל ומצוותיה היא ממשות שנוגעת לחיינו ולחיי צאצאינו על כל פרטיהם. ואיזו סכנה איומה, חס וחלילה, נשקפת לכל מי שלא יקיימה. הדבר היחיד שאני יכול לעשות הוא, לתאר את התהליך שעברתי בגילוי אמת חיינו, ולקוות שתסכימו לעקוב בשכלכם ובדמיונכם ובלבבכם אחר האמור. אין כוונה וגם אין אפשרות לשכנע את הזולת באמיתותה של התורה. רק בהתמודדות אישית מתגלה התורה לעוסקים בה. אלא דא עקא, שכל אחד נמצא בתוך שטף חייו הוא, וחריגה מהזרם לבדיקה שיטתית כזאת, היא ענין שנראה קשה ומטריד. ובכ"ז כל תקוותי היא שאצליח לגרום לקורא להבין שיש דברים בגו, ושאי אפשר לפטור את כל ההסטוריה של עם ישראל כולו, או אפילו את תופעת החזרה בתשובה בלבד, במשפט פסיכולוגי, וזהו.

אם, ואני מדגיש את המלה "אם", התורה היא תורת אמת הרי שזוהי העובדה החשובה והחיונית ביותר בחיי כל אחד ואחד מאתנו, ובחיי עם ישראל כולו. ובכן ה"סיכון" הוא "בזבוז" זמן ואנרגיה בבדיקה שיטתית של נאמר, שעה — שעתיים ביום במשך שלושה חדשים את יסודות אמונת ישראל, עם סכוי של 5-10 אחוז שאמנם כל האמור בה הוא אמת נצחית. האם הדרישה לבדוק בצורה שיטתית, ולו גם רק את העקרונות היסודיים ביותר בתורת ישראל, היא מוגזמת ביחס לעוצמת וגודל הסיכוי, או לחילופין חס וחלילה, מימדי האסון, יהיו אחוזי סבירות האמינות קטנים ככל שיהיו??!

אגב, ההצעה של סדר הלימוד המובאית כאן היא שרירותית לחלוטין. אדם יכל להחליט לרכז את מאמציו בסמינריון של שבוע אחד בלבד, באינטנסיביות גדולה, והיום למעשה אפשר לבצע זאת. בסוף הספר יובאו כמה הצעות מעשיות. מאוד מענין שאנשים מכל שכבות הציבור, ביניהם מבקרים חריפים ביותר, או אנשים שחייהם ועיסוקם מחייבים אותם לרמת שיקול דעת גבוהה מאוד, כולם, כמעט ללא יוצא מן הכלל, יוצאים מן הסמינריונים השבועיים האינטנסיביים שהזכרתי כאן אם לא בהחלטה להתחיל לקיים את מצוות התורה, הרי לפחות בשנוי גמור של השקפתם על הענין. מסתבר שפשוט נמנעה מאתנו אינפורמציה חיונית. מארגני הסמינריונים האלה, ביניהם אנשי מדע צעירים ומבריקים, פשוט רכזו את עיקר האינפורמציה בצורה מרתקת ויעילה.

באמור כאן נעוצה גם הסיבה האמיתית לטורח שלי, ושל בעלי תשובה רבים, לנסות ולהעביר לזולתנו את מה שנתברר לנו למעלה מכל ספק. הסיבה היא שגורלנו, גורל כולנו, אחוז ושזור בגדילים עבותים שאינם ניתנים להפרדה. עתיד חיי שלי וחיי ילדי, תלוי בהחלטה שלך.

גורליותה האיומה של החלטה מעין זו מחייבת מידע מדויק ובדוק. מדהים לגלות איך נמנעה מאתנו האינפורמציה שכה חיונית לקיומנו כעם וכפרטים. בחנוך שקבלנו בבתי-הספר ובתנועות הנער כל מה שקדם לתקופת ההשכלה קבל את התו "גלותי", ולכן, מוקצה מחמת מיאוס. לעומת "הגלותיים", אנחנו חייבים להיות זקופים, שזופים ועושים הרבה טיולים ברגל, ולא חס וחלילה חיוורים וכפופים מעל איזו גמרא "מאובנת". כשבשנות החמישים התברר לקברניטי מערכת החנוך שאי אפשר לטעת אלונים חסונים ושזופים בחול נודד שעביו פחות מסנטימטר, החליטו באומץ לפרוץ את חומת יל"ג — פיירברג — ואחד העם, אחורה אל המורשה. הם כינו את המבצע "הקניית תודעה יהודית". האלונים השזופים צחקו בבוז מהזקנים הגלותיים שבמשרד החנוך... היום

האלונים קמלים בניו-יורק ובלוטיהם מונחים על הקרקע ומנסים לשווא לשלוח יונקות חלושות אל הסלע הצחיח שמסביב...

רבותי, זה לא יעזור. צריך להפתח לזה המידע החסוי מעינינו בכח. אנחנו, המדברים על כפיה דתית, אנו עצמנו תוצאה של כפיה חילונית מוחלטת על נשמותינו, מגיל הגנון והלאה. ההחלטה נתונה ביד כל אדם ואדם. אי אפשר לכפות בחירה אבל לדעת חייבים. כל צרפתי ואנגלי ממוצע יודע יותר על תרבות עמו מאשר הישראלי המצוי, שמורשתו הגזולה ממנו מהווה את הבסיס היחידי לכל הציויליזציה המערבית.

מי היה מעיז לסרס את תרבותו שלו ולקבוע שהיא מתחילה לפני 100 שנה?! שלושת המקומות היחידים בעולם שבהם החוצפה גברה על השכל, הם רוסיה הסובייטית, סין העממית וישראל. (אולי גם אלבניה) מה שהם איבדו בסירוס הזה לא מעניין אותי, אבל מה איבדנו אננו?!

וודאי שלימדו אותנו את ה"מיתולוגיה היהודית הזאת" שנקראת ספורי המקרא בצד האיליאדה והאודיסיאה. אבל בין המיתולוגיה הזאת לבין "תחיית עמנו" לפני כמה עשרות שנים משתרעת תהום אחת ארוכה שחורה מנוונת שהוגדרה בפי מחנכינו "קלריקליזם", "מחנק רוחני" "איבון המחשבה" וכו' וכו'.

העובדה היא ש"הניווט" הזה כולל את כל התורה שבע"פ ומסירתה מדור לדור — ממשה ליהושע, מיהושע לזקנים, מזקנים לנביאים כגון — ישעיהו ירמיהו יחזקאל צפניה חבקוק מלאכי, וכן הלאה וכן הלאה. מהנביאים לאנשי כנסת הגדולה ומהם לתנאים שביניהם ר' עקיבא, ר' מאיר, הלל, שמאי ר' יהודה הנשיא, רבן גמליאל, ר' יהושע, ועוד ועוד. ומהם לאמוראים לאלפיהם — אב"י, רבא, רבה, רב יוסף, רב הונא, רב חייא... ומהם לסבוראים ומהם לגאונים רב סעדיה גאון, רב האי, רב שרירא, וכו'. ומן הגאונים למי שמכונה במורשת ישראל — הראשונים — הרי"ף,

רש"י, הרמב"ם, הריטב"א, הרשב"א, הרא"ש, הר"ן, וכו' וכו' וכו', עד לפני 700 נ-600 נ-500 שנה. עד לצפת וחכמיה — יוצר השלחן ערוך — ר' יוסף קארו, האר"י הקדוש, ר' חיים ויטאל, וכו' וכו'. עד לאחרונים — הט"ז, הש"ך, הגאון מוילנא. עד אחרוני האחרונים — החפץ חיים, החזון איש ויבדל לחיים ארוכים הרב שך והפוסקים הגדולים של דורנו... כל אלה ועוד אלפים רבים נוספים של חכמי ישראל לדורותיהם, כלם נכללים ב"ניוון הגלותי" הזה שלא כדאי אפילו להציץ לעברו.

עוד כמה דברים כוללת התרבות היהודית הזאת שחונכנו להשתחרר ממנה ולהיות לעם חפשי — המשנה על ששת סדריה ועשרות מסכתותיה — שפת המשנה שהיא כיהלום מלוטש — כל הגמרא — ידיעת היחס בין המשנה לבין הגמרא — הבנת משמעות הקשר שבין התורה שבכתב לבין התורה שבע"פ — כל מדרשי חז"ל — האגדות — הרמז, הדרש, והסוד — ספר הזהר הקדוש — כל ספרי המוסר: "חובת הלבבות" "מסילת ישרים"... — שפת הזהב של הרמב"ם — הלמידה איך לחשוב חשיבה יוצרת — בינת הלב — הדיוק בנסוח — יכולת ההגדרה של וריאציות דקות מן הדקות — גאונותו של רש"י שאין לה אח ורע..... שאמשיך? או שזה מספיק כדי לקלוט משהו ממה שהנאורות שלנו החליטה לזרוק לפח.

עכ"פ ברור מאליו שאין כוונת הכתוב כאן למסור, ולו גם חלק מן האנפורמציה הנ"ל, החיונית לנו כל כך, אלא רק לעורר את ההכרה לעובדה הטרגית הזאת, שאנו מנועים מידע שהוא הכרחי לקיומנו.

בתקופה שכתבתי דברים אלה, הגיע אלי אדם שלא הכרתיו, וסיפר לי סיפור מזעזע. בן של אחד ממכירי משכבר הימים

התאבד. ללא שום סיבה מיוחדת שאפשר היה להבחין בה מראש, או לשער את תוצאתה האיומה.

הבחור היה לוחם באחת היחידות המעולות של צה"ל. ואחרי גמר שירותו עסק במלאכת כפיים יצירתית ומיומנת. יום אחד כשנשאר לדקה לבד בעבודה, הוציא אקדח וירה בראשו. ככה. אביו של הבחור הוא בערך בן גילי. האב, לגבי, היווה תמיד, ומהווה גם היום, את התגלמות הטוב והיפה שבגידולי ארץ-ישראל. אדם צנוע, ישר מאיר פנים. מעורה בנעשה בארץ וכואב את כאבה. חרוץ שקדן ונאמן. שואף באמת לטוב וליפה שבערכי תנועת העבודה, שכנתה את ארץ ישראל של הקיבוצים והמושבים. אקדמאי שפילס את דרכו למעמד מרכזי בעיסוקו, בלי לוותר על האמת הפנימית שלו — המעדיפה דרך קבע את היעיל והצנוע על הנוצץ והרפרזנטטיבי. אדם שמילא וממלא את חובתו כלפי החברה והעם והמדינה, בגופו ובממונו. ליברל אמיתי, נאור, מכבד את הבריות, בקיצור, הדוגמה החיובית המושלמת לנצר למשפחה ציונית בעלת ערכים סוציאליסטיים — הומניים. הורי הוריו שייכים לדור הממירים את תורת ישראל בהשכלה, ובציונות המדינית. אצל דור הוריו ההמרה קבלה את צורת המערכת המוכרת — להיות ככל העמים, אבל יותר טובים. להראות לכל העולם כולו מה פירוש סוציאליזם אמיתי המתגשם בקיבוץ, לבנות ארץ על אדני השויון והצדק, להכות בערבים אבל מתוך צער אנושי, להיות חסונים, שזופים, צודקים. להעלות את אחינו הספרדים והתימנים מרמתם הפרימיטיבית לאשכנזיותינו הנאורה, לבנות ולתעש את הארץ, לישבה במושבי עולים ולשם זה לשנורר בכל העולם וכו'... בניהם, שאליהם שייך אותו מכר שכול, הם דור הפלמ"ח שבחלקם הגדול נעשו הפונקציונרים העיקריים של הממסד. בניהם של אלה שייכים כבר לדור המתאבדים. העצב והחדלון משאירים חלל כל כך אפל וטפל בלב. למה הוא התאבד? נדמה לי, שהאמת היא שאין תשובה חיובית. התשובה היא: — למה לא? לדורות שלפניו עדיין היה דמי-אידיאל, סיבה דימוית

לתלות בה את תכלית הקיום. היו להם אקסטזה והקרבה. אבל דורו של זה — הבנים שלנו — לא יכולים כבר לרמות את עצמם ולחמם איטריות קרות. למרבית הכאב, האיש הצעיר הזה שהתאבד הוא בן להורים נפלאים ומסורים. אי אפשר לתלות את מעשהו בדכאונות פסיכולוגיים. היותו חייל ביחידה מעולה מחייבת יציבות נפשית. במעשהו מתגלה אמת עירומה שאי אפשר לתלותה בסיבות המטשטשות אותה.

מסתבר להניח שהאדם הצעיר הזה ספג מהבית השקפת עולם ערכית. ומה שהלך ונפער לנגד עיניו, היא תהום הולכת ומעמיקה של חוסר המשמעות בחיי כולנו. מסתבר שהוא לא התמסגר, בניגוד לרופנו, ושרגישותו לגבי סביבתו לא התאבנה. והפער שבין הדרישה למשמעות ערכית שהוטבעה בו, לבין התמוטטות כל המערכת הערכית שבחברה הישראלית, הלך והעמיק. לא כולם נחנו ביכולתם להמיר את הצורך בהבנת תכלית הקיום, בסיפוק יצרים מידיים — אפילו אם מעלים את הרעב הבהמי לדרגה של אמנות, ואת היופי הגופני וביצועיו למטרה בפני עצמם. כאמור, לא לכולם יש מנגוני אטימה יעילים המאפשרים להם להסתף בספורט ובמין, בכסף ובהשיגיות כמטרה לעצמם. ואז הם נשארים חשופים למצוקה הרוחנית של הקיום. וכשיום אחר יום מתמוטט עוד תשובה ועוד תשובה. ואחר כך, ימים רבים — שממה. ואחר כך מתברר שעקרונית אין שום סיכוי שהשממה תגמר. אז יום אחד עולה בכל חריפותה השאלה: — למה? לשם מה להמשיך? כדי להוליד ילדים ולבנות בית? ילדים שיגדלו לשם איזו תכלית? ! בית שיבנה כדי לכלול בתוכו מה? ! ואם כן, שוב ושוב, לשם מה להמשיך? ואז, ללא משבר נפשי, ללא מצב פתולוגי, אפשר אפילו לאמר משום שהשכל האנושי מחייב זאת, יוצאים מהשממון הזה שנקרא משום מה "חיים", אל החדלון.

יש כאלה, שבמקום למות ממש, נשאבים לכתות הפולחניות השונות, ואחרי זמן כשהם כבר מגלים את הרמאות הגדולה, ולמי

הולכים הרווחים, הם עדיין לא יעזבו. כי לחזור אל השממון בחוץ, כשאינן להכרה שום אחיזה, גרוע הרבה יותר מאשר להיאחז במשהו, שלפחות סעד את הנפש בתקופה האפלה ביותר בחיים. ילמי יש כח להרוס הכל, יהיה מזויף ככל שיהיה, ולהתחיל מחדש? ביחוד שאין מנין להתחיל כי אין לאן להגיע.

כל הסיפור כולו יהיה עגום ככל שיהיה, אינו סיבה מספקת להיאחז בתורה ובמצוותיה. לא תיארתי את הפרשה העצובה הזאת כדי לחייב ממנה חיי תורה ומצוות. כמו שאמרתי כבר למעלה: הריקנות שבצד מה של החיים, אינה מצדיקה כשלעצמה פתרון בצד השני. אלמלא היתה התורה אמת, לא איכפת לי אם היא פתרון יעיל לבעית הריקנות. גם אופיום הוא פתרון.

זה בכלל לא משנה אם תורת ה' ומצוותיו הם האלטרנטיבה המוצלחת ביותר לריקנות הרוחנית שלנו. גם אם היינו לגמרי "מלאים" מבחינה רוחנית, עדיין התורה היא אמת נצחית כשלעצמה. וגם אם התורה לא היתה פתרון לשום מצוקה, עדיין אי אפשר לערער את תקפותה. הסיבה שסיפרתי את הסיפור העצוב הזה היא כדי להתאבל רגע על אחד הקרבנות של התנתקותנו מעץ החיים. הוא קרבן לא רק למשפחתו ולידידיו. מותו דוחה בפועל את גילוייה של אותה תכלית, שבחיפוש אחריה נפל הצעיר הזה, זכרונו לברכה. זהו הפסד בעצם הבסיס לקיומנו.

אנסה לתאר בדפים הבאים את העמות הראשוני שלי עם סדרה של שאלות, תמיהות, ובעיות, שהלכו והצטברו במשך הזמן הזה. תוך כדי פגישות עם היהודי הנ"ל ויהודים נוספים, ותוך כדי קריאה בתנ"ך שהלכה ונהיתה יותר ויותר אינטנסיבית. אני מזכיר יותר את היהודי הירושלמי ואת כל האנשים שפגשתי ולמדתי מהם במהלך התקדמותי. רק אציין שהיהודים החרדיים אתם נפגשתי התגלו כשונים לחלוטין מהדימויים שהצמדתי להם עד כה. בזכות הסבלנות, הסובלנות, האדיבות, החום והיחס האנושי שלהם כלפי,

הצלחתי לחדור לתוך עולם התורה. אני חייב לירושלמי הנ"ל, ולשאר מורי ורבותי, את חיי.

ייתכן שלאדם המעורה בתורת ישראל, הדברים הבאים ייראו כתמימים ומובנים מאליהם. אבל אני חייב להודות, עם כל אי-הנעימות שיש בדבר, שהדברים מעולם לא העסיקו אותי לפני כן, ומעולם לא כחנתי אותם כהפעם.

ועוד התנצלות: בשקלא וטריא להלן אני משתמש בביטויים גסים כ"שקרנים" "זייפנים" "פרימיטיבים" לגבי קדמונינו, שגדולתם היא לחלוטין מעבר להשגתנו. ואעפ"י כן לא מיתנתי את התבטאויותי, כדי למסור כהויותם את מחשבותי אז, בתקופה הנידונה.

בפגישה הראשונה הסכמתי להנחה הראשונה שהוצגה לפני: שהתורה היא וודאי יסוד מוסד לשתי הדתות המונותאיסטיות הגדולות — הנצרות והאיסלם. ובתור כזאת, אי אפשר לתאר את התפתחות כל התרבות המערבית ב-2000 השנים האחרונות בלעדיה. להביא דוגמאות יהיה עלבון אפילו לרמת משכל נמוכה. כלומר, אנו חייבים להודות שהיצירה הכבירה הזאת — התנ"ך, היא פרי יצירתם של טובי המוחות שבמין האנושי כולו. בכל הזמנים אין בסט סלר גדול מהתנ"ך. הוא תורגם לכל הלשונות, והוא הופץ ומופץ ללא הרף בכל רחבי תבל. שום יצירה אחרת לא מתחילה להגיע לרמה הזאת.

עכשיו, בהנחה שמעמד הר סיני לא היה ולא נברא, אנו חייבים להניח שכל יוצרי התנ"ך, ללא יוצא מן הכלל, הם או שקרנים אדירים, או פרימיטיבים שקונים אגדה, שבזמננו, אנו בחכמתנו, פורכים אותה מניה וביה כלא היתה ולא נבראה. אילו השקר היה מסתכם בפרט אחד, מילא. אבל בהפריכנו את מעמד הר סיני

כשקר, אנו חייבים גם לסבור שמכות מצרים ויציאת מצרים, קריעת ים סוף וטביעת כל חילו של פרעה בו, ירידת המן, עמוד האש ועמוד הענן, שריפת בני אהרן מן השמים, נפילת חומות יריחו, הניסים של אליהו ואלישע, כל העדויות של הנביאים על נבואותיהם, מפלת סנחריב, הצלת דניאל וחבריו מכבשן האש, ועוד ועוד אלפי פרטים ניסיים כולם כאחד הם שקר אחד גדול.

איך מסתדרים עם זה? מצד אחד לקרוא את תהילים, ולהווכח שאין שיעור לעמקות היצירה הזאת, ולחדירתה עד הרבדים העמוקים ביותר והעדינים ביותר של נפש האדם, ומצד שני לסבור שמי שכתב את ספר תהילים הוא או שקרן, או במקרה הטוב, פרימיטיב שמוכן לקבל ללא ערעור את כל מצוות התורה, קלה כחמורה, ולמסור את נפשו עליהם עשרות פעמים בחייו?!

לאמר ששלמה המלך בעל "שיר השירים" היצירה השירית הגדולה ביותר של כל הזמנים ובעל "משלי" ו"קהלת" הוא פתי מאמין לכל דבר, ומה שאנו בזמננו פוטרם בעקימת שפתים כ"מיתולוגיה" הוא קונה ללא ערעור, ללא בדיקה, וחותם את יצירת חייו ב"סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם" (קהלת פרק י"ב פסוק י"ג).

לסבור שישעיהו הנביא, וכן ירמיהו ויחזקאל, ובעל מגילת רות ומחבר איוב, וכן כל הנביאים כולם, נפלו באותו הפח, ללא יוצא מן הכלל? ובנוסף על כך גם הצליחו לגרור אחריהם את כל העולם המערבי כולו על למעלה מאלף מיליוני הנוצרים והמוסלמים שבו?!

התנ"ך נוצר במשך כ־1000 שנה. איך אפשר שבמשך כל אותן תקופות כבירות בחיי העמים: — ממלכות קמו ונפלו, פני כל התבל כולה שוננו כמה וכמה פעמים, ובכל זאת מדור לדור ובפי

יוצרי התנ"ך שהם גדולי הוגי הדעות, המשוררים והסופרים של המין האנושי, נמשך ועובר אותו שקר מונומנטלי המורכב מאלפי ניסים ומאורעות, כשאיש מאותם ענקי רוח לא מערער אפילו על אחד מהם. ולא רק זאת, אלא שכל ענינם של אותם אלפי גאונים הוא אחד ויחיד — לחזק כל פרט, לסתום כל סדק ולו הקטן ביותר, שנבעה בתורה או באיזו מצווה שבה. אותם אדירי רוח מוסרים את חייהם השכם והערב אך ורק על דבר אחד: קיום התורה כולה, על כל פרט שבה, ככתבה וכלשונה ע"י עם ישראל.

איך אפשר ליישב את הצירוף הלא־יאומן בין הגורמים הבאים:
 א. יכולת שכלית יצירתית כלל אנושית שאין לה אח ורע — ב.
 הנמשכת ללא שום הפסק במשך קרוב לארבעת אלפי שנה — ג.
 ושענינה האחד והיחיד, הוא השלמת התכלית שלמענה בראנו בורא העולם — ד. וזה אך ורק ע"י קיום כל התורה כולה על כל תגיה ודקדוקיה, וכלום לא מלבדה. איך אפשר להבין, שיוצרי התנ"ך, העוסקים בהיקף הרחב ביותר של ההגות האנושית, על כל צדדי ספקנותה וחקרנותה לגבי כל נושא שבעולם, דווקא בענין תקפותה של אמיתיות התורה, ונתינתה ע"י הבורא לעם ישראל במעמד כל העם כולו, דווקא בענין העיקרי — ייחודי הזה, הם נאטמים לכל שאלה וחקירה, והופכים להיות, דווקא כאן, "פנטים" ההולכים בתלם ללא שום בדיקה. והפנטיות הזאת, בנקודה הזאת בלבד, מועברת מדור לדור ע"י מליוני בני אדם. יוצר ספר איוב מעיז לתהות על כל צדדי הנהגת ה' בשאלות התהומיות ביותר, אבל לפקפק בעצם קיום ההנהגה אפילו לא עולה על דעתו. האם באמת מתוך עיוורון? אם כן מנין הפיכחון המבהיק הזה בכל שאר השאלות?

אני רוצה להבהיר נקודה אחת שחדרה להכרתי, ואשר התעלמותי ממנה עד אז הפתיעה אותי מאוד. הענין הוא, שללא שום הפעלת דמיון, אנו רגילים להעריך את כל הדורות הקודמים לנו כבלוק אחד של אנשים, שגם אם היו להם כל מיני תכונות תרומיות, הרי שבענינים היסודיים ביותר של קיומנו, כולם כאחד היו "פרימיטיביים" או "תמימים" כילדים. לפי הרגשתינו, אנו עצמנו שייכים לתקופה "הנאורה" של השתחררות מכל תפישה דתית, ובשפולי הכרתנו מקננת הנחה פשוטה, שלעומתנו כל הקודמים לנו שייכים לתקופות החשוכות של אינקויזיציות — מלחמות דת — דוקטרינריות מחניקה — שריפות כל הקופרניקוסים, דיכוי המדע והמחשבה האנושית המשוחררת — ימי הביניים — כמרים — נזירים — רבנים וכו'. ללא שום הבדל בין תקופה לתקופה, בין דת לדת, בין אנשים אלה לאחרים. ההווה שלנו נראה לנו כבעל אין ספור פרטים. לעומתו העבר, כנראה בהשפעת למודי ההסטוריה, נכלל בהגדרות כלליות של "זרמים" תקופות" כחות חברתיים" וכו'.

לא יאומן, אבל צריך לעשות מאמץ שכלי כדי להזכר שמדובר באנשים שחיו בהונים שלהם, שהיו לא פחות מגוונים ומפורטים משלנו. ושספקותיהם והתלבטויותיהם לא מתמצים בהגדרות הסטוריות כלליות. מפליא כמה יכול הדמיון להתייבש.

מה שגרם אצלי להתעוררות המחשבה הזאת, היתה ההיתקלות בספר "הכוזרי" לר' יהודה הלוי. שלא בכוונה שקעתי במחשבות על היהודי הזה. לא ידעתי עליו פרטים רבים, אבל תארתי לעצמי את רמת ותנאי חייו של המשורר והוגה הדעות הזה, שהיה נערץ על כל בני תקופתו — יהודים ונכרים. תארתי לעצמי את הנשפים בארמונות המלוכה והאצולה שבהם הוא היה אורח הכבוד. את הבגדים והפאר וההדר. את המאכלים והמשתים. בדמיוני ירדתי עד לפרטי הפרטים, ופתאום הבנתי שלאדם הזה לא היה זר שום רעיון שאנו בזמננו מגדירים כחדשני. — מודרני. — מורד במוסכמות,

ושייך בלעדית לתקופתנו הנועזת. הבנתי שבמערכת החיים של אדם כמו יהודה הלוי, על שלל מגעיו והתעסקותו בכל צדדי ההגות של תקופתו, שבפגישותיו עם אלפי משכילים, סופרים ויוצרים מכל הסוגים והמינים, ודאי וודאי הוא היה לא פחות מאתנו, חשוף לכל משבי הרוח האינטלקטואליים האפשריים. היתרון הרוחני שיש לנו עליו הוא, שהוא לא ידע, ואנו יודעים, שיש דבר כזה שנקרא מנוע דיזל. אבל עד כמה החסרון הזה פוגע בשלמות הדעת, נשאר בספק.

ובכן איש כזה, שצריך רק להעיף עין מרפרפת על שיריו, כדי להווכח מה היה עשרו הרוחני, וכמה גוונים רגשיים — שכליים עברו דרכו. איש כזה, שכל ארמונות ספרד המעטירה היו פתוחים לפניו. שכל בני דורו העריצו אותו. האיש הזה עצמו, עומד כאחרון העבדים של מלך מלכי המלכים, ומתחנן על נפשו שיוענק לו החסד, ויוכל לקיים את התורה על כל דקדוקיה. איש שלא נח ולא שקט, עד שבגיל 50 קם ועלה לארץ, שהיתה עז שוממת כמעט לחלוטין. כדי לקיים את מה שכתוב בתורה ולחונן את עפר ארץ ישראל. המשורר שכל רצונו לעשות רצון קונו: "ומה לי מהזמן אם לא רצונך, ואם אינך מנתי מה מנתי"...

פתאום הבנתי, שמשום שיש לנו עסק עם הכולל מאות אלפי ענקי רוח, הרי זה פשוט בלתי אפשרי שעל שאלת השאלות של קיום עם ישראל, והיא, אמיתיות התורה ונתינה מסיני, הם לא נתנו את דעתם. מה נותן לי את הבסיס לסבור שאותם יוצרים בעלי כוחות נפש אדירים לא שאלו לפחות את אותן שאלות שאני שואל. הרי לא ייתכן שספקנותם וחקרנותם, עד פרטי הפרטים, לא הגיעה לאותן שאלות כמו אלה שלי. מה נתן לי את הרעיון שבשאלת השאלות של קיומם כְּעַם, הם זלזלו עד כדי אי בדיקת הבסיס לחיובים שלהם כיהודים. חיובים, שהעמידו אותם ללא הרף בסכנות קיומיות ממש. ובכ"ז מה שאנו רואים לאורך כל הדורות היא דבקות ללא סייג בתורת ישראל. לא רק זה. אלא שכמעט בכל

הדורות, נושרים מתוך עם ישראל עשרות כתות ואלפי בודדים, שכופרים מי במעט ומי בהרבה בתורת ישראל. והם אינם טומנים ידם בצלחת. הם מנסים בכל כוחותיהם לגרור אחריהם את מי שאפשר, לערער מבפנים כמה שאפשר. ובכ"ז, למרות כל המכות מבחוץ וכל הקריעות מבפנים, הקו המרכזי של עם ישראל, החי עפ"י תורת ישראל, נמשך בלתי מנותק במשך אלפי שנה, והמערערים נמוגים ולא מצליחים ליצור שום בניין בר קיימא.

ומי הם האנשים האלה? המהווים את שרשרת קבלת ומסירת התורה מדור לדור עד ימינו אלה? האם יש להם קלגסים כדי להשליט את התורה, או שוטרים עושי דברם? אלה אנשים הבורחים משררה ומעמדות שלטוניות, ואין להם שום אמצעי חמרי להשליט את דעותיהם. ובכ"ז, הם מעצבים את נשמתו ורוחו של העתיק שבעמים, מדור לדור, בעקביות במשך אלפי שנה. ולא רק את הרוח. מה היה מקור עצמתו של שמואל בעמדו לפני שאול, אחרי שהוא עצמו המליכו, ובאמרו בפניו של מלך ישראל "וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל" (שמואל א' פ' ט"ו פס' כ"ו) ומה מונע משאול להוציא את הנביא להורג מיד? מנין שאבו נביאי ישראל את הסמכותיות הזאת: להמליך ולהוריד מלכים, להטיח בפני מלכי ישראל האשמות ברצח וניאוף וגזל ושוד ...

ובכלל פרשת היחסים המורכבת שמואל — שאול — דוד.

חטאו הראשון של שאול הוא בכך שעבר על מצוות שמואל לחכות בגלגל שבעת ימים לבואו של הנביא כדי להעלות עולות ולזבוח זבחי שלמים... "שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והודעתי לך את אשר תעשה" (שמואל א' י"ח). זה הכל. הנביא מצווה על מלך ישראל לקיים מצוה חסרת פשר, והמלך מקבל ללא ערעור. ואח"כ כשלפי כל הגיון צבאי אי אפשר לקיים את מצות הנביא ולהמתין, אז שאול מאבד את שושלת המלכות, ומדוע?, משום

שהעדיף את השקול ההגיוני שלו על מצותו הסתומה של שמואל. לא פחות מזה: — הפסד המלכות בגלל אי ציותו של המלך, בכבודו ובעצמו, לנביא.

אבל באיזה תנאים עבר שאול על דברו של שמואל?

מסביב לשמואל בגלגל נקבצים בני ישראל "ופלישתים נאספו

כחול אשר על שפת הים לרב" (שמואל א' י"ג, ה') ושואל בהמתנה לשמואל אשר לא בא "ואיש ישראל ראו כי צר לו כי נגש העם ויתחבאו העם במערות ובחוחים ובסלעים ובצריחים ובברות" ... "ועברים עברו (ערקו מן המערכה) את הירדן ארץ גד וגלעד ושואל עודנו בגלגל וכל העם חרדו אחריו, וייחל שבעת ימים למועד אשר שמואל ולא בא שמואל הגלגל ויפץ העם מעליו".

כלומר, מצב קריטי מאין כמוהו. המלחמה הגדולה הראשונה העומדת בפני מלך ישראל הראשון, והעם עורק. והפלישתים נאספים. וכל הענין עומד להיפך לתבוסה רבתי שתוצאותיה הוות אסון לאומי ובכיה לדורות. ואז, "ויאמר שאול הגשו אלי העלה והשלמים ויעל העלה, ויהי ככלתו להעלות העלה והנה שמואל בא ויצא שאול לקראתו לברכו. ויאמר שמואל מה עשית ויאמר שאול כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים ופלשתים נאספים מכמש, ואמר עתה ירדו פלשתים אלי הגלגל ופני ה' לא חיליתי ואתאפק ואעלה העלה". כלומר, בנוסף לכך שכבר לא היה סיכוי לתקוף את הפלישתים, נתהוותה סכנה הפוכה — שהפלישתים ינצלו את אזלת היד הישראלית ויתקפו. זאת אומרת ששואל נלחץ להכרח להקריב את העולה, כי מסתבר שללא חילוי פני ה' לא שייך בכלל לעמוד במערכות המלחמה, ביחוד במצב שבו התקפת פתע פלשתית יכולה לפרוץ בכל רגע. עפ"י כל הגיון שבעולם: צבאי, מדיני, מורל החיילים וכו', שאול לא יכל היה לפעול אחרת ממה שפעל, ובכל זאת, שמואל אומר לו "נסכלת לא שמרת את מצות ה' אלקיך אשר צוך כי עתה הכין ה' את ממלכתך

אל ישראל עד עולם, ועתה ממלכתך לא תקום בקש ה' לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמו כי לא שמרת את אשר צוך ה'".

לא פחות מאשר סילוק כל שושלת בית שאול מן המלכות עד עולם. בגלל מה? בגלל הקרבת קרבן לה' שלא על פי מצוות הנביא? ! בהנחה שהתנ"ך אינו דברי אלקים חיים, אלא יצירה ספרותית שרירותית, מכוונת עפ"י מגמה של השתלטות דתית, מה יכולה להיות כוונת המחבר בתיאור אבסורדי כזה? וכי לא יכל היה למצוא חטא קצת יותר חמור, ופחות סביר ממעשהו ההגיוני של שאול, כדי לתלות בו עונש חמור כל כך? ואם נגיד שהיא הנותנת, זאת בדיוק היתה כוונת המחבר "הערמומי", להראות שאין סטיה ולו גם קטנה ממצוות ה', אז הרי דוד המלך, זמן קצר בלבד אחרי סיום מלכות שאול, חוטא חטא שלפי כל קני המידה המקובלים הוא חמור יותר לאין ערוך, ואף על פי שנענש, לא נלקחת ממנו המלכות, ועד עולמי עד הוא מלך המשיח.

אפילו הרמאי הערמומי ביותר לא יתכנן סתירה כזאת. ובכל זאת, התנ"ך לא מסתיר ולא מטיח כלום. כל משכתב בעל מגמה, היה וודאי "מחליק" את הסתירה, "מיישב" את ההדורים, ו"מאזן" חשבון יותר הוגן וסביר בין מעשיהם של שאול ודוד מזה, לבין תוצאותיהם ההפוכות, לכאורה, מזה.

במעמד הר סיני עצמו יש עובדה שקשה מאוד לישב אותה. שתי הדתות הגדולות האחרות, ובעצם כל דת אחרת בעולם, תחילתן תמיד בהופעת נביא בודד, או קבוצת אנשים קטנה יחסית, שהלכה וגדלה במרוצת השנים. כך הנצרות וכך האיסלם.

לחומש יש פרטנזיה שונה לחלוטין: כל עם ישראל, כך טוען החומש, עמד כאיש אחד וקיבל תורה משמים, במאורע חד-פעמי שלא נודע כמוהו בתולדות האנושות. עכשיו, בהנחה שמעמד הר

סיני בעצם מעולם לא היה ולא נברא, השאלה היא איך מצליחים לקחת עם שלם, מליוני בני אדם, לרמות אותם ולספר להם שהם עצמם השתתפו במאורע הכביר ביותר בתולדות האנושות, כשבעצם הם לא השתתפו בו מעולם. לפי טענת החומש עם ישראל מנה ביציאת מצרים 600.000 גברים מגיל 20 עד גיל 60. אם נוסיף לכך את הנשים והטף ואת הנערים מתחת לגיל 20 והזקנים שמעל 60 ובנוסף לזה הערב רב, נגיע להערכה זהירה ביותר של לפחות 3 מליון בני אדם.

אם נניח שהכל בלוף, ושאת הבלוף הזה מנסים להלביש, כמה וכמה דורות מאוחר יותר, על בניהם או נכדיהם או ניניהם של אותם מליוני "מקבלי התורה" כביכול במעמד הר סיני, שכאמור בעצם מעולם לא היה ולא נברא, איך סביר להניח שאותם בנים קבלו את המעשייה והאמינו בה? הרי לפי גירסת "השקרנים" — מחברי החומש, לא היה אחד מן הצאצאים שאביו או סבו או אבי סבו לא עמד בהר סיני. איך ייתכן שאותם נכדים מסכימים לקבל עובדה שמעולם לא שמעו עליה לפני כן מפי אבותיהם? הרי זה אינו איזה נס או מופת שנתרחש בפני כמה עשרות מובחרים, שאח"כ הפיצו אותו בעם, אלא גילוי שנעשה בפני כל עם ישראל כולו. ביחוד, שקבלת הסיפור כאמת אינה קבלה בעלמא, אלא זו התחיבות קשה ביותר, לקבל על עצמם עולן של 613 מצוות, על ענפיהם המחייבים אותם בכל שטח ותנועה בחייהם. לדוגמה, כל חקלאי חייב היה עפ"י התורה להפריש למעשר ראשון ומעשר שני, לתרומה גדולה ותרומת מעשר, לקט, שכחה ופאה, כ-25% מיבולו בכל שנה ושנה. וזה, חוץ מצדקה סתם, חוץ מהפקרת כל יבולו בשנת השמיטה וחוץ מהמיסים למלכות.

בשלב ראשון ניסיתי להגיב על "ההתקפה", בגירסה המקובלת הרואה את התנ"ך כולו כתוצאה של "התפתחות הסטורית של מיתוסים ומיתולוגיות שנתגבשו במשך מאות שנים, עד שקבלו את צורתם הסופית". נשאלתי, אם כן, איפה הן אותן "מאות השנים",

לאן נעלמו? הרי לא ייתכן שהתקופה שבה נוצר ספר הספרים, היא עצמה חסרה מן הספר. כדי ליישב זאת, חייבים להניח שחכמי מאות השנים האלה עשו קנוניא שנמשכה משך כל זמן כתיבת החומש, ע"י עשרות אנשים בדורות שונים, להעלים בזדון שהם הם הכותבים האמיתיים, ולתלות את הכל בדור המדבר מאות שנים לפניהם. האם החכמים האלה פעלו בואקום? האם בני דורם לא ידעו על מעשיהם?

והרי לפי גירסא זו, התורה מעולם לא הוצבה בשלמות אחת ובבת אחת בפני עם ישראל, אלא בצורה הדרגתית שנמשכה על פני דורות רבים. איך ייתכן שבני דורו של חזקיהו המלך לדוגמה, יסכימו לקבל על עצמם עול מצוות שנכתבו בתורה, שהיא פרי יצירת דורם הם, כשהמחברים המוכרים להם היטב, משקרים בפניהם ואומרים שזו נתנה בסיני ע"י איזו דמות אגדית-משה.

ומה עם הסגנון של החומש? איך זויף במשך דורות רבים וע"י אנשים רבים להוות לבסוף שלמות סגנונית אחת. ובנוסף על זה סגנון החומש כולו שונה בצורה חדה מכל ספר שמופיע אחריו. והשינוי הברור בין ספר יהושע לספר שופטים, בין שופטים לשמואל ובין הנביאים עצמם. האם יכול להיות שמתכננים גאוניים ישבו וחברו סגנונות שונים כדי שאנו נטעה ונניח את הספרים השונים לתקופות שונות מזמן כתיבתם האמיתית? הרי זו השערה רחוקה מאוד מן השכל. כלומר, חייבים להגיע למסקנה, שהספרים וודאי נכתבו פחות או יותר בזמנים המתוארים בהם. חוזרת השאלה איך יכולים בני הדור עצמו לאכול "שקרים" כל כך מנופחים על אודות עצמם.

אם טוענים לחילופין, שאמנם משה עצמו כתב את התורה ומסרה לעם ישראל במדבר, אלא שהוא תלה תופעות טבע מקריות בניסים ונפלאות כביכול. אם כך איך מוסבר נס ירידת המן "כתופעת טבע" של 40 שנה יום יום? איך ייתכן שמשה לא חושש

משום ערעור על העובדה המתוארת בחומש בפירוט רב כל כך. וכי כולם היו "פרימיטיבים" עד כדי כך שלא יכלו לקרוא את מה שמשה כותב אודותם? לא סביר להניח שבתוך עם של פרימיטיביים גמורים, צומח גאון מעין משה, ומוסר תורה מורכבת ביותר לעם שאינו מסוגל אפילו להגיב על מאות "השקרים" שבה. וסוף כל סוף למי התורה מיועדת, אם לא לאותם "פרימיטיביים" שאפשר להגיד להם "רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלוקיך בחורב". הייתכן שמעולם הם לא עמדו, ולא ראו, ולא קבלו דבר?

והשושלות בחומש ובדברי הימים. בחומש מופיעים במקומות רבים שושלות המשפחות לשבטיהם ולבתי משפחותם, הנמשכים על פני דורות של עם ישראל, וגם של עמים רבים אחרים עם פירוט מקומות מושבותיהם. ברור שהדברים נתנים לבדיקה ולערעור מידיים, ע"י בני השושלות בדורות הסמוכים למתן תורה. ומדוע "צוות הרמאים" מקשים על עצמם את החיים, ומציינים במאות פסוקים מקומות מדויקים של חניית עם ישראל במדבר, ותאריכים מפורטים, עד חודש ויום, של עשרות מאורעות מרכזיים בחיי העם. הרי אחרי ככלות הכל זה בסך הכל "מיתולוגיה בעלת מגמה דתית" לשם מה הפירוט?

דבר פשוט היוצא מהתורה הוא, שמי שכתבה יש לו ענין חיוני להשליט אותה על עם ישראל לנצח. כמו שעולה מנאומיו של משה, מאזהרותיו, מאיומיו, מחרדתו לקיום כל מצוות התורה, על כל תגיהן ודקדוקיהם, לנצח נצחים. ובכן איך אדם כזה שזאת שאיפתו מסבך את עצמו במה שעתיד לפרוך את כל כוונותיו הנצחיות.

לדוגמא: משה מצהיר במלים ברורות שאינן משתמעות לשני פנים, שבכל שנה שישית למנין השמיטה, היבול יהיה למעלה מפי שנים מיבול שנה רגילה, ובשנת היובל שהיא שנת ה-50, היבול יהיה פי שלוש. — (ויקרא כ"ה כ' "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף..."). הרי האדם החכם הזה — הוגה הדעות הגדול של כל המין האנושי כולו — כורה בור לעצמו, שתוך זמן קצר בהכרח, תפול לתוכו כל תורתו כולה. הרי ההסתברות מחייבת שתוך מספר שנים מוכרחת לחול בצורת בשנה השישית, או לפחות היבול יהיה כבשנה רגילה, ואז כל התורה כולה היא שקר אחד גדול. כי בדברי ה' עצמו לא יכולה להיות שום טעות, ואפילו הקטנה ביותר. משגה אחד מוכיח את שקריות התורה כולה. ובכן איך משה מסתכן בהבטחה מפורשת כזאת? מנין לו שאמנם כך יהיה?

יותר מזה. משה גם חוסם לעצמו דרך נסיגה אפשרית. יכול היה לתלות את הסיבה לשנת בצורת, באי קיום חוקי השמיטה, אבל משה מנבא מפורשות: את העונש, — אם לא יקיימו את השמיטה, — ישרלם עם ישראל בגלות מארצו למעלה מ-1000 שנה מאוחר יותר. כלומר, שללא יוצא מן הכלל, למשך מאות שנים רבות, כל שנה ששית מובטח מפורשות יבול כפול. איך עושה משה, ש"הטריק" שלו מחזיק מעמד כבר 3700 שנה, "טעות" יסודית כזאת? אפילו אם נטען שאין לנו שום עדות מפורשת שאמנם נבואתו נתקיימה בכל שנה ששית, (אולי משום שעל המובן מאליו, אין צורך להעיד), עכ"פ נשארת בלתי מובנת לחלוטין הסתבכותו של משה בנבואה כל כך תדירה וקיצרת מועד. אלא אם כן ברור לו ממקור נעלם, שאמנם הנבואה תתקיים.

"שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדן ה' אלקי ישראל, כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמד איש

את ארצך בעלותך לראות את פני ה' אלקיך..." (שמות פרק ל"ד, פסוק כ"ג כ"ד).

זו מצווה הנאמרת מפי משה לעם ישראל, על החיוב של כל איש בישראל לעלות שלוש פעמים בשנה לירושלים לשלושה רגלים. "כל זכורך" מחייב לפחות את כל הגברים בישראל, כלומר את כל כוחות הצבא של העם. מסביב לארץ שוכנים מואבים ועמונים, מצרים, פלישתים, כשדים ופרסים, אשורים, ומי לא? ומשה מזהיר מפורשות "ולא יחמד איש את ארצך בעלותך לראות את פני ה' אלקיך".

הרי התורה שבכתב היתה וודאי ידועה היטב לכל העמים השכנים. הראיות לכך רבות. (עצתם של חכמי הפלישתים לסרניהם להשיב חזרה לידי ישראל את הלוחות שנפלו בידיהם — מדבריהם עולה ידיעה מדוקדקת בכל תולדות יציאת מצרים על המכות והניסים. וכן מנאום רבשקה, שר צבא סנחריב, לנצורי ירושלים מתגלית ידיעה מפורטת בתורה. אבל גם הסברא הפשוטה מחייבת שוודאי העמים מסביב ידעו את הכתוב בתורה). מה ימנע מהעמים השכנים לעשות תרגיל, המבוסס על האמונה התמימה של עם ישראל המפורסמת בתורה שבכתב, שאיש לא יחמוד את ארצם בעלותם לשלושת הרגלים, ודווקא לתקוף בזמן שכל לוחמי עם ישראל ומלכם נמצאים בירושלים חוגגים?

הרי אין אבסורד גדול מזה. לא די שמשה לא יכול לדעת מראש בשום דרך טבעית שאמנם כך יהיה, ועם ישראל יהיה מובטח מהתקפה בכל אחד משלושת הרגלים במשך למעלה מ-1000 שנה, זמן שבת עם ישראל בארצו, אלא שבפרסום נבואתו הוא פותח פתח מפתח לנצל את "האמונה התמימה" הזאת. משה בפרסום הנבואה בריש גלי בתורה שבכתב, מזמין התקפה צבאית שאי אפשר להדפה, כי הרי כל הגברים בירושלים. הוא מסתכן במפלה ובכיבוש הארץ, ומסכן עצם אמינות התורה. מוכרחים לאמר שמן

הסתם משה יודע מה הוא אומר ולא היה לוקח על עצמו סיכון כל כך קריטי אלמלא ידע בבטחון גמור שנבואתו אמנם תתקיים ללא שום שינוי. מניין הידיעה הזאת? עומס התמיהות שאינן נתנות ליישוב, הלך וגבר עלי.

האם שמענו, בתולדות כל העמים כולם, שעם שלם ייצא למלחמה כזו, אשר בה נספו רבבות מישראל ואשר בה הוכחד כמעט כליל שבט שלם מישראל, וכל זה על אונס של אשה אחת מעם־הארץ. המדובר כמובן במלחמת פילגש בגבעה. (שופטים י"ט) איזו מדריגה מוסרית יש לעם הנחלץ למלחמה כזאת! וזהו העם שמסכים לאכול "לוקש" כל כך אדיר ומונומוטלי, עם אלפי פרטיו האחוזים זה בזה, והתלויים זה בזה בלי לוודא את אמיתותו!?

או איך נסביר את פרשת הגבעונים: הגבעונים סוחטים במרמה שבועת ברית מנשיאי העדה. לאחר שלושה ימים מתבררת התרמית. איש לא נוגע בגבעונים ובעריהם לרעה. עם ישראל נמצא באמצע תהליך כיבוש הארץ, תוך כדי קרבות ונצחונות מוחצים. אין מי שימנע מהם לעשות כרצונם. ובכ"ז, "ויסעו בני ישראל ויבאו אל עריהם ביום השלישי ועריהם גבעון והכפירה ובארות וקרית יערים, ולא הכום בני ישראל, כי נשבעו להם נשיאי העדה בה' אלקי ישראל, וילנו כל העדה על הנשיאים, ויאמרו כל הנשיאים אל כל העדה אנחנו נשבענו להם בה' אלקי ישראל, ועתה לא נוכל לנגע בהם". (יהושע ט' י"ח, י"ט) מה באמת מונע מהם לעשות כרצונם בשבויים חסרי ישע הנתונים לחלוטין בידיהם? השבועה! איך ייתכן להבין שכמה מלים שנאמרו בעל פה לאנשים ממחנה האויב שבאו במרמה, מחייבות עד כדי כך את הנשבעים, שזה בולם את כל התוקפנות של עם באמצע תהליך כיבוש ונותן לגבעונים הגנה, שכל עממי כנען ביחד לא יכלו להעניק להם. איך

אפשר להסביר את תוקף השבועה ואי היכולת להפר אותה. למה?
ממי חוששים בני ישראל להפר את שבועתם?

בעשרות מקומות בתורה ובנ"ך מוזכר ענין יציאת מצרים וזכירתו. זכר יציאת מצרים גם מודגש במספר רב של המצוות. הזכרון הזה כולל מאורעות אדירים בהיקפם ודרסטיים ויוצאי דופן עד כדי כך, שיש סיכון עצום בהדגשתם, אם אינם אמיתיים. כל עמי המזרח התיכון שעברו את הטראומה של התנחלות עם ישראל בארצו, והיו מעורבים בה, יכלו לפרוך את המאורעות המוזכרים ביציאת מצרים, אם אמנם היו שקריים.

לא נתעכב על ענין קריעת ים סוף וטביעת כל חיל פרעה בתוכו (הרי יש מי שרוצה להסביר זאת בנשיבת רוחות סערה פתאומיים, שייבשו את הים בזמן מתאים — מקרי כמובן — לחציית עם ישראל את הים, והפסקת הרוחות כך שהמים יחזרו למקומם בדיוק בזמן מתאים — גם הוא מקרי — לטביעת חיל פרעה). אבל ניקח את ענין מכת הבכורות — אדם ובהמה. מצוות פדיון הבן הבכור החוזרת שוב ושוב בכל משפחה ומשפחה, ונעשית בפרסום רב, היא זכר למכת בכורות. וכן, הקדשת כל בכור בהמה. אם נניח שמצווה זו "הומצאה" בדורות מאוחרים, ולא סמוך ליציאת מצרים, חייבת להישאל השאלה — האם לא היתה מסורת בדורות ההם שהיתה מסוגלת להכחיש את הבסיס למצווה שהופיעה מזמן מסוים ולא לפניו? הן לפי ההנחה הזאת בישראל לא פדו בכורים עד זמן "המצאת המצווה". וכל מהות המצווה אינה אלא זכר למאורע החד פעמי הזה החורג מכל אפשרות הסבר טבעי. איך מאמין פתאום עם שלם בעובדות הסטוריות שרוצים למכור לו למפרע? החומש מדגיש במלים חדות "ומצרים מקברים כל בכור". אין בכל מסורות העמים עוד מאורע דרסטי בלתי טבעי בהיקף כזה, הכולל מליונים של בני אדם ובעלי חיים ברגע אחד. (ולא

ידוע לנו על מציאות "מגיפה" הפוקדת רק בכורים!) איפה ההכחשה בין מצד עם ישראל עצמו ובין מן העמים השכנים?

ועצם המלה המשונה "פסח" איך היא נוצרה. הרי משמעותה הוא דילוג — פסיחה. כלומר, אנו מצווים על זכירת העדר משהו שפסח עלינו. מהו? אם זו המצאה, אז קשה מאוד להבין את סיבתה. והתורה מקפידה בחומרה רבה כל כך על זכירת הענין: — בטולו של קרבן הפסח הוא בעונש כרת, שהוא עונש חמור ביותר. וכן ענין החמץ שאין בו שום הגיון כשלעצמו. וההקפדה העצומה שלא יראה כל שאור בכל גבולך. אפילו על כזית חמץ במזיד אתה מתחייב. איזה הגיון יש בזה, אם מנתקים את המצווה ממשמעותה בתורה.

ובכלל, ההקפדה והדקדוק עד חוט השערה בכל מצווה ומצווה. יש כאלה שמנסים לתלות את כל התורה בחקוי והתפתחות של פולחנים זרים של עמי הסביבה. כלומר התורה, שמצווה בחומרה הגדולה ביותר לשבר את כל הפסילים, לנתץ את כל המזבחות והמצבות, ולעקור כל עבודה זרה, עד שאסור להנות הנאה כל שהיא אפילו מחילופיה, התורה הזאת היא תוצאה של התפתחות של פולחנים זרים?! כאשר היא בעצמה אוסרת לחקות את פולחני הגויים בפרשה מיוחדת שלמה, בתורה. בסדר, נניח לתיאוריה המשונה הזו עצמה, אבל מנין הדקדוק הזה על הפרטים. אם גירסת ההשפעות הפולחניות על תורת ישראל היא נכונה, אז תוצאתה הפוכה לכל תהליך מוכר בהסטוריה של השפעות תרבותיות, וזרימתן מחברה לחברה: — התוצאה תמיד היא לא דקדוק גדול יותר, אלא להיפך מיתון, טישטוש, והתרככות התוצאה ביחס למקור. אין שום דת שיש בה אפילו בקירוב פירוט כזה, והגדרות מדויקות כאלה על כל פרט ופרט, והיררכיה כזו של חומרות, שסדר העדיפויות שלהם כל כך ספציפי. וחוסר ההגיון המשווע לפי

השכל האנושי בכל הפרטים "הבלתי משמעותיים" הללו המסובכים והמורכבים ללא שיעור.

ושוב, התחושה המוזרה, האם עם של מטורפים גמורים ישב ודקדק בדיני טומאה וטהרה על אלפי פרטיותם. על עניני כשרות וטרפה, חגים ומועדים, דיני נזיקין, וקדושין וגיטין. מערכות שלמות של איסורי עריות שאין בהם שום הגיון מקובל, אם מנתקים אותם ממשמעותם בתורה, ומיחסי הגומלים שבינם לבין עצמם, ובינם לבין שאר דיני אישות. הלכות הקשורות בארץ, בזריעה נביטה חניטה הנצה השקיה הרכבה. יכול — הפרשתו לתרומה, למעשרות, לעניים. דיני שביעית. ערלה, כלאים, ועוד ועוד, יקצר המצע. ואיך ייתכן ש"המטורפים" האלה, שזה היה ענינם לשבת ולבנות עוד ועוד דינים על הנחות פורחות באויר, הם בניהם של אברהם יצחק ויעקב של 12 השבטים ושל משה ואהרן ושמואל ודוד ושלמה, ישעיהו, ירמיהו, ויחזקאל וכל הנביאים, אנשי כנסת הגדולה, התנאים, האמוראים, הסבוראים הגאונים, וכו' וכו'.

הנביא ישעיהו בתוך ירושלים הנצורה ע"י הצבא האדיר ביותר בעולם, — צבא סנחריב, מְצַוֶּה על חזקיהו המלך לא להכנע, על אף ההצעות המפתות של סנחריב להוציאם לארץ כארצם ולהושיבם איש תחת גפנו ותחת תאנתו, ועל אף ההחלטה הנחרצת של ראש השרים, שבנא, ואתו מחצית מיושבי ירושלים, להכנע. ואי אפשר להגיד "שאי כניעה" היא עקרון פנטי אצל נביאי ישראל וחכמיו. (מאוחר יותר ירמיהו זועק להכנע. ולפני חורבן בית שני, יוחנן בן זכאי נמלט מתוך ירושלים הנשלטת ע"י הקנאים, והנצורה ע"י אספסינוס מחריב העיר, ומתוך כניעה גמורה למצביא הרומאי, מקים את יבנה וחכמיה, שבילו בתורתם את כל האימפריה הרומית האדירה). אמנם נבואת ישעיהו מתקיימת מיד במלואה. 185 אלף

מחיילי צבא סנחריב מתים בלילה אחד, ללא נקיפת אצבע אנושית, והצבא כולו נסוג. זהו פרסום נס בתורה, שאילולא התקיים בפעל, הרי שהכשדים התוקפים היו מכחישים אותו מיד. הרי בהם, "לכאורה", השתולל המוות בבת אחת, והפיל רבבות חללים. איפה הכחשתם? מנין לישעיהו, שבתקופה זאת היה כבר זקן מופלג, האומץ וההחלטיות לצוות על חזקיהו המלך לבל יכנע בירושלים הנצורה שנשארה לפליטה מכל הארץ שנכבשה ע"י סנחריב, מפקד הצבא האדיר בעולם. החלטה, שעומדת בניגוד לכל הגיון צבאי או מדיני. וכי לא היו יועצים במלכות שידעו לבחון את אמינותו של הנביא הזקן, באיזה מידה מותר לסכן את המלוכה כולה ע"פ נבואותיו.

בשלב זה הייתי רוצה להוריד מעל הפרק, לפחות זמנית, את האפשרות שגם נבואות ישעיהו הן זיוף ונכתבו שלא בזמנן. לא רק משום שתקופת ישעיהו כבר קרובה מאוד לגלות בבל ואין מערערים על האוטנטיות שלה, אלא פשוט משום שאין לדבר סוף. אין לך פרט בתורה שלא אחוז בתקופה מסוימת ומוגדרת במדויק: שמות, מקומות, מאורעות הסטוריים אדירים, שושלות מלוכה וכו' וכו'. בקיצור, התנ"ך כולו רצוף באלפי מאורעות על טבעיים, וכתיבתו במשך כאלף שנה היא חלק בלתי נפרד מההסטוריה של עם ישראל. איך מוסברת מצד אחד העזתם של כותבי התנ"ך לספר לעם ישראל, שהם חיים בתוכו, על מאורעות ניסיים רבים כל כך בלי שום חשש להפרכתם, ומצד שני, מדוע עם ישראל כולו מקבל את התנ"ך ללא ערעור. גם אלה שבמשך הדורות עזבו את תורת ישראל לא השאירו ספרות המנסה לפרוך את התורה.

יש שאלה נוספת, אילו היתה התורה זיוף שנכתב מתוך מגמה של השתלטות דתית, מדוע לא השמיטו מתוכה מתכנניה את חטאי מנהיגי האומה?

חטאו של אהרון הכהן: משה, בנאום הפרידה שלו מעם ישראל, מתאר בפני העם כולו את חטאו של אחיו הבכור. אהרון, שהוא אבי שושלת הכהונה בישראל לדורי דורות. וגם שותף למשה בקבלת התורה! מי שעומד לבדו ביום הכפורים בתוך קודש הקדשים מקום שאין שום ילוד אשה מותר להכנס בו מלבדו, וגם לו עצמו הדבר מותר רק ביום אחד בשנה. הוא לבדו מייצג את כל ישראל אל מול בורא העולם. עליו אומר משה "וגם בו התאנף השם מאוד להשמידו וכו'..." בחטא החמור ביותר של עם ישראל, חטא העגל, מעורב בחיר בניו. למה "למשכתבים המגמתיים" לכלול עובדה כזאת, ולסכן את כל מעמד הכהונה עד סוף כל הדורות? ובכלל, איך העמיסו את העון החמור הזה על העם כולו עם כל תוצאותיו הנוראיות של "ביום פקדי ופקדתי וגו'?"

העונש החמור של מרים הנביאה, עם רוב הפרסום לענין, ע"י עכוב מסע כל מחנות בני ישראל למשך שבעה ימים. חטאו של משה בסלע, שלא מוותרים לו, ובגלל חטאו אין מתאפשר לו להגשים את פסגת תכלית חייו — להכנס לארץ ישראל.

וכיצד בבת אחת נספים מקרב בני ישראל נדב ואביהוא, שני בני אהרון — הגדולים במדרגתם מיד אחרי משה ואהרון, בעצם היום הקדוש והנורא של חנוכת המשכן לעיני כל ישראל, הם מומתים בבת אחת על פגם בעבודת המשכן. איך ניתן "להסביר" מאורע כזה ואת דברי משה לאהרון: "הוא אשר דיבר ה' לאמר בקרבי אקדש ועל פני כל העם אכבד". ולמה אין למשה רבינו דאגה אחרת, ביום האבל הכבד הזה למשפחה, מלבד פלפולי הלכות "שוליות" של אכילת קרבן החטאת, שהוא מאשים בה בטעות את בני אהרון הנותרים.

ראובן בכור שבטי ישראל מחלל את יצועי אביו, ומכירת יוסף, וזנות בני ישראל אחרי בנות מדין.

שמואל הנביא הוא מבני קרח, וכן משוררי בית המקדש המופיעים בשמם "בני קרח" במזמורי התהילים. ושמואל חי כ- 300 שנה אחרי המדבר. אילו החומש היה זיוף שנכתב שלא בזמנו, מה פתאום ששמואל הנביא ואותם משוררי בית המקדש יסכימו לתיאור מפוברק שמשמין כך את אבי אביהם?

דוד — המשיח, מואשם בהאשמה שאין כמוה לחומרה. הנשמע כדבר הזה? האם יעלה על דעת מי שהוא מאבות הדת הנוצרית למשל, להאשים באשמה כזאת את משיחם הצלוב? ומוצאו של דוד: -- בנות לוט קרבות לאביהן ומואב ועמון נולדים. וממואב יוצאת רות. ומן הצד השני: יהודה בא על כלתו, אלמנת בנו, ומשם יוצאים מולידי דוד. הרי זה ממש מנוגד לעצם הכוונה של השתלטות דתית. אם התורה משוכתבת לצורך השלטתה על עם ישראל, האם אי אפשר היה לשכתב מוצא מכובד יותר למשיח, המיוחל על ידי כל עם ישראל לדורותיו? ! ולטעון "שהזיפנים" האלה הם עד כדי כך ערמומיים, שהם בכוונה מאשימים את ראשי העם כדי ליצור מהימנות זן, לזה כבר צריך באמת הגיון גמיש ביותר.

אפשר היה להביא עוד ועוד תמיהות ואבסורדים שהלכו ונערמו עלי, אבל הייתי רוצה להגיע אל השאלה האחרונה שהלכה וצמחה בי באותה תקופה: — בהנחה שאמנם היה קשר תרמית כזה שנמשך על פני דורות, וכלל רבבות אנשים, והוסתר מפני כל עם ישראל בהצלחה ללא יוצא מן הכלל על פני כל ההסטוריה שלו. גם אם נניח, את כל הנ"ל, עדיין נשאל, למה להם כל זה? לא לנביאים ולא לחכמי ישראל בכל הדורות היו איזה עמדות שלטוניות. והנאות חמריות וודאי לא רכשו ממלחמתם הבלתי פוסקת לקיום כל התורה כולה, על כל פרט ופרט שבה. ובכן למה? אפשר לאמר שהם עשו את הכל למען קיום עם ישראל. אם כך למה קיום עמם, היה עד כדי כך יותר חשוב להם, מאשר לאבות כל אומה אחרת, עד שיישבו ויעשו מאמץ כל כך בלתי מתקבל על הדעת?

עם ישראל, העם העתיק ביותר בעולם, ובעל מקורות חיים תרבותיים שהזינו את כל העולם המערבי, לא יצר פיסול ולא דרמה, לא ספורט ולא ספרות יפה, לא פילוסופיה ולא פירמידות. כל עם ישראל כולו לדורותיו, ועל מאות מליוני בניו, חי, נשם, יצר, נלחם ומת, אך ורק על קיום התורה בלבד. ובכ"ז, למרבית הפליאה, לא איבד את חיותו את מקוריותו את שפתו ואת תרומתו לאנושות.

האנשים האלה, המפוכחים, הממולחים, המפולפלים, הבקיאים בהוויות העולם הזה, אינם מהססים שוב ושוב להושיט את צוואריהם לשחיטה, ומעדיפים להישרף, מאשר להשתחוות לצלב או לאיזו שהיא עבודה זרה אחרת. הרי כל אדם הגיוני מבין שעדיף להשתחוות אלף פעמים בפני תמונות ופסלים מכל הסוגים, מאשר להישחט למוות. וכי יש איזו משמעות להשתחויה זו או אחרת, מלבד העובדה שהתורה אסרה זאת "ביהרג ובל יעבור"?

אולי יותר מכל הממה אותי "האבסורדיות" שבמצוות התורה.

"אהבת הזולת" שבנצרות או "חרב האיסלם" הם רעיונות אנושיים. אפשר להבין את ההגיון שבהם. בין אם נסכים או לא נסכים להם, יש להם התיחסות לחיינו החברתיים. אבל איזה הגיון יש בתפילין, במזוזה, במילה, בכשרות, במצה, או בסוכה. ולחשוב שעל ענינים אלה, מסרו מליוני בני אדם את חייהם במשך אלפי שנים ללא הפסק. והפלא של מסירת התורה מדור לדור: ממשה ליהושע, מיהושע לזקנים, מזקנים לנביאים, מנביאים לאנשי כנסת הגדולה, מהתנאים ואמוראים והסבוראים והגאונים ומהם להפוסקים הגדולים שלפני 1000 שנה, הרי"ף, רש"י, הרמב"ם, הרשב"א, הריטב"א, וכו' עד דורו של האר"י והבית יוסף בעל השולחן ערוך הט"ז והש"ך והגר"א, ועד דורנו, בכל הארצות; בצפון אפריקה, בצרפת, בספרד, בפולין ברוסיה בבבל ובתימן, כשבין כל

הקהילות האלה מקוים קשר הדוק ובלתי פוסק להעברת פסקי הלכות, שאלות ותשובות בעניני הלכה, תוך רדיפות ושחיטות, דור אחרי דור מקבל ומוסר את התורה הלאה. צריך לומר שהקנאות הזאת על כל פרט שבאלפי פרטי המצוות היא טרוף גמור. מיטב המוחות של המין האנושי עוסקים בפרטי הלכות התפילין ורצועותיהם, בכמות המים הנצרכת למקווה כשר, ובנוסח הברכה שלאחרי כוס תה. אם כל השפע האדיר הזה אינו אלא פרי יזמה ויצירה אנושית, הרי זה טירוף גמור. ועל כך נכתבים ספרים הממלאים ספריות שלמות. ואם כך, המסקנה היא, שהעם העתיק בעולם, שהוא ערש התרבות המערבית כולה, הוא עם של מטורפים גמורים.

זאת היתה אפשרות אחת של הפתרון לחידה שהלכה וגדלה, הלכה ולחצה עלי יותר ויותר. האפשרות האלטרנטיבית היתה ... אבל מהאפשרות השניה פחדתי מאוד מאוד.

היהדות נראתה לי הדבר המאיים ביותר שנתקלתי בו בימי חיי. היא איימה על הישגי החברתיים, ועל חיי ההנאה שלי, ועל חירותי להיות ולעשות איך ומה שמתחשק לי, (כמובן בתוך הגבול של השוט והסוכריה — חשבון הרווח וההפסד החומריים). לוותר על כל זה נראה לי לוותר על עצם טעם החיים.

אבל מצד שני לא יכולתי לפטור בלא כלום את סימני השאלה שצמחו בי. הייתי חייב לבדוק הלאה, כדי למצוא את נקודות התורפה שאותם אוכל לתקוף חזרה, ולדחות את האיום על חיי.

התחלתי בקריאת התנ"ך באופן שיטתי. כאמור, כדי למצוא את הפגמים. אבל נתרחש ההיפך מזה. לא האמנתי למראה היופי שהלך ונגול לנגד עיני. איך ייתכן שמעולם לא ראיתי זאת לפני כן? הרי פה ושם קראתי בעבר תנ"ך. מסתבר שנקודת התצפית,

קובעת את הנוף. כשאתה קורא, ומראש "יודע" שאתה קורא בסך הכל אגדות לילדים, אז אמנם זה הפרצוף שמקבל ספר הספרים. אבל הפעם קראתי בעין יותר חקרנית. למדתי להכיר קצת את האנשים יוצרי התנ"ך. את הנביא ירמיהו: על מה ולמה חי האדם הזה? חי סבל איומים כאלה. כמעט כל חייו זעק וניבא את חורבן הבית. על כך נזרק לבית האסורים, הוכה ובוזה ונלעג. ולא עוד אלא שהמלך צדקיהו בכבודו ובעצמו נותן אמון מלא בנבואותיו. ומשחרב הבית הלך אחרי בני ישראל המובלים בשבי לגלות, ואסף את טפות הדם שנשרו מחלליהם. ראה בנים נשחטים בזרועות אבותיהם ע"י המנצחים. ירד עם הגולים לאשור. וירד עם הגולים למצרים אחרי רצח גדליה בן אחיקם. מה הרוויח כל ימי חייו — רק בוז ורוק וכלימה. איזה מעמד חברתי או קבוצת כח ייצג בבדידותו — מלבד את מצוות ה'.

למה לו כל זה? למה לו להקריב את כל חייו, ועל מה? החזרת עם ישראל בתשובה? מה הוא ירויח מזה. איך אפשר להסביר את התופעה הזאת אם לא החובה המוחלטת המוטלת על הנביא למלא את שליחותו, חרף התחנונים שהתחנן לפני ה' ית' לפטור אותו מהשליחות, מאחר שנעשה "איש ריב ומדון לכל הארץ", כשגם בני משפחתו ועירו מתנכלים לחייו. אלא מה נגיד, שהוא שוטה או רמאי, (ואם כן, מה הרוויח ברמאותו), או תמים שמאמין בחלומות עצמו. מי שכתב את נבואות ירמיהו איננו מתאים לאף אחד מההגדרות האלה.

למה אנו מאמינים שאנטארקטיקה קיימת, אעפ"י שאיש מאתנו לא היה שם? כי אנו סומכים על עדויות הגיאוגרפים שמיפו אותה. זה פשוט, שהם לא ינסו לרמות אותנו. מי שלומד להכיר קצת את ירמיהו יודע ללא צל של ספק שהוא לא מרמה אותנו. מיד חשים את האמת הנוקבת ויורדת עד התהום, והאמינות שבכל דבריו. זו תחושה שמלווה כל קורא אובייקטיבי. תחושה שאי אפשר להשתחרר ממנה בשום אופן! ניכרין דברי אמת.

במשך שנים לא מעטות התמדתי בקריאת ספריהם של סופרים שהיו אהובים עלי במיוחד. לעתים הייתי חוזר וקורא אותם הספרים עצמם. אפשר לומר שאחדים מסופרים אלה הכרתי מספריהם "אישית". אפשר להתווכח באיזו מידה היוצר מתגלה ביצירותיו, אבל דבר אחד היה ברור לי למעלה מכל ספק — טפשים הם לא היו. מי שמצליח לתאר בדקות קו אופי באדם. מי שמוכשר לתת בטוי לשאיפותיו, לחסרונו. מי שיש לו התייחסות אל השלם, אל הרצוי — אינו יכול להיות טיפש או תמים. הסופרים האלה מכירים את החיים, את החברה שבתוכה פעלו ואותה תיארו, ואת הסיבות האמיתיות לחלאיה. אלה אנשים בעלי ראייה חודרת לאמת.

כשהתחלתי להכיר את ירמיהו וישעיהו ויחזקאל ושאר נביאי ישראל, עברתי תהליך שבתחילה לא שמתי לב אליו. ועד שהבחנתי בו, הייתי בעיצומו. סופרים וספרים שהיו חברי לחיים, נתפלו במידה מסוימת. קצת מחריפות ההנאה פג.

כשהייתי מניח את התנ"ך ולוקח את הספר שקראתי באותו זמן, היתה עולה מדפיו רפיסות מסוימת, עירפול, אובך, חוסר חדות בתיאור, במגמה, בקיצור הוא נהיה קצת משעמם. כאמור, עמדתי על כך רק אחרי זמן מה. בתחילה תליתי את הסיבה בעייפות, או בגורם מקרי חולף אחר. אבל לבסוף הבחנתי בסיבה האמיתית. התנ"ך היה כמו יין עז, צלול, יחסית לספרים האחרים שהיו לעומתו מים קצת פושרים וקצת דלוחים. ההכרחיות של כל מלה במשפט, בתחביר. התימצות שלא על חשבון הגיוון. הקריאה שלי השתנתה. לא רצתי במשפט להגיע אל סופו, כדי לעמוד על תכנו. המלים עצמן היו עשירות תוכן, והמבנה שלהם במשפט נתן להם משמעות נוספת.

סליחה, אינני מתכוון חס וחלילה לכתוב "ביקורת אמנותית" על התנ"ך. בס"ה אני חושף, לבושת, את בורותי הגמורה בספר

הספרים, הכתוב בשפתי, והמונח לו כמה עשרות שנים על המדף שלי.

אני מנסה לתאר שלב, בתזוזות המקורטעות וההססניות שלי, אל גילוי אמת, שלא חלמתי עליה. זאת היתה אחת התזוזות האלה, שנכפו עלי שלא ברצוני.

לא יכולתי לעצור את ההערצה שהלכה וגדלה בי, ולו רק ליכולת הכבירה של האנשים האלה.

אם הסופרים הקודמים שהכרתי, זכו מצדי להערכה על תבונתם וחכמתם האנושית, הרי גאוני רוח אלה — יוצרי הנ"ך, בדקות הבנתם, ברחב דעתם, בעומק רגשותיהם, ביכולתם ובכשרונם, בדבריהם שיוצאים מיסוד הלב עצמו, היו זכאים למדת הערצה שהכריעה אותי.

מדהים לספר, אבל רק אז עמדתי על איזו אקסיומה שהיתה תקועה במוחי בלי שבכלל אתן את דעתי עליה. ההנחה הזאת היתה: "שבהיותי שייך לדור העכשווי בהסטוריה האנושית, אני וודאי שייך לדור המתקדם ביותר, הנאור ביותר והחכם ביותר. וודאי שיש פיגורים גדולים בהרבה מקומות ובהרבה שטחים, אבל כללית, הרי וודאי שההסטוריה מתקדמת ולא נסוגה. ובהיותנו האחרונים, אנו מקבצים בתוכנו את חכמתם של הדורות הקודמים, פלוס מה שאנו מוסיפים משלנו. בקריאת התנ"ך נחשפה האקסיומה הזאת והגיעה להכרה. בדקתי אותה ולא מצאתי לה סימוכין וראיות. התפלאתי איך יחס די יסודי מסוג זה אל החיים, לא זכה מצידי לבדיקה באושיותיו. אולי יש אצלי עוד כמה "הנחות פשוטות" מסוג זה, שאינן מגיעות להיבדק לעולם, אף על פי שהן קובעות את חיי.

קלטתי משהו חדש במושג "האדם הוא יצור חברתי". עד היום

הבנתי בו, שהאינדיבידואים נזקק בהכרח לחברה. אבל שעצם האינדיבידואליות שלו היא חברתית, לא ידעתי. אם הוא מורד, הוא מורד בחברה הזאת שבתוכה הוא צומח וחי, ואשר בה, ודווקא בה, הוא מורד. אין לך כבילות חברתית גדולה מזו. מהות ועקרונות המהפכה שלו, נקבעים לפי הסורגים של המשטר. ואם הוא לא מהפכן, אלא ממנצלי החברה, וזה מה שנותן לו את הרגשת עוצמת האני — כי הרי החברה היא הפרה ואני החולב — אז בעצם כל האמביציה שלו נקבעת ע"י האתגרים החשובים בעיני החברה הזאת שהוא מממש אותה. הדבר דומה למשוגע שרץ מסביב לעמוד מודעות עגול, מכה עליו באגרופיו וזועק "תנו לי לצאת מפה". לא עולה בדעתו להפנות ראשו אחורה, ולהבין "שהחוק" הוא מאחוריו ולא מעבר לקיר העגול "שסוגר" אותו "מכל העברים". אבל אין לו ברירה. האין סופיות של העיגול מושכת אותו הלאה והלאה אל מעבר לסיבוב הבא מתוך תקווה חוזרת ונשנית אולי שם הפתח.

עמוד המודעות לא רק מכתיב לו את המלחמה שהוא מנהל נגד הקיר העגול, אלא גם נותן לו הרגשה אנושית אצילה, שהוא והקיר הם שני הפכים. כי הרי הוא נלחם נגדו. אבל בעצם כל חייו, כל מהות מאבקו, כל שאיפותיו, כל פעולותיו נקבעות ע"י הקיר. בפעם הראשונה חדרה למוחי ההכרה, שאולי אף על פי שלנו יש פצצות וטילים, בכ"ז ישעיהו וירמיהו לא היו כל כך הרבה יותר פרימיטיביים מאתנו. התחלתי לסובב ראשי מהקיר העגול אחורה. צצה האפשרות שאולי הפתח והמרחב הם, בניגוד למה שלימדו אותי מילדותי, — דווקא מאחורי. כדי לדעת אם אני מתקדם או מסתובב במעגלים אין סופיים, צריך קודם כל לעצור ולהתבונן. בפשטות, נכנעתי ליפיו של התנ"ך. שקעתי בתוכו ונתתי לו להוביל אותי. וככל שהתקדמתי בתוך נופיו, ככל שהכרתי יותר ויותר את האנשים המאכלסים אותו, ככל שנוכחתי ביכולת רוחנית-יצירתית כבירה שלא הכרתי מימי. הלכה וגברה הרגשת המועקה האישית.

אילו יוצרי התנ"ך היו מעמידים כמה אפשרויות בפני האדם, הייתי בוודאי מוצא לי מפלט בקלה שבהן. אבל דא עקא, שכולם ללא יוצא מהכלל זועקים זעקה אחת — שובו אל ה' בכל לבבכם ובכל נפשכם ובכל מאודכם. לכו בדרכיו, הדבקו במצוותיו, אל תסורו מהם ימין ושמאל, אל תוסיפו עליהם ואל תגרעו מהם, זה הכל. רק זה. שוב הרגשת הניגוד הזה שאינו ניתן להסבר, בין הגילוי האנושי הנפלא ביותר שנתקלתי בו בימי חיי, לבין מגמתו — להזיז אותי מתוך חיי, להרדה, שעד היום בפשטות היתה מוגדרת במוחי כמערכת מנוונת של פולחנים דתיים.

כאמור למעלה, קראתי בתנ"ך לשם מציאת האסמכתות לעמדת המלחמה שלי. לערעור האפשרות האבסורדית שהתורה היא אמת, ושאמנם בורא העולם החי וקיים, עכשיו כמו בעבר, ובמו בעתיד, לנצח, דורש ממני לקיים את מצוותיו.

לא הרפיתי מעמדת המלחמה שלי, אלא שתוך כדי קריאה היא הלכה והפכה לעמדת התגוננות. ובכל זאת לא הרפיתי ממנה. רק שפחות ופחות מצאתי לה מלים. מה שנשאר לבסוף היתה התנגדות ללא מלים. סתם לא רציתי בשום אופן לקבל את האפשרות שהתורה אמת. פשוט, כי לא רציתי. כי כל מערכת הרגשות שלי התנגדה לזה. לא רציתי שיתברר לי שהתורה אמת, אבל לא ידעתי להגיד למה. כלומר, לא מצאתי סיבה מספקת, מדוע לא להתייחס אל האתגר המסוים הזה כמו אל כל נושא אחר שנתקלתי בו בימי חיי, יהא "מסוכן" ככל שיהיה.

הערכתי את עצמי כאדם שנסיונו ויציבותו הנפשית מספיקים כדי לא לדחות על הסף שום ענין. וכבעל ערמה ו"גמישות" מספיקים, כדי להיות מסוגל לדון אובייקטיבית ולהגיע למסקנה על

אמיתות ענין מסויים, ובכ"ז לא לקיים אותו, אם זה לא נוח מאיזו בחינה שתהא. כל אתגר שהוצב בפני זכה לאותה מדה של בדיקה אובייקטיבית, שאני מסוגל לה. לא נבהלתי מהקומוניזם ולא מקרישנה. לא מהמתירנות הקיצונית ביותר, ולא משמרנות. דמוקרטיה, ציונות, סמים, יצירות אמנותיות, אישיות זו או אחרת, וכו' וכו' בכל אחד מהנושאים שהחיים העמידו לפני, הגעתי למצב שיכולתי להרשות לעצמי לבדוק אותו, עד כמה שאפשר ללא דעות קדומות, ללא רגשנות גנטית זו או אחרת, אלא לגופו.

סמכתי על עצמי שאוכל להכיר באמת, ולא להיות מוטרד מהעובדה שאיני מקיים אותה. אמנם אם הבדיקה חייבה שנוי התיחסות שלא היה כרוך בהפסד מרובה — שיניתי. ואם היה נגוד בין מה שהענין חייב לבין מה שהרגשתי כלפיו, הייתי בודק מה המקור: אם השורש לניגוד הזה היה נטוע בי, ונבע מהרגלים ומדפוסי מחשבה שלא יכולתי להפטר מהם, ושקבעו את רגשותי כלפי הענין, דחיתי את עצמי עד כמה שאפשר מפני האמת. ואם מה שחשבתי לאמיתי התברר בשקר, שניתי את יחסי אליו בהתאם. וכאמור, כל זה תוך כדי פזילה חזקה, בלתי פוסקת וזהירה ביותר אל נוחותי, ותוך חשבון של כמה אני מוכן לסכן. גדלתי כזעיר בורגני מתון, ומעולם לא הפקרתי, לפחות ביודעין, את המבצר הזה.

אבל הפעם לא הייתי מוכן, בעצם לא הייתי מסוגל, לעשות אפילו בדיקה שעדיין רחוקה מאוד מביצוע. סתם, לדעת את האמת עוד לפני ההחלטה איך להתייחס אליה. הגעתי למסקנה שאני פשוט פוחד. וזה הרגיו אותי. זה נגד את כל הערכתי את עצמי. למה שלא יהיה לי אומץ לבדוק ברצינות את תביעות התורה? ואם, חס וחלילה, אגיע למסקנה שהיא אמיתית, שיהיה לי אומץ להגיד, כל הכבוד אבל אני לא מסוגל, או לא רוצה, או מה שלא יהיה. למה במקום זה, בשלב כל כך מוקדם, אני מעדיף לא לדעת?

אני רוצה לציין שעצם המלה אמת היוותה בשבילי מושג מעורפל. עד כמה שהאמת חייבה את הבנתי, וכאמור, לא סכנה יותר מדי את חיי, פעלתי לפיה. אבל לא יותר מזה. האמת היוותה בשבילי אתגר להוכיח, שכשזה נוח לי, אז תוכי כברי. העמידה באתגר היתה מדי פעם זריקת עדוד לגאותי האנושית. גם האמת, ותהיה בלתי יחסית ככל שתהיה, היתה אצלי נושא לבחירה. אפשר, וזה מאוד אמיץ ובן-אדמי לפעול עפ"י האמת, אבל זה בכלל לא הכרחי.

האמת כסימן היכר לתכלית שלמענה כדאי לחיות, ואפילו למות, לא היתה ידועה לי. כנראה שהבעיה היתה, שהפעם, שלא כמו בכל האתגרים הקודמים בחיי, אם אמנם התורה אמת, אז כל חיי עד עתה מתנהלים מעבר לבנקט. לא איזה ענין פוליטי חברתי, שמחייב התייחסות זמנית כזו או אחרת. לא איזו ג'סטה של לוחם צדק. לא אינטרס חמרי שמתלבש במלים יפות. כל אלה נתנים למניפולציות. אבל אם התורה אמת, אז הכל, כל חיי עד אותו רגע, מן היסוד עד הטפחות, הכל חסר תכלית. זה היה אתגר גדול מדי בשבילי. מצד אחד נכנסתי למצב קשה. כבר לא יכולתי להפטר מהרעיון המעיק שאולי יש בזה משהו. ומצד שני לא רציתי לדעת אם אמנם יש, ומהו?

בסוף נשברתי. הבנתי שאם לא אדע ידיעה גמורה, עד השורש, כבר לא אוכל לחיות בשקט עד סוף ימי. כל הזמן תלווה אותי ההרגשה שאני נושם, אוכל, ישן, עובד משתעשע, ואולי הכל לריק.

יש לי ילדים, אני רוצה בטובתם. אולי אני מונע מהם את עיקר החיים. כן מוצא חן בעיני או לא מוצא חן בעיני, אני חייב לילדי, לרעיתי, ולעצמי את הבירור הזה. בכל לבבי ובכל נפשי ובכל מאודי קיויתי, כמעט אפשר לאמר התפללתי, שהכל יופרך. שיימצא הסבר חילוני ברור, חד, שיענה על כל התמיהות, שיסביר את התופעה הזאת שנקראת עם ישראל, ואת התורה שלו, ואת

ההסטוריה שלו, בדרך פשוטה. בלי בורא ובלי מצוות. עכ"פ כבר לא יכולתי להמלט מן המסקנה שמוטב לדעת, מאשר להתענות בספק בלתי פתור.

מכיון שנסיונותי למצוא בסיס בתוך התנ"ך עצמו להתקפת הנגד נכשלו, החלטתי שבשלב ראשון, בבירור שקבלתי על עצמי, אני אעשה דבר פשוט. אני אשנה באופן מלאכותי את יחסי אל התורה. אני אנסה באופן שרירותי — כפוי, לשנות את עמדת התצפית שלי. מה שעד היום היה תקוע במוחי כ"עובדה" ברורה, שבכלל אינה צריכה בדיקה, על היות התנ"ך אוסף מיתולוגיות הסטוריות, צריך לפנות מקום לאפשרות חדשה: — החלטתי לקרוא את התנ"ך כאילו הוא אמת. אני מדגיש — שבקבלי את ההחלטה הזאת, בכלל לא התכוונתי להתקרב אל תורת ישראל. אבל הבנתי שכדי לנסות ולבדוק את אמיתותה, אני חייב לזנוח את היחס הבלתי משתנה והקפוא אל התורה, ולתת מקום להנחה, (אבל לא ליותר מזה), שההיפך ממה שהאמנתי ורציתי, הוא דווקא האמת. לא שונה ממה שהייתי עושה, ואמנם עשיתי, בעבר לגבי אתגרים אחרים. ובכן פתחתי שוב את החומש בהחלטה לקרוא אותו כאילו הוא אמת.

אני זוכר את היום ואת השעה ואת המצב. השתרעתי על המטה, פתחתי את החומש והתחלתי לקרוא את הפסוק הראשון. הקריאה היתה שונה, קראתי לאט. כל מילה היתה משמעותית. שהרי קראתי עכשו "אמת", כביכול, שמספרת על עצם בריאת העולם. זה היה חשוב יותר מכרגיל. כשהגעתי בפסוק השני ל"ויהי אור" נעצרתי. איזה מושג משונה: אור, כשאינ עדיין מקור אור. הרי השמש נבראה רק ... דפדפתי ומצאתי ... ביום הרביעי, (ורק, כסימן היכר ליום, בהבדל מן הלילה). אז על בריאת איזה "אור" מדובר כאן? אור בתור מושג מופשט? לא ייתכן, הרי מדובר כאן על בריאת

העולם הממשי. חשבתי לעצמי, אילו באמת מישהו היה ממציא את התורה, בכלל לא יכול היה לעשות "טעות" כזאת. היא לא יכולה לעלות על הדעת. כשם שאי אפשר לטעות ולכתוב שהפרי יצר גזע ושרשים. במוחי צצו מאליהם ועלו כל מיני מאמרים מדעיים שקראתי לאחרונה עובדות מדעיות חדשניות לגבי האור...

ברשותך הקורא אני רוצה לעכב לרגע את כוונתי המקורית. רציתי לתאר כאן, שלב אחרי שלב, איך חלקי עולם רוחני אדיר התחילו לפול זה אחר זה למקומם. איך מתוך התורה התחיל להבנות לא רק העולם שבתוכו אנחנו חיים, אבל גם זה שמעליו ומה שמתחתיו. עולם הכולל את האדם משורש עומק נשמתו, עד אחרון פרטי צרכיו הנחותים ביותר. עולם המתיחס לזמן, ולחלוקתו. למקום, לצורתו וליחס שביניהם. עולם המתיחס לדיבור שבונה עולם ... אבל לפני זה הרשה לי להקדים משהו.

בעבר, כשהייתי עומד על איזה רעיון שלם בספרי הפילוסופים, הייתי מספר על כך לרעיתי. כשהייתי גומר ללטש לפניה את מה שנראה בעיני יהלום רעיוני זוהר, היא כמעט תמיד שאלה אותי בסוף, "אבל מה יוצא לי מזה? מה זה אומר לגבי? לגבי השכמתי שלי מחר בבוקר?" הייתי מגחך. איך היא לא מבינה שככל שהרעיון כולל יותר, ונעלה יותר, הוא בהכרח חייב להיות מנותק מן המקריות היום יומית. פרי ההגות האנושית היא אידיאל רצוי ורחוק רחוק, שצריך לשאוף אליו. וזה כל תכליתו: — להיות אבן שואבת לשאיפה האנושית. זוהי האצילות של החיפוש את התכלית, כשהחיפוש הוא העיקר. זהות בין האידאל לבין החיים, לא רק שאינה אפשרית למעשה, כמו שמוכיחה ההסטוריה האנושית, אלא היא גם תבטל מניה וביה את כל הפער ההכרחי בין המצוי לרצוי, וממילא תאבד תכלית האידאל. מטרה מושגת, אינה מטרה יותר. אבל בעצם יש לפער הזה בין המחשבה לבין

המציאות סיבה עמוקה יותר. התבונה האנושית מסוגלת להתייבב רק במופשט. יישומה בחיים הזורמים, חייב למוטט אותה. (ראה הנצרות כאידיאל, ויישומו למעשה בכנסיה הקתולית. או קומוניזם, ויישומו ברוסיה הסובייטית זכו וכו'). או לחילופין, אם האידיאל צריך להשאר בלתי מעורער, חייבים למסגר את החיים בתבניות המושגיות הקפואות שלו. דבר שהוא כמובן בלתי אפשרי.

לא במקרה פסגת אידיאל האהבה הגופנית כיוון העתיקה היא משכב הזכור. מכיוון שהקשר הפילוסופי הרוחני — המזפשט — המושגי אפשרי רק בין אוהבי החכמה — הפילוסופים, שהם הגברים, לכן תוצאה הגיונית הכרחית היא שדווקא ביניהם תתגשם גם האהבה הגופנית. אם היצר מושך אל האשה זה משום "שהוא שייך אל החומר", וממילא ראוי לדכוי וביטול. זה מתאים לעמי הארצות, לאכרים ולעבדים.

גם הנזירות בנצרות, ופרישותו של משיחם, כמו תיאור היוצרות, היא פועל יוצא הכרחי מהניגוד שאי אפשר להתגבר עליו שבין הרוחני לבין החמרי, בין הנצחי לבין החולף, בין השלם לבין החלקי. כל הדתות כולן, וכל השיטות המחשבתיות הקלאסיות משגבות את הרוח על החומר, מזהות את הטוב עם הרוחני, ואת הרע עם החמרי. ולכן, חייבות להגיע בדרך זו או אחרת — לשלילת החולף — החמרי, וחיוב הצודני — הרוחני הקבוע.

התורה לא רק שאינה דוחה את החומרי (אל תהי בו לכל דבר ... שאין לך דבר שאין לו מקום) אלא כל ענינה הוא תקונו. התורה אינה שוללת את היצרי והרגשי ביותר. היא רק רוצה למצוא את מקומו. האדם אינו זנב מתכשש לתאוותיו, אבל גם אינו נזיר פורש מן החיים. ענינו — תקון החמרי, שלובו בתכלית. היצר הסוער ביותר והרגש העמוק ביותר אינם נשללים — הם מכוונים.

בתורה, בקריאת "הכאילו זה אמת", גיליתי יחס בק כלל ופרט.

בין הצורך לבין החמרי, שלא שיערתי בדמיונות העזים ביותר שלי שהוא ייתכן. חיבור שמים וארץ ממש. הכלל הנעלה ביותר שהדעת יכולה להשיג, התכלית הנועזת יותר מכל מה שעלה אי פעם במוח האנושי, וחלותם בחיי המעשה, פה ועכשיו, בהישג ידו של כל אחד ואחד, עד סוף אחרון פרטי הפרטים השפלים ביותר. דרגה אחר דרגה שלב אחר שלב, מן המזוכך — הטהור — המושגי והכללי ביותר, דרך התממשותו והתגשמותו, צעד אחר צעד, עד לאחרונת האבנים שבקצה השדה הנידח ביותר. ההיפך הגמור מן היווניות והסתגלותה בנצרות, שעליהם בעצם חונכנו בבתי הספר, באיצטלת "התרבות המערבית". ביחס לחיוניות התורה, נראית התעסקות ביחסים שבין המושגים כמשחק ילדים טפל ומשעמם, לגו — רעיוני. התורה לא רק מוכיחה את הקשר ההכרחי שבין הכללי אל פרטיו הנטועים במציאות חיינו היומיומית, אלא גם בין כל פרט, ללא התחשבות באיזו מערכת הוא נידון ברגע מסוים, לבין כל השאר. בעצם כל פרט משקף את הכלל כולו רק החיים עצמם יכולים להתחרות עם התורה באתגר הזה — רק האורגניזם מציג יחס כזה שאינו יכול להיות נדלה בשום מודל תבניתי בין הכלל והפרט ובין כל חלקי הכלל לבין עצמם. לא איזו דוקטרינה כפויה — כזה ראה וקדש. ההיפך הגמור מזה. חיים רוטטים שאתה חש את נשימתם.

כדי לתמצת את הענין, אומר רק, שביקשתי את מורי להתחיל להכיר את התורה שבע"פ: את המשנה ואת הגמרא, מדרשים, מאמרי חז"ל על דרך הפשט והדרש. כל יום ויום הייתי נעצר שוב ושוב נטול נשימה. מכל צד ועבר, מלמטה ומלמעלה — הלכו ונתקשרו זו עם זו, נבואות הנביאים עם משניות מפורשות. הרמב"ם עם רב אשי. מבנה גופי שלי, עם הנהגת ה' את עולמו, עפ"י מדותיו. מבנה המילים והאותיות וצורתן, עם משמעותן. ועל הכל מנצחת המלכה — התורה שבע"פ, שאינה משאירה פינה אפלה. אינה סומכת לא על אסוסיאציות ולא על אמונה. כל צעד קטנטן, כל קשר בין שני פרטים, כל הבדלה

ביניהם, כל הגדרה, כל הלכה, הכל נידון בדקדקנות חסרת כל פניות. מן הדברים הקדושים ביותר ועד לפסולת המופרשת מאתנו. כל מה שנוגע לחיינו. כל מה שעתיד להשתייך אלינו: יחסי מסחר, נשואין, גיטין, מוות, לידה, מזון, שתיה, לבוש, הנהגות, חינוך, כבוד, אהבה, תאוה, כששום דבר אינו מובן מאליו.

לא האמנתי איך אפשר להתגבר עד כדי כך על הרגלי המחשבה, ולשאול את השאלות היסודיות כל כך, שכבר איננו מבחינים בהם. אבל התורה לא מוותרת על שום סנטימטר. אינה משאירה בלתי הפוך שום פרט, מתחת לכל השטיחים והמרצפות, ומעל לשיאי ההרים, ומעל העננים והשמים ושמי השמים, עד היכן שהשכל האנושי מסוגל עדיין למצוא מדרך רגל, בלי שום הסתייגות. התורה שואלת ואינה מוותרת. כל זמן שאפשר עוד למצוא טענת נגד היא תוקפת ושוחקת עד דק. עד הפרודות שאינן נתנות יותר להפרדה.

והפלא הגדול מכולם: מדי פעם אתה נתקל בפרט שמזמין אותך לחשוף את שרשו, וזה את שרשו שלו, רובד אחרי רובד, אתה מעמיק והולך עד שרשי המשמעויות, והמלים והאותיות, וצורתן וצירופיהן, ופתאום אתה קולט שאין בכח המוח האנושי לא להמציא ולא לצרף, את כל רבדי העולמות ההולכים ונחשפים עד לאין סוף. פתאום אתה עומד נעתק נשימה בפני יצירתו של הבורא עצמו. לא יכולה להיות כאן טעות. זו לא חוויה. זו ההכרה השלמה ביותר שבאפשר, שמושאה אינו איזה שהן תיאוריות ערטילאיות, אלא ספרי התורה והמשנה והגמרא, שבכל רגע אתה יכול לפתחם ולהיווכח שוב ושוב בשלמות, שבשום אופן אינה יכולה להיות אנושית.

כל הלכה, כל הנהגה, כל הפשט הרמז והדרש והסוד, כל הפרד"ס כולו ניטע בסיני. והכל כתוב בתורה שבכתב. התורה שבע"פ מגלה לנו, חושפת, את הגלום בתורה שבכתב. והחשיפה

הזאת היא לעין השמש, ובכלים וכללים שהם עצמם נתנים לבדיקה עד אחרון פרטיהם. אם אפשר לדבר על האידיאל של המדע, או יותר נכון המדע האידיאלי, הרי שנוכחתי בהתממשותו לנגד עיני. ניצבתי בפעם הראשונה בחיי, מול התהליך כולו, מתחילתו ועד סופו: איך ההלכה נלמדת בהכרח שאינו ניתן לערעור נוסף, אחרי שהתורה שבע"פ העמידה את כל הערעורים האפשריים, דחתה את מה שאי אפשר אלא לדחות, וקיימה את מה שהשכל חייב לקיים. לנגד עיניך נגלל דיון של השוואה והבדלה. התורה שבע"פ לוקחת את הפסוק, מפרקת את מבנהו, לומדת את מרכיביו, דנה בכל מלה שבו עד שרשה. משווה מילים זהות בו, ובפסוקים אחרים. לומדת את השוני שביניהם. מנתחת את היחס בין הפרט הנלמד לבין הכלל שאליו הוא משתייך. בודקת את חומרתה היחסית של ההלכה הנלמדת, לחומרות של הלכות השייכות אל הכלל. שוקלת את ההגיון ביחס הזה וכו' וכו'.

וכך בכל פרט ופרט. בכל הלכה והלכה. בכל דרגת דיון. מן המקור עצמו עד ההתממשות של הדין פה ועכשיו, עד אחרון סעיפי סעיפיו.

אם התפעלתי קודם מן היופי שבתורה שבכתב, הרי עכשיו התורה שבע"פ גילתה לפני את המבנה הפנימי, את השלד ההלכתי, ואת היחס ההכרחי, עפ"י השכל, שבין מרכיביה עד לאחרון הפרטים שבהם.

איך אפשר להבין את המבנים הפנימיים המשתרגים מן התורה שבכתב לתורה שבע"פ. מי יכול היה לתכנן מראש צמיחה כזאת של אילן מפואר כזה משרשיו ועד נופו ופריו? אבל לפחות דבר אחד נתברר. לשאול את השאלה מן הצד השני כבר לא בא בחשבון. כלומר, להניח שהדורות המאוחרים יותר — התנאים האמוראים ותלמידיהם — "לחצו" בפלפוליהם את התורה שבכתב, ו"סחטו" בשרירותיות המבוססת על "ההגיון

העקום" שבפלפולים שלהם את התורה שבע"פ, בקיצור, ההנחה שעליה חונכנו, נפלה לבלי קום. פשוט הוכח לי למעלה מכל ספק שזה בלתי אפשרי. אילן התורה ודאי לא נבנה באופן מלאכותי מן הענפים אל הגזע. הוא צמח כמו בחיים. מה שיש בשורש מתגלה בענף, ולא ההיפך.

המושג "תורת חיים" מפסיק להיות מושג ערכי גרידא. זה מגדיר מציאות. התורה עוסקת בחיים עצמם. זה כל ענינה. איך חיך הממשיים יהיו למעשה. איך תדבר אל רעיתך. איך תתיחס אל ילדיך למעשה, בפעל. אל אביך ואמך. לשכניך. לבני עמך ולשאינם בני עמך. איך תסחר, ומהי התחיבותך לשוכר אותך לעבודה. מהי חובתו כלפיך. הכל למעשה. מהי חובתך לגבי מוצא שפתיך: כשאתה מוסר עובדות, כשאתה מדבר על זולתך, או אליו. אתה פתאום קולט שהבורא רוצה את ההשתנות המעשית שלך בעולם הזה. את הבדיקה שלך את עצמך. את נטיותיך, הרגליך, אופיך, את קיום המעשה ההכרחי, מכיון שיש לזה חלות מעשית. זה פועל עכשיו.

בהבדל מהותי מכל מה שהספקתי ללמוד ולדעת עד עתה. בהבדל מכל הפילוסופיות וההגות האנושית שקלטתי כל חיי, נחשפה כאן לנגד עיני מערכת שאין המוח האנושי יכל למצותה. שימיה כימי עולם, והיא נשאת בפעל ע"י עם חי וקיים, שהוא עמי. מערכת, שפסגתה — תכלית כל התכליות של הקיום האנושי. רוחבה — הכללת כל האפשרויות והאספקטים של הנסיון האנושי. עומקה — התהומי והייצרי ביותר שבשרש הגשמי — הגופני. הכל בכל כל ניתן לדיון קר, "יבש", חסר כל פניות. הכל מתחייב לעמוד בבקורת השכל האנושי. שום דבר לא מתבסס על אמונה. האמונה היא תוצאה הכרחית, היא מעולם לא טיעון מחייב. שום דבר לא מובן מאליו. ההיפך הגמור מהדוקטרינרי.

כשאתה רואה ילד בן שבע עשרה לומד דף גמרא עם סבו, יהודי בן שבעים עטור זקן שיבה. והילד קם כשעיניו בוערות, ואצבעו מושטת מול פני סבו, והוא מפצפץ לרסיסים את הסברא של סבו. וסבו קם מולו ולוחם חזרה, כשעיניו בוערות לא פחות, וקולו רועם. ולא איכפת לו בכלל שמולו עומד נער צעיר. הוא עוסק עכשיו אך ורק בשכל שעומד מולו, עם קושיה שקשה לו לפצחה ... כשאתה רואה את שדה הקרב הזה. את מלחמתה של תורה, המצוה על כבוד אביך ואמך ורבך, שמוראם יהיה עליך כמורא-שמים. תורה המתירה, יחד עם זה, להלחם על האמת. ללא שום התחשבות אם נושא הסברא הנגדית הוא אביך, או מורך, או משה רבינו ... מה אני אומר "מתירה", — מחייבת אותך להלחם על אמיתך. כי אתה הוא המקיים אותה. ואם הצדק אתך אין לך רשות לא להיאבק עליו.

זאת בדיוק תכלית הלמוד. לחשוף את האמת. נגד זה אין בכלל שאלה שבגללה אני אמנע מן האמת. ואמנם, כתר המלוכה, נתן לדוד ולזרעו. כתר הכהונה, נתן לאהרן ולזרעו. אבל כתר תורה, מונח מופקר לכל. וכל מי שרוצה, יבוא ויטול את הכתר. ואם תגיד שכתרי מלכות וכהונה גדולים מכתר התורה, מוכיחה התורה את ההיפך. בהיות התורה התכנית לבנין העולם והמפה להנהגה בו, לכן רק מכוחה המלכים מולכים והכהנים מכהנים.

הלכה — ממזר תלמיד חכם, וכהן גדול עם הארץ, ממזר תלמיד חכם קודם. והשגת כתר התורה היא שווה לכל נפש. לא רק מבחינת הגישה, אלא גם מבחינת ההישג. הוא לא תלוי בכשרון, אלא אך ורק ביגיעה שאתה משקיע, וביושר לבך. זה הכל. בעשרות מקומות התורה מוכיחה, גם מבחינת הדין וגם לפי דוגמאות למעשה, שאך ורק היגיעה והעמל בלמוד — על מנת לעשות, הם המבטיחים את מעלת התורה. בעל הכשרון האדיר, שלומד בדרך הישיגית, מובטח לו שייכשל. בעל המחשבה האיטית, שלומד כדי להגיע אל האמת. כדי לקיימה, מובטח לו

שיגיע אל מעלת התורה הגבוהה ביותר. דבר זה מוכח בתורה מניה וביה, ובהסטוריה היהודית על מנהיגיה האדירים שוב ושוב, שביניהם עניים מרודים, בעלי מלאכה שפלים שבשפלים, סנדלרים, פחמים, בעלי חנויות מכולת... ואמנם כל כחה של מנהיגות עם ישראל בכל הדורות, בכל המקומות, בכל התנאים, צמח אך ורק מן התורה.

אין לך דמוקרטיה גדולה מזו. העני והחסר כל, ללא שום ייחוס משפחתי, יהיה מנהיג עם ישראל בכח תורתו. (אפי' בני עם אחר, כמו שמעיה ואבטליון שהיו גרים, עוררו את קנאת הכהן הגדול במעלת תורתם) וזה דבר שאי אפשר להסתיר או למנוע. בית המדרש פתוח לכל. הקושיה שלך נשמעת ע"י הכל. וכן התירוצ. ואם קושייתך עומדת והתירוצ נכשל, תרץ אתה, ואם תירצת — הלכה כמותך. ואם הלכה כמותך — אתה מנהיג עם ישראל בפועל (בני בחירה מסרו מרצונם את כסא הנשיאות להלל משנוכחו במעלת תורתו). זה לא נותן לך לא כסף ולא זהב, ואינך יכול להוריש את ההנהגה לבניך, ואם אתה ר' עקיבא אז לא איכפת שעד עכשיו היית עם הארץ, ואם אתה ר' מאיר גם לא איכפת שאבי סבך היה נבזרראדן הורס המקדש, או שבניך יהיו מה שיהיו. (נכדו של משה רבינו היה כהן לעבודה זרה, וגם זה רק לצרכי פרנסה) מעמדך נקבע כאמור אך ורק לפי עמלך בתורה, ויושרך — בקיומה, וזה הכל.

"עם הארץ" זה לא עובדה ביולוגית, של גנים תורשתיים. זה החלטה של בחירה. יש איסור להיות עם הארץ. ואין טענה "אני כזה" או "אלה כשרונותי". כי העמל שווה לכל. מבהיל לראות מה התורה אומרת על עם הארץ. אנו חיים בתקופה שעוד מעט בבתי המשפט ישפטו רק את הגנים התורשתיים, התורה סבורה שהאחריות האנושית חלה לא רק על רצח וגניבה, אלא גם על

המעמד הרוחני. אין רשות להיות בור ועם הארץ. אין רשות להיות מובל מתוך פורות לאיזו עבודת אלילים מודרנית כעתיקה, מוסווית ככל שתהיה. האסון האנושי נעוץ בבורות ובחוסר קנה המידה. התורה מחייבת אותך לעמול כדי להיות יצור אנושי, עצמאי, בר דעת. בעל יכולת שפיטה. והיא מחייבת אותך לרכוש אותה, ולהיות לבעל קנה המידה לשפוט. קנה המידה שעובר מראשית ההויה ועד אחרון פרטיה.

אי אפשר להגזים בהדגשת הנקודה הזאת. אין שום דיסציפלינה מחשבתית אחרת בכל התרבות האנושית כולה המעמידה דרישה כזאת. הוגי כל התקופות והעמים ביזו את הבורות, ונתנו לה מעמד נחות, אבל קבלו אותה כעובדת טבע. אחרים העריצו את החכמה, האלילו והעריצו אותה אבל לא גידו את מי שלא השיגה. רק התורה מצווה להיות בר-דעת וחכם. עפ"י התורה להישאר בור — זאת עבירה.

לכאורה, הדרישה אינה נתנת להשגה. לא בכדי אין מי שמעלה על דעתו — מלבד התורה — להעמיד צווי כזה. הרי זה מנוגד למציאות לצוות על האדם להחכים. ומה אם אין לו הכישורים המתאימים לכך? רק היודע, שמי שברא את האדם ומי שנתן לו תורה, הוא האחד שאין לו שני, היכול לסגל את שכל האדם ואת התורה זה לזו, יודע גם שהצווי להחכים בתורה הוא הכרחי. בדווקא! זו אינה אפשרות בלבד, אלא הכרח! משום שידיעת התורה — כלומר ההיחלצות מן הבורות — היא תוצאה של היגיעה בלבד. אין לך דרישה דמוקרטית יותר מזאת. העמל אינו תלוי בשום כישורים אלא אך ורק ברצון, ובמידה האלקית הזאת הקב"ה השביע אותנו בשפע רב. אבל גם הגמול על העמל מובטח ע"י הבורא עצמו — יגעת ולא מצאת אל תאמין. ואפילו עוד הרבה יותר מזה — לא יגעת ומצאת אל תאמין. בקיצור, מה עוד יכולה להיות תכלית בריאת האדם אם לא ללמוד כתורתו של קונו את סוד הבריאה כולה ותכליתה.

מדהים, אבל התורה מגלה, למי שעוסק בה, בהוכחות שאתה נדרש לערער עליהן, ואשר שוב ושוב עומדות כנגד כל התקפותיך. את האמת המיוחלת ע"י עצם ההכרה האנושית: — יש משמעות הניתנת להשגה, ואשר חובקת את כל ההווה כולה. יותר מזה: כל פעולה מפעולותיך קובעת את תכלית הבריאה. והבחירה היא תנאי הכרחי לפעולה מתוך רצון. בלי זה נפגם עצם המעמד האנושי שהוענק לנו ע"י הבורא. להיות אנושי פירושו להיות בצלם אלוקים. לפעול, לחיות, וכשאין ברירה ליהרג, למען גילוי המשמעות, הסיבה, והתכלית של עצם הקיום — זוהי מהות חייו של עם ישראל. ללא התורה זה בלתי אפשרי. מי שזוכה לטעום ממנה, מבין את הכוח שאינו ניתן לשבירה, של אותם אין ספור יהודים חלשים וכפופים לאורך הדורות. הכוח של הבחירה. כנגד ענויים, כבשנים, רציחות בלי הירואיות בלי דגלים. פשוט מתוך ידיעת האמת.

דבר אחד ברור לי למעלה מכל ספק: — נתגלתה לעיני מערכת אדירה, מושלמת, חיה, נושמת, נעוצה בקרקע המציאות. מוצבת ארצה וראשה מגיע עד לב השמים. אין עוד כזו, או דומה לה, אפילו דמיון רחוק, בכל היצירה האנושית כולה.

גם אם הקביעה האחרונה קוראת תגר, בכל זאת אי אפשר לבוא בטענה שמשום שאיני מכיר את כל ההגות האנושית כולה, לכן איני מוסמך לקבעה. אפשר להניח בוודאות, שתורת אפלטון ואריסטו או קנט והגל, או לייבניץ וויטגנשטיין, או דקרט והאקזיסטנציאליזם, יכולים להתמודד עם קונפוזיוס או הבודהיזם והמדיטציה הטרנסצנדנטאלית מבחינת ההיקף והעומק. ואת האירופיים הנ"ל למדתי במשך שנים לא מעטות. מספיק כדי להעריכם ביחס לתורת ישראל. ואם יש איזה ענף כזה או אחר להגות זו או אחרת והוא מסתתר בין נזירים בטיבט במנזר נדח, הוא

לא מובא בחשבון, פשוט מפני שהוא לא ידוע. ואם מישהו רוצה לפרסמו, אנא יעשה כך, ונשפוט אותו. הרוח האנושית מוגדרת כבעלת שני קטבים שביניהם היא נעה: א. — היכולת למדוד או להעריך (במובן נתינת ערך מוגדר) בכל דרך שהיא, את המציאות, וב. — הסקת מסקנות מן המוגדר עפ"י כללי השכל. אין עוד הגות אנושית בעולם, משחר ההסטוריה ועד ימינו, בעלת היקף הגדרה כהתורה, וכבעלת היכולת לפתח את המוגדר עפ"י כללי השכל, עד היכן שהרוח האנושית יכולה בכלל להגיע, כמו שהתורה עושה. המקום שבו התורה נעצרת, הוא המקום שבו נגמרות המלים. הגניוס היהודי שאין לו אח ורע בכל המין האנושי, מוכיח שוב ושוב את אינסופיותה של התורה. לא הוא יצר אותה, היא יצרה אותו. מעבר לגבול האחרון של המאמץ האנושי הרוחני הכביר ביותר, משתרעת התורה הרבה אחרי אופקי ההכרה והשכל האנושיים.

כל תורה אנושית מוגבלת ומוגדרת מבחינת היקף המערכת שבו היא עוסקת. וככל שהיא אמינה יותר, כן היא בעלת מסלול פיתוח צר בהכרח. אם אינה רוצה לחרוג מהנחותיה, ולשוטט בספקולציות בלתי מוכחות, היא חייבת להותיר הרבה מחוץ לתחום הדיון, ואינה מסוגלת לענות על כל השאלות החיוניות לאדם. לא כן התורה. תחומיה — החיים עצמם. והיא מתחייבת להוכיח (ומתחננת אליך שתבוא לבדוק), את היחס ההכרחי בין התפילין לבין מערכת השמים, בין שחיטה כשרה לבין הרמה המוסרית שלי, בין הלכות נדה לבין המושג אהבה. אין פרט שמותר לו להתחמק מהתייחסות לכל השאר. מי יכול היה ליצור יצירה כזאת? השכל האנושי?

עדיין נמנעתי מלתת תשובה לעצמי, אבל האתגר היה גדול מדי מכדי שאפטור אותו באי התענינות מתוך חוסר ידיעה. לטעון שכל המערכת היא בעצם המצאה אנושית, ואשר תליתה בבורא העולם

היא קנוגיה אחת גדולה המתמשכת כ-4000 שנה, אינו עומד במבחן השכל הפשוט. ההנחה הזאת מחייבת שהאדם, או האנשים שלכאורה "יזמו", ו"כתבו" את התורה שבכתב, תכננו כל משפט, מלה, ואות שבה, עפ"י עקרונות פתוח לעתיד, למשך אלפי שנה — עקרונות שאינם נתנים לסתירה, כמוכח בתורה שבע"פ, כך שכל פרט ופרט מאלפי פרטי דיניה יתישב עם כל המערכת כולה. שלמות כזאת מוצאים רק באורגניזם. המסקנה היחידה היא שמי שברא אותו — ברא גם את התורה. וכשם שאנו יודעים על קיום האורגניזם רק מבדיקת היחס שבין איזה שהוא פרט מפרטיו אל משנהו, ואל הכלל כולו, כך, אפשר לתפוש משהו ממהות החיים של התורה, אם מנסים לבדוק איזה פרט שלא יהיה מפרטיה, ביחס למשנהו ולכלל כולו. וכשם שמתחילת העיון במבנה התא החי בתוך האורגניזם, מיד תופשים, ללא צל של ספק, שאף על פי שאין אפשרות להגדיר את האורגניזם ככזה, אין שום ספק שהוא חי וקיים נושם ופועל. וזה, אך ורק מתוך הוכחת התיאום שבין הפרט לבין שאר הפרטים, ובינם לבין הכלל כולו, כך, שכל שנוי בפרט אחד, מיד יש לו חלות קריטית על הכלל. בדומה לזה מספיקה בדיקה בתחום מוגדר אחד של התורה, כדי להיווכח ללא צל של ספק שאנו עוסקים בבריאה חיה ונושמת, ושחיותו של כל פרט שבה — תלוי בשאר הפרטים, ובכלל כולו, וכל שנוי באחד מפרטיו, בהכרח מיד חל על המערכת כולה.

נעיף מבט ולא גם מרפרף על המצווה שמתקיימת בכל יהודי בראשונה — מצוות המילה.

הקשר החזק ביותר בין האדם כישות עצמאית ובדידה לבין היותו יציר חברתי, הוא קשר ההולדה. העמדת הצאצאים מחייבת את האדם לחרוג מעצמו וליצור עם זולתו את הקשר המשמעותי הזה. האהבה קשורה בעצם המשכת החיים.

גם אנשים שאינם יודעים כלל על הישארות הנפש, קושרים את

מציאותם הם — חייהם הם עם המשכתם בצאצאיהם. לכאורה אין לכך שום סיבה מובנת: מה איכפת לפלוני, שאינו מאמין ב"שטויות על קיום הנשמה והרוח והנפש" (כמוני לפני כחמש שנים) אם יהיו לו או לא יהיו לו בנים ובנות? ! לכאורה צריך היה כל אחד ואחד לטפח אך ורק את עצמו ועצמיותו בלבד: הרי בין כה וכה ברגע שהוא יעצום את עיניו לא יהיה איכפת כלום. פשוט, לא יהיה מי שאיכפת לו. ואף על פי כן רוב רובם של בני האדם טורחים טרחות גדולות כדי שישאר מהם זכר לעתיד. וכולם מולידים וכולן יולדות, והעקרות נחשבת לפגם בעצם יכולת השלמת האדם.

אם להתקיים, או להיות פירושו הויה השומרת על זהות, אז להיות פירושו גם עמידה נגד סתף הזמן. שהוא האויב הגדול של כל זהות. (אפילו היוונים ידעו שאי אפשר להכנס פעמיים לאותו נהר, לא רק משום שהנהר אינו אותו נהר, אלא מפני שהנכנס לתוכו אינו אותו נכנס). כלומר ההולדה היא האמצעי האדיר ביותר האפשרי לקיום זהות עצמית — לקיום ה-אני

כלומר שהיות האדם הוא עצמו, זהותו שלו, קשורה קשר בל ינתק בהמשכיותו בצאצאיו. הקשר המשמעותי והחזק ביותר בין האדם לבין זולתו הוא קשר ההולדה, כי בו מתממש רצון קיומו הוא. ובמקום בו מתממשת ברית האדם עם זולתו כדי לקיים את עצמו, אנו מצוים לקיים את מצות המילה, החושפת את חותם

הברית של הקב"ה עם עמו. הזהות העצמית אמנם מתממשת בהולדה, אבל שרשה במי שברא את ה-אני.

זהו מה שאנו אומרים כל בוקר בברכות השחר — "ומותר האדם מן הבהמה אין", שהן אותיות אני, שהוא הוא המותר מן הבהמה שהעניק לנו הבורא בחסדו, ובהילקחו חס וחלילה מאתנו, המותר מתבטל וחוזר להיות אין.

במצוות המילה אנו חושפים את חותם הברית בין מי שברצונו העניק לנו את הכוליות של הפרט, את עצמאותו המאפשרת בחירה בלתי מוגבלת, ואת שלמות עצמיותו המתמידה. זהו גרעין צלם אלקים שבנו. הוא שדוד המלך עליו השלום אומר על האדם — "ותחסרהו מעט מאלקים".

חותם הברית שבין הקב"ה לבין האדם הנושא את צלם בוראו, מוטבע במקום הקשר החזק ביותר שבין האדם לבין זולתו. שתי בריתות שהן אחת (עצם המילה ברית היא צירוף של המילים בריאה-אחת).

וכשם שערלת הגוף אוטמת את חשיפת הקשר שבין הבורא לבין עמו, כך ערלת הלב אוטמת את ה-אני בתוך עצמו. במצוות המילה, התורה מלמדת אותנו שקוטב עצמיות ה-אני חייב להתקיים רק כמקור נתינה, כהיפך הלכתי. אותו חסד ה' שהעניק לנו את ה-אני, מחייב אותנו לחרוג ממנו אל זולתנו.

רצונו של מי שנותן לנו הכל, הוא להעניק למקבל את החסד הגדול ביותר האפשרי. כלומר, לתת אפשרות בחירתית למקבל להיות לנותן. זאת המשמעות הנחשפת בהסרת הערלה שכל עינינה הוא הסתר חותם הקשר הזה. עיבוי של האדי, אטימותו, היא דחיית הזולת ודחיית השם כאחד.

אפשר היה להמשיך ולהמשיך. אפילו אני, שעוד לא הגעתי לדרגת טירון בלימוד התורה, הייתי יכול להוסיף עוד כמה וכמה דפים על הקשרים המשתזרים ממצוות המילה לעוד ועוד חלקים בתורה. עצם המושג כריתת ברית הוא מיוחד במינו. עד כמה שהיצלחתי לבדוק, אין עוד שפה מהגדולות שיש בה מושג כזה. הרי הכריתה היא היפך החיבור, והברית עינינה דווקא חיבור! הענין הוא שבידי האדם נמסרה השלמת גילוי הקשר שבין הבורא לבין עמו שהוא מעין הקשר שבין האדם לבין רעיתו. האדם בידיו כורת את כיסוי הברית, ובחשיפתה מקיים אותה. ההתערבות האנושית

הזאת "במצב הטבעי" מפקיעה את הנימול מקיומו הטבעי בלבד ומקשרת אותו גם במהות על-טבעית. גם יום המילה, בהיותו השמיני ללידה, מבטא חריגה משבעת הימים שבהם נכרא ושבת העולם. במובן זה היום השמיני הוא "על טבעי". וכן כל "השמיניות" שבתורה: — שמיני עצרת שהוא גמר גזירת הדין שמתחיל ביום הכיפורים והוא "מחוץ" לשבעת ימי חג הסוכות וצמוד אליהם כשמיני. שנת היובל שחלה אחרי שבע שמיטות ובה לא די שכל החובות נשמטים וכל העבדים משתחררים, אלא גם כל הקרקעות חוזרים לבעליהם המקוריים ובכלל כל העולם יוצא לחרות ("...וקראתם דרור לארץ...") ומתחדש כ"בתחילה". מצב על טבעי ביותר. חג השבועות — יום מתן תורה, הקשר הסגולי שבעצם אינו ניתן להגדרה בין העל-טבעי והטבעי. ויום זה חל בדיוק שבעה שבועות לאחר הפסח. חנוכה שכל ענינו הוא נס על טבעי ונמשך שמונה ימים וכו' וכו'. בעצם אפשר להראות את הקשרים המשתזרים ממערכת למערכת בכל התורה כולה. אנחנו פה, בגלל קוצר היד, לא התחלנו אפילו לגעת בקצה קצה של מצוות המילה.

מי שזוכה להתחיל ללמוד קצת תורה וצופה איך בהכרח שכלי שאינו ניתן לערעור צומחת מתוכה רקמה חיה, זורמת רצוא ושוב, של קשרים חיוניים בין כל פרט לבין כל פרט, ובין כל קבוצה לבין כל קבוצה וכו' עד אין סוף. זוכה לידיעת שלמות שאין דומה לה בכל העולם כולו.

רציתי להפסיק בענין זה, אבל אי אפשר שלא להזכיר סתם עוד עובדה מדהימה בקשר למילה. דווקא מצווה שאפשר היה לראות בכל סממניה גוון של לא פחות מאשר קניבליזם, נשמרת בקפדנות ע"י כל עם ישראל, כמעט ללא יוצא מן הכלל, במשך 4,000 שנה מאברהם אבינו ועד לאחרון בניו בימינו אלה: — מנטורי קרתא ועד קיבוצניקים של הקיבוץ הארצי, מאנשי הליגה נגד כפיה דתית ועד לשוטרי חרש יהודיים המשרתים בג.פ.או. הסובייטי.

ביום כתיבת שורות אלה, שמעתי עובדה משנות הטרור הסובייטי, על נקישה מפחידה בדלת דירתם של זוג יהודים צעירים במוסקבה. בשעות הלילה הקטנות, כמה דקות אחרי שנסתיימה שם מילת בנם. בפתח הופיע אדם אפל ששלף סמל של המשטרה החשאית, ופקד על המוהל לאסוף את כליו ולבוא איתו. היהודי — שומר מצוות, שהיה מדי פעם מל בחשאי פחות או יותר, בנים למשפחות יהודיות שלא רצו בפרסום הדבר — ציפה כבר מזמן לגזירת הנקישה הזאת על הדלת. הוא יצא מהבית בקבלת דין של המוסר נפשו על קיום מצוות התורה.

ברחוב הוא הוכנס למכונית והופתע לראות שמלבד הבלש הנוהג ברכב לא היה שם איש. הוא הובל לדירת מגורים ריקה מאדם. ממכונית כבוית אורות שחנתה בסמוך, יצאה אישה נושאת חבילה בזרועותיה. בדירה בצבץ מתוך החבילה תינוק בן שמונה ימים. הבלש — איש בשנות השלושים שלו, שכמעט ללא שום ספק לא רק שלא קיים שום מצווה בחייו אלא גם לא ידע כלל את משמעות המילה "מצווה", ביקש בדחילו ורחימו מהיהודי שימול את בנו...

וכי אין זו עובדה מדהימה שיהודים שעצם משמעות שמירת המצוות כבר נשכחה מהם או מאבותיהם מזה עשרות שנים, לא עולה על דעתם לא לקיים חס וחלילה "מעשה אכזרי" זה בגוף בניהם — עוללים בני שמונה ימים.

ובכן חז"ל ידעו לפני אלפי שנים שמצוות המילה לא תשתכח מישראל. בבטחון גמור הם מצהירים שכל מצווה שנתקבלה בשמחה ובמסירות נפש לא תאבד לעולם. מנין להם הידיעה הזאת? ! מצווה שאין לה לכאורה שום משמעות חברתית או מוסרית. מצווה שאין בה שום "הגיון", ודווקא היא נשמרת בקפדנות כזאת? ! טוב, נחזור לסיום עניננו כאן.

במדע ידוע המושג "קורלציה". זהו אמצעי סטטיסטי להראות את דרגת ההתייחסות בין גורמים שונים. ככל שהקורלציה גבוהה יותר,

ההתאמה בין הגורמים מושלמת יותר. אם להשתמש באופן מושאל בביטוי הזה, הרי שהקורלציה המתגלית בין אלפי פרטי התורה על כל חלקיה: — ההלכה, והמדרש, הפשט, והסוד, החומש, דברי הימים, המשנה והגמרא, הנבואה, והשקלא וטריא, הנגלה והנרמז וכו' וכו' — ההתאמה וההשלמה הם מעבר לכל השוואה למשהו שמוכר לנו.

זאת היתה המסקנה שהגעתי אליה, בדרך הדרגתית. וככל שהמשכתי, כן נתגלו לנגד עיני המשתאות עוד ועוד מערכות חיים שנגעו לי אישית. התורה העתיקה אל דפיה את השאלות היסודיות ביותר, והפרטיות ביותר של חיי. היא דנה בהם והגיעה למסקנה לא רק הגיונית, אלא גם ובעיקר מעשית. מסקנה שניתנת לביצוע מדויק ומוגדר בכל אחד מפרטי חיי.

אור חדר לפנות שנאטמו לפני המון שנים. אוצרות נתגלו במרתפי הזיכרון יחד עם המון אבק ופסולת. נתקפתי בקנאה שאני לא שייך לעולם התורה. רציתי פשוט לנבור באוצרות האבודים של חיי, ובכח התורה להסיר את האבק ולראות מה יש בעולם ובתוכי עוד ועוד. אם זו משימת החיים, אז אולי בפעם הראשונה התחלתי לאט לאט להבין את הטעם לחיות, מעבר להיותי מגנט להנאות. התחלתי לקלוט את סיבת קיום החיים, לא מבחינה פילוסופית — חיצונית — מושגיית, אלא באופן האישי ביותר. החיים קבלו צורה של אפשרות ללמוד מן התורה איך לצאת מעבדות ההרגלים, והתרבות שלתוכה במקרה נולדת או נפלת, מן התורשה הכפויה עליך, אל חירות המחשבה, שקבלה אמצעי לחשוב בו ללא הגבלה. אני מבקש סליחה על ההתלהבות. אבל היום, בזמן כתיבת שורות אלה, כ-5 שנים מאוחר יותר מן הזמן המתואר כאן, אחרי שזכיתי לעסוק בתורה עוד קצת, ההתפעמות שלי הרבה יותר גדולה מאשר אז. לפעמים — תוך כדי העיסוק בתורה — יש הרגשה שאי אפשר להכיל את השמחה והאושר.

אנסה להגדיר את הדברים מזווית שונה. יותר בצמצום, ובפחות התלהבות. היחס בין אמצעים ומטרה, היווה הצדקה לרציחות ולעוולות הגדולות ביותר בהסטוריה. איש אינו רוצח בשם הרצח. כולם רוצחים בשם הדמוקרטיה, או השוויון והחופש והתרבות. אנו חיים בתקופה שהפסקנו להאמין לכל המלים. בייחוד הגדולות. אנחנו יודעים מראש, שכל אידיאל מטוגן בשומן מן החי.

בקיצור, הפסקנו להאמין. המסקנה ההכרחית: להיות חלק מן החומר. לטבוע בו. להכנס אליו ולהכניסו לתוכנו. ובצדק. על עצמי אני מעיד שלא היה לי שום מדרך רגל מושגי, שהייתי מסוגל לעמוד עליו ולהסתכל ממנו ולשפוט את המצב. "קנה המידה" שלי השתנה יחד עם הנסיון המקרי של חיי. לא ידעתי שיש מה לדעת שאיני יודע, ונהניתי מכל רגע של התבוססות בחוויה הריגעית. כשנפגשתי בתורה היא לא שללה את חיי. היא תיארה אותם. העמידה את מהותם ביחס לקני מידה מוגדרים. בדקה את קני המידה עצמם. אמתה אותם. רכשה את הודאתי באמיתותם. ולכן הוכרחתי ע"י הרצון היסודי האנושי — לדעת, שטבועה בי כמו בכל אחד, להשתמש בתורה כדי לחשוף את משמעות חיי. וכאן התחיל המפל. אינפורמציה התחילה לזרום אלי מכל הכיוונים. אינפורמציה שנגעה ליצרי, להרגשותי, לפחדי, לשאיפותי, לאהבתי, לתקוותי, לשנאתי, לכל פרט שבי. איך יכולתי להמנע מללמוד. הסכנה שבהכרח לקיים את התורה, ולשנות את חיי, התקתה לנוכח אמת החיים ששטפה אותי גל אחרי גל.

בהתייחסות לקני המידה המוסריים הנ"ל, ברשותך הקורא, הייתי רוצה לספר לך ספור מהחיים.

פעם התארחנו, רעיתי ואני, בבית עשירים במסיבת גן המונית. כשיצאנו משם הייתי מבוסס אבל בהכרה מלאה. תוך כדי יציאה קלטה עיני פסלון, מן הסתם יקר למדי, שעמד במסדרון. איני יודע

מה קדם למה — המחשבה למעשה, או ההיפך. עכ"פ ידי הושטה ולקחתי את הפסלון אתי. התנועה היתה תוך כדי הליכה ולא יוצאת דופן. כך שאשתי כלל לא הבחינה בדבר, עד שהיינו כבר בחוץ ליד המכונת. ואז היא שאלה אותי מה זה, כשהיא עדיין כלל לא קולטת את משמעות הענין. עניתי לה בפשטות שגנבתי את הפסלון. זה לקח כמה שניות עד שדברי חדרו להכרתה. היא לא האמינה למראה עיניה. לאמיתו של דבר גם לי עצמי, המעשה שעשיתי היווה הפתעה, אבל במטרים הספורים מן הוילה ועד למכונת הספקתי לעשות את חשבון המעשה, ועד שרעיתי הבחינה בכך, כבר היתה דעתי מסוכמת שלא רק שאין רע במה שעשיתי, אלא יש בזה כמה וכמה צדדים חיוביים אפשריים. אשתי, כמצופה, אמרה לי מיד להחזיר את הפסלון. התחלתי בטיעון המצדיק את המעשה, אבל בת זוגי לא נתנה לי הרבה ברירות. היא פשוט הודיעה לי מפורשות שאם אני לא מחזיר את הפסלון, אבל מיד, אני אצטער על כך. וכדי להמחיש למה היא מתכוונת, הלכה והתישבה על האספלט כאמצע הכביש, מתוך החלטה נחושה לא לזוז משם עד שאחזיר את הגניבה. ידעתי שהיא מתכוונת לזה ברצינות גמורה, ונבהלתי מהסקנדל שעומד לפרוץ. פניתי לבית מיד. ההחזרה היתה, כמובן, הרבה יותר קשה מהגניבה, אבל עלה בידי והחזרתי את הפסלון ונצלתי, פשוטו כמשמעו, ממצב שיכול היה להיהפך לאסון.

במשך שבועות רבים לאחר מכן, התנהלו ויכוחים ביני לבין רעיתי, וביני לבין חברי. רציתי, ועדיין אני רוצה, להבין מדוע אסור לגנוב? מדובר, בלי תורה ומצוות, כמובן. אז מדוע אסור? כי זה רכוש של הזולת! מי אמר שאסור לקחת מרכושו של הזולת בלי רשותו? איפה זה כתוב? ולמה? וכי יש איזו קדושה בכך שזה שלו. למה אסור לעני לגנוב מן המליונר? זה דווקא נראה מאוד פייר...

אלא מה, הסיבה היא שבלי סייגים על גניבה ורצח ושוד וכו' אי

אפשר לקיים חברה מתוקנת. נו, אז אם זה ענין חברתי, אני מכיר חברות בעלי כל מיני קני מידה: — גרמניה הנאצית, רוסיה הסובייטית, סדום, ספרטה, ערב הסעודית... חברה אחת תקבע קני מידה מוסריים כאלה, ושניה קני מידה הפוכים. האם מותר לגנוב ממי שגנב? או שעשה את רכושו מניצול פועלים? אולי בכלל יש חיוב מוסרי לגזול ממנו? למה לא? וכן כל האמור לעיל לגבי הריגה ושוד ואונס. ארה"ב של אמריקה זרקה מאות מליוני טונות של פצצות על אזרחים ויטנמים, ומזדעזעת לנוכח הפלישה הסובייטית לצ'כיה. ורוסיה מזדעזעת לנוכח אכזריות מדינת ישראל לגבי הפליטים הפלשתינאים, ומחזיקה מליוני בני אדם בסיביר וכו' וכו'.

מה בסוף נשאר, ההגיון של "אדם לאדם זאב". וחשבון הפחד, הוא המאזן את ההתנהגות. בסדר, אבל אז, איפה שיש לי בטחון גמור, (מוצדק או לא זו שאלה אחרת), שאני עצמי לא אפגע, מיד צצה השאלה למה לא לעשות בדיוק מה שלבי חפץ. ואם הזולת נפגע מכך, אז מה בכך. איפה כתוב שאסור לפגוע בזולת? אלא מה, יש הרגשה טבעית לאדם מה זה טוב ומה זה רע. ולגנוב ולפגוע בזולת זה רע. נכון, אבל עד כמה אפשר לסמוך על הבנוולנטיות האנושית הטבעית? ראינו שגם אנשים בעלי רצון והרגשות טובים, מוטים על נקלה להיהפך לרוצחים המוניים. כשבעיניהם עצמם הם לא פחות מאשר מתקני האנושות, (ראה שוב, גרמניה הנאצית), מה שנקרא רצח אצל הנרצח, נקרא "הגנה עצמית" אצל הרוצח. מה שנקרא שוד וגזל אצל הנגזל, נקרא "הלאמת רכוש הפרט לטובת העמלים" אצל הגזלן.

מהו באמת קנה המידה לשפוט את פשעי הנאצים? רק כי עשו זאת בתאי גזים? וזה כל ההבדל העקרוני בין הרציחה שלהם לבין הטבח בביאפורה, או בעם הארמני? בשיחות כאלה הייתי מגיע עם מספר לא מבוטל של אנשים למסקנה שבהתאם למדת הכוח שיש לנו, אנו עצמנו עלולים להחליט החלטות די מבהילות כלפי מי

שיראה לנו במצב מסויים כמסכן את קיומנו. ואפילו לא כל כך מסכן את קיומנו — ראה כפר קאסם.

ועכשיו, מן הצד השני. איש מאתנו לא יערער על כך שמוצדק היה להרוג מאות אלפי אזרחים גרמניים בהפצצת מסילות הברזל שהובילו את רכבות המוות למחנות הריכוז, אם אמנם בעלות הברית היו מסכימות לעשות זאת, (ושהמנעותם מכך היתה במדה זו או אחרת שותפות ברצח העם היהודי). אגב, לא שמעתי משום צד, איזה שהוא ביטוי להזדעזעות, נוכח הרג מאות אלפי אזרחים גרמניים, בהפצצות מן האויר של בנות הברית, על אוכלוסיה אזרחית ללא הבחנה. מהו בדיוק ההבדל בין זקנים נשים ותינוקות גרמניים, לבין זקנים נשים וילדים וייטנמיים למשל. למה לא זכו הראשונים להפגנות אהדה בכל העולם כולו. מהו קנה המידה המוסרי אשר שולל מאשתו של הנאצי את הזכות לאותה אהדה הומנית? אני מעלה את השאלה רק כדי להזכיר שוב את מה שדובר בו בתחילת החיבור: — העירפול והאובך הרובצים בין הרגשותינו האופנתיות לבין ערכי מוסר. כמו כן איש מאתנו לא יערער על זכותנו להגן על עצמנו כאן בארץ, גם אם לפלשתינאים עצם קיומנו פה מהווה, לפי דבריהם, פגיעה בזכויותיהם ובריבונותם וכו' וכו'. ובכן מהו קנה המידה?

דוד המלך אומר זאת כך: — "אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו". האנוש שיוצא אל מחוץ למערכת הכבוד האנושי, (ביקר בל ילין: יקר-כבוד) מיד נהיה חייתי (כבהמות) ובלתי קומוניקטבי (נדמו). לעומת זאת כבוד מחייב הכרת ערך וסדר עדיפויות, וממילא מערכת תכליתית. אפשר לתת כבוד רק למי שנמצא בקרבה עדיפה לערך קבוע. סדר עדיפות ערכי מיד מעורר את שאלת תכליתו. מערכת תכליתית מיד מחייבת את חלותה על הפרטים המתיחסים אליה, ואת תקפותה. לכן בדיקת תכלית קיומנו היא שאלת השאלות. ללא זה אין שום אפשרות לשלוט על חיתיותנו. בעולם החי אין בחירה, לכן בהכרח — הוטבעו בחיות

מנגנוני ניטרול התוקפנות שמאפשרים את קיומן. האדם הוא בעל בחירה. זאת מהות אנושיותו, והתנאי ההכרחי לקיום תכליתו. בבחירתו הוא מכריע להיות אנוש. כדי להשאר חיה מספיק לא לבחור. וכמובן, בחוסר קני מידה אין הבחירה אפשרית. התורה יותר "נועזת" מדרווין: — הוא טען שאנו באנו, בעבר, מן הקופים ונהיינו בהווה בני אדם. התורה יודעת שהבורא יצר כל אחד מאתנו בעל שני קטבים. בסילוק כל שהוא של צלם אלקים שבנו, מיד מרימה החיה שמתחתיו את ראשה. זהו מצב הווה-תמידי.

השאלה היא: איך להבחין ברע ההווה ולהבדילו מן הטוב. איך לזהותו בכל לבושיו כדי להכותו. ולא עפ"י קני מידה יחסיים המשתנים מחברה לחברה ומזמן לזמן. השאלה היא: האם יש אפשרות להגדיר את הרע ואז יש חיוב גמור לעקרו, או אולי הכל יחסי, ואז בעצם הכל מותר עד שתופסים אותו. זוהי השאלה הדוסטויבסקאית המפורסמת.

הזכרתי את שמו של הסופר הזה, שהיה אגב אנטישמי מתון, כי בתקופתו עדיין הספרות התעסקה בנושאים האלה. היום הסופרים מתביישים להיראות תמימים כל כך. אנו עדיין בסוף התקופה של התנפצות האשליות הגדולות — הומניות, סוציאליזם, שמאל חדש, היפים, ילדי הפרחים, מאואיזם, ואצלנו — ציונות, כיבוש השממה, אור לגויים, ציונות סוציאליסטית, קיבוץ, חברה שויונית, חברת העובדים וכו' ... קשה לקיים את המלים הגדולות האלה עם כחצי מליון ישראלים יורדים בארה"ב בלבד. כיניהם טייסים, בני ההתיישבות העובדת וכו', עם פער עדתי הולך וגדל בין "לבנים" ל"שחורים", עם אחוז פשע ותאונות דרכים מהגבוהים בעולם.

בתקופה כזאת איש מהסופרים, הפסיכולוגים, הסוציולוגים והמדינאים לא יסתכן באיבוד הפופולריות המעטה שנשארה להם, ויעיז להתעסק במוסריות של קיומנו. זה לא באופנה. את מי זה

מעניין ומי מאמין למלים הגדולות. החיטוט ביצרי, פמעות, כנפש הקרועה לגזרים, נראה הרבה יותר אמיתי ושרשי. ההתפרקות ממשמעויות יסודיות כוללות ומחייבות, אופינית לכל שטחי החיים. התנפצות האידיאלים רק מאפשרת התפרצות הפחד האנושי הגדול מפני קבלת עול מוסרי מחייב.

צד אחד מסוים באופי האנושי, וודאי מרגיש הקלה גדולה "משמתכרר" שהכל בלוף, שאין שום קנה מידה מוחלט להבחנה בין הטוב לבין הרע, ופסיכת ותכלית קיומי אינה אלא מימוש הייצרי, האמביציוני, וההשגי. אבל מה לעשות, שהאדם הוא לא רק מכונה, ולא רק בהמה, הוא גם אנוש. ובתור כזה יש לו יחס אל השלמות. ההכרה בשלמות היא פועל יוצא הכרחי מחיותיו, הבנתו, חכמתו, רגשותיו, יצירתיותו, בקיצור מהיותו כצלם אלוקים. רק בפעילות ייצרית קדחתנית, הניזונת ממאיצים רבים ומגוונים ללא הפסק, אפשר לנסות לשכוח את העובדה הזאת. ויש אנשים די מסכנים, שמצד אחד פוחדים לשקוע לגמרי בבהמיותם, ומצד שני לא מעיזים, וגם לא יודעים בדיוק איך לממש את האתגר שמציבה להם אנושיותם. אלה קבעו לעצמם כלים לתפישת העולם, ומתוכם הם מציצים אל חייהם. כל חריגה מן הכלים האלה, שבהרבה מקרים אמנם נרכשו בעמל וביסורים, מפחידה הרבה יותר מן המוגבלות והעקרות שבתוכם. מה נאמר ומה נדבר, חבל שזה כך...

אבל וודאי יש גם אחרים שמחפשים, במודע או שלא במודע, אישור לידיעת השלמות המקננת בהם, ושאינה יכולה למצוא ביטוי בכלים החברתיים המוגבלים. אלה האנשים שלכם אומר להם שלא ייתכן שאין משמעות לקיום האנושי שחורגת מן המידי והחולף. חייב שיהיה קנה מידה מוחלט, ולא יחסי, לשפיטת הטוב והרע. לא רק משום שזו דרישה אנושית, אלא גם ובעיקר, משום שכנראה ההכרה העצמית היא תנאי הכרחי לכל הכרה של מה שמחוץ לנו,

ולכן היא אינה יכולה להיות תוצאה, אלא אך ורק סיבה. ואם כך אין בכל הטבע כולו משהו שיכול להסביר את מקורה וקיומה. וההכרה הזאת, עמוק עמוק בתוכנו, לוחשת לנו, שאנו יודעים להבחין בין הטוב ובין הרע, עוד לפני שהחברה המקרית שבתוכה אנו מתחנכים לימדה אותנו לעקם את הכרתנו לצרכיה היא. משהו מעין כח התא החי לזהות את השווה, גם כשהוא נפרד, ולהתחבר אליו, ולהבחין בזר, ולהתרחק ממנו, טבוע בנו. ולכן השלם — הטוב — היפה — המאחד, שייכים זה לזה (לא "הזהה" כי הוא עקר) כשם שהחלקי — הרע — המכוער — המפריד נדחים. שאלת השאלות היא מהו מקור "האנושיות" הזאת שבנו? למי אנו חייבים, אם בכלל, את יכולת ההבחנה בין טוב לרע? בתשובה לשאלה הזאת תלויים חיינו כבני אדם.

פעם הספרות והמדע הוו רמז לדרישת השלמות הזאת. היום הם מנסים לבתר את חיותה לאברים מתים, ולחזור לבנות מהם גויה עם טרנזיסטור, שיניע אותה במקום לב. אבל אותם שהם, לפחות בכח, שלמי הדעת, מהותם דורשת אישור לשלמות הזאת, או לחילופין, הוכחה גמורה שזו אינה בנמצא. שזה רק חלום של המוטציה המכונה בשם אדם, כדי לוותר על החיפוש ולשקוע בשלוות נפש במצוי, וזהו.

אלא שהשקיעה במצוי, בחומרי, ככל שתהיה מטמטמת, אינה המצב הגרוע ביותר. בלי להיות נביא, אפשר לצפות בעולם המערבי לגל גואה של מיסטיקה. כבר היו דברים מעולם. והרבה פעמים, כתוצאה משכירת הלכאורה-רציונלי, עולה תקופה רומנטית מיסטית, שלפעמים קבלה צורה דתית. וחוזר חלילה. אולי אפשר להשתמש בדבריו של אחד ממנהלי תכניות החלל האמריקאיות כסימפטום אפיני. הוא תיאר את מדעני העולם המערבי ככאלה שהגיעו לפסגת בורותם. ושם, כשהם עוברים את הפסגה, ומסתכלים לעברה השני, הם רואים את חכמי הדתות של

כל הדורות יושבים ומגענעים להם בראשיהם ל"ברוך הבא".

נדמה לי, שיש אפשרות סבירה, שהתיאור הזה יתאים לא רק למדענים, אלא למעצבים נוספים של החברה המערבית, ומצב של פתרונות מסטיים ייהפך לפופלרי. יתחילו לדבר על "כוחות על-חושיים", על "בריאה הבוראית את עצמה", על יסודות "בלתי חומריים" לחומר, על זמן "שנסוג אחורה" וכו' וכו'.

התביעה הפנימית של האדם לשלמות היא מהותית לקיומו. במצב של חסרון מתמיד שנוצר בעשרות השנים האחרונות כתוצאה "מהפצות" כל דרכי הגישה אליה, יש סכנה גדולה להדבק כמו מגנט אל אחד הפתרונות המסטיים שיוצעו. ללא ספק גם ימצאו שרלטנים שיבנו מהם מערכות עם דמי של שלמות. אני מבקש בדחילו ורחימו רשות להזהיר מפני כך.

אילו לפני כ-5 שנים לפני שהתחילה אצלי התעוררות ההכרה, הייתי מזהה בטעות את החזרה לתורת ישראל כחלק מתהליך מיסטי, הייתי בורח מכל הענין במהירות האור. יש סלידה פנימית עמוקה, ונדמה לי בריאה מאוד, מ"אמת" שנסמכת על חוויה שנותנת הרגשת שלמות. אסור להחליף את הסיבה, עם הצמאון לתוצאה. התביעה לאמת אסור שתפקיר את עמדת הביקורת שלה, גם נוכח החוויות העזות ביותר. לכל האסונות הגדולים שפוקדים את האנושות, קדמה ההפקרה הזאת של הביקורת השכלית.

אבל לא איכפת לי מה שממילא לא ניתן לשינוי. אני רוצה רק לנסות ולמתוח קוו בין התורה לבין כל השאר. זה קוו הגבול שהופיע לפני, כשהתחלתי בזחילתי האיטית וההססנית לעברו. זאת גם ההצדקה היחידה לכתיבתי, איני יכול אלא לספר על נסיוני שלי.

ובכן, הדבר הראשון המאפיין את העיסוק בתורה מתחילתו הוא

העמל. אין כאן עבודה על רגשותיך, אלא אתגר מידי ליכולת המחשבה ההגיונית הרצופה. אתה חייב להחזיק ראש. אין פרט מיותר. וכל אחד מהפרטים חייב למצוא את מקומו ההכרחי במערכת הנגללת לפניך. אסור לך לוותר. אתה חייב לאמת כל צעד בכל האמצעים השכליים העומדים לרשותך. אתה חייב לנסות למצוא את הסותר, את החריג. ככל ששכלך נלחם יותר ומוותר פחות, כך תתגלה לך התורה ברבדים יותר ועמוקים. זהו סימן ההיכר הראשון האופיני המהותי לתורה, שלא נתקלתי בו בשום הגות אנושית אחרת — הערעור. (לא הפדגוגיה הדיאלקטית האפלטונית שבה המוביל והמכריע נקבע עוד לפני הדיאלוג). התורה דורשת את התנגדותך השכלית. כמובן שלא מדובר על התנגדות סתם, שאינה מבוססת על טיעון הגיוני. אלא, על מאבק בין שכלך לבין הפרטנזיה של התורה, לגלות לפניך את מהות החיים.

זה העיקר: אל תקבל כלום כמובן מאליו. תיאבק בכל כח יכולת שכלך על בירור האמת. ואז, אם טיעונך אמיתי, כשתיוכח שהתורה שואלת את השאלות שלך ממש, את כל השאלות שלך, וגם מגלה לך שאלות נוספות שנקברו פעם בעומק לבך, כי לא העזת לשאול, כי התשובה האפשרית הפחידה, כי החברה שבתוכה חיית לא אפשרה חקירה כל כך עמוקה, אז אתה מתחיל לגלות את התורה. אין מספיק מילים בפי כדי להדגיש את חשיבות סימן ההיכר הזה. דתות וכן מיסטיקות שונות, שקיימות גם בתוך העם היהודי עצמו, פועלות על הרגש. כנ"ל, הן פועלות על הרעב לשלמות, ומספקות את התחליף. הוא יותר נח לקבלה. הוא דורש פחות מאמץ. וברגע שבגלל סיבה זו או אחרת הסכמת להכנע לו, אתה לא מעוניין יותר בשאלות ובערעורים.

בתורה המצב הפוך. הלימוד האמיתי שאינו פוסק. הוא מאבק מתמיד. זה התנאי ליציאה לחירות. כתוב ב"אבות" אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה. לא מי שלמד או עסק, אלא מי

שעוסק. ההרגל הכובל, השיגרת המסלולי, מושך כל הזמן חזרה אל החומרי. התורה מחייבת שוב ושוב את האנרגיה השכלית שמאפשרת הימלטות מכח המשיכה הזו. אחרת אי אפשר לקבל את אותה נקודת משען שמחוץ למקובל וההרגלי, כדי לצפות משם ולדון על הכל. לא רק כחלק ממנו אלא מעליו. זוהי החירות.

ולכן אסור שנרומה, לא ע"י חיות, ולא ע"י פיאות ארוכות וזקנים עבותים עם עינים בוערות. מה שיש לי הוא שכלי שלי, ההבנה שלי, יכולתי שלי לבדוק עד הסוף את האמת. חז"ל אומרים צריך אדם לראות את עצמו כאילו בשבילו נברא העולם. ואם האדם איננו פותר את משמעות היחס הזה שבינו לבין הנעלם שבעולם, הוא מחמיץ את עיקר תכלית קיומו. אבל מה לעשות, עצם מעמד הבחירה האנושית, מטיל שוב ושוב בספק את כדאיות המאמץ שצריך להשקיע בפתרון חידת קיומנו — חידת החיים והמוות, הטוב והרע. שוב ושוב מגחך לעומתך המשפט: — "טיפש שכמוך אתה מבזבז את הצ'אנס היחיד שיש לך לחטוף ולאכול, בחיפושים אחר תכלית, שמנין לך שהיא בכלל קיימת". הבעיה היא, שאין פתרונות חיצוניים לספק הזה, אי אפשר להימלט ממעמד הבחירה, שהוא תמידי והכרחי לעצם קיום תכלית מציאותנו.

במהלך החיבור הדגשתי כמה פעמים את הכרחיות מצב הבחירה למעמד האנושי, אנסה לשרטט בקיצור נמרץ את ההכרח הזה:

ממהות הטוב, להיטיב. כדי שנוכל לזכות בטוב, שאותו מזמן לנו הבורא, ואשר שיאו הוא ההתדבקות בנצחי — באין סופי — ובשלם, ומעבר להשגת אנוש. הכרחי שנקיים את מעשה הבחירה, תוך עמידה יציבה עד כמה שאפשר בתוך זרם החומרי. את היציבות הזאת יכולה להעניק אך ורק ההכרה. הנצחון הזה של

ההכרה על החומר, לא ביטולו, אלא הכוונתו לתכלית הבריאה, עושה אותנו, בחסד הבורא, לשותפים ממש בגמר מעשה הבריאה עצמו, וממילא לבעלי זכות. בהבדל ממקבלי חסד חינם. עצם המעמד של אוכלי לחם חסד, פוגם במהות הטוב המזומן לנו. אי אפשר להידבק בשלם מבלי להידמות אליו. ואי אפשר להידמות אל בורא העולם ית' בלי לפעול כמותו. (מה הוא רחום אף אתה רחום מה הוא ... אף אתה) ואי אפשר לפעול כמותו ית', ללא החירות שמעניק הנצחון במלחמת הבחירה בטוב. כשם שהקדוש ברוך הוא מיטיב עמנו משום שכך עלה ברצונו, כך אנו חייבים לפעול מתוך רצונו ולא מתוך כפיה. ולכן מעמד הבחירה הוא הכרחי. ולכן התורה הכרחית. מה הקשר? הרמח"ל, שכל האמור בקטע זה הוא מדבריו (בלשוני שלי) כותב "... כי שניים הם בתבונה אחת נבראו: שכל האדם, והתורה המשכלת אותו". זהו הקשר ההכרחי בין התורה לבין השכל. כלומר, מעמד הבחירה הוא לשון המאזנים שבין התורה המשכלת את השכל, לבין החומר שבנו, המפתה ללא הרף אל ההיפך. הוא אשר אומר משה "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע... ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך".

הבורא, הוא ולא אחר, העמיד זה מול זה את הטוב ואת הרע, ואת האדם הבוחר באמצע. ולא כ"מבחן", אלא משום שללא מעמד הבחירה הזה בין הטוב ובין הרע, יחסר התנאי ההכרחי לזכות שלנו להיות בעלי הטוב שיצרנו במו ידינו. וללא התורה אין שום אפשרות לאדם לרכוש את קני המידה להכרעה הנכונה בכל צעד וצעד שבדרכי חייו הנפתלים, וכנגד תנאים המשתנים ללא הרף: במצבי משבר ולחץ בלתי צפויים לחלוטין מצד אחד, ובדשנות המפעפעת מתוך הקבות המלאות אל תוך המוח מן הצד השני. בקיצור, בכל תנאי לבחור, לעשות, ולקיים את הטוב. זה בלתי אפשרי ללא התורה. לכן היא נקראת תורת חיים, — המיישמת את הנעלה ביותר פה ועכשיו בכל פרט ופרט מחיינו,

יהיה בלתי צפוי ככל שיהיה. זהו מקור חסנם הפנימי של כל דורות עם ישראל. לא גזע ולא גנים תורשתיים, אלא אך ורק תורת ה'.

אני מאחל מעומק לבי לכל אחד שיזכה להפגש עם מקור החיים עצמו, — עם התורה. מיד יתברר לו שדרכיה דרכי נועם. אין לך אדם שלא יחוש את מתיקות התורה. שערי הכניסה אליה רבים כמספר המתדפקים על דלתותיה. שבעים פניה מאירים לילדים בני שבע, כלזקנים בני שבעים.

אולי זה המקום לענות על השאלות שהוצבו בראשית החיבור. כאמור בהקדמה, אין מטרת החיבור לדון במאות השאלות המציקות לאנשים שמסתכלים מבחוץ לכיוון התורה. כמצוין כבר כמה פעמים, מטרת האמור כאן, לעורר לשלב מוקדם יותר — לבדיקה שיטתית ורצינית של האפשרות שאמנם תורת ישראל היא אמת גמורה. מבחינה זאת כל שאר השאלות הן שלב שני. ואף על פי כן, כדי לא להשאיר את השאלות החילוניות שהעליתי בתחילת הסיפור, בתיאור סף תחילת דרכי, מעורטלות לגמרי אגע בהן רק ברפרוף.

מדוע מצוות?

ועוד כאלה הנראות כשיירי פולחנים עתיקים — תפילין, מזוזה, ציצית? ובכן, המצוות נצבות על הגבול שבינינו, לבין החיים והעולם. יחסו של היהודי אל העולם אינו סתם פעיל או סביל. יש לו תפקיד: להמליך, במעשה ידיו הוא, את הבורא על העולם הממשי. לקדש את החיים. לא מספיק שהוא לעצמו צדיק וישר וטוב וקדוש. הוא חייב להיות מעורה בחיים — לשאת אשה, להוליד, לעמול לפרנסתו ופרנסת ביתו, לגמול חסדים, להמנע מלשון הרע, להציל את הנרדף מיד רודפו... וכו' וכו'. חייב, לא שזה רצוי בלבד.

את התפקיד הזה, של השלמת העולם ע"י מעשינו, הפקיד

הקב"ה בידינו. והמעורבות הזו בחיים מוגדרת ע"י המצוות. גם המצוות שבין אדם למקום מחייבות מעורבות בעולם. בודדות הן המצוות הקשורות במחשבה גרידא. האדם מבצע את המצוות בגופו, ובהיות הגוף החמרי חלק מן העולם, המצוות גם חלות עליו, ולא רק נעשות על ידו. בקיצור, המצוות הן מערכת הפעולות שאנו חייבים לפעול (מצוות עשה), או להמנע מהן (לא תעשה), המתקנות אותנו ואת העולם לתכליתם.

ואם תאמר, כל זה מובן במצוות כגון גמילות חסדים ואהבת רעך כמוך וכו' אבל איך מתקנים את העולם במצוות תפילין ומזוזה וציצית? אומר לך במסגרת המצומצמת של החיבור הזה, כך: אין לך דבר בעולם הזה שאין לו מהות מסותרת, צורנית — מושגית, כמו שכבר ציינתי למעלה. כל הפילוסופיה המערבית כולה מבוססת על העקרון הזה. בלעדיו בעצם, אין קיום לכל ההגות האנושית. היום גם ברור לי מנין שאבו חכמי האומות את ההכרה היסודית הזאת. ייחודה של התורה הוא בכך ששרשה נעוץ בשמי השמים — במושגי — במופשט — ברוחני — בטהור... וחלותה על כל פרט ולו הקטן ביותר שמקומו כאן בארץ בעולם המעשה... ובכן, כדי להבין איך מצות תפילין קשורה למשל במהות היות האדם בעל מבנה גופני היררכי, כשהראש, שהוא משכן המוח, הוא מקום הנחת התפילה של ראש, המחולקת לארבעה בתים, ויד שמאל (או היד הכהה לאיטרים) היא מקום הנחת התפילה של יד, שהיא בית אחד — ואיך העובדה הזאת מתיישבת עם העדיפות הכללית שיש ליד אחת על משנה וכו' — מה המשמעות של "פנים" ו"חוץ" ומשקוף ומזוזה המפרידים — מחברים ביניהם, והקשר בין היחס הזה למהות מצוות מזוזה: מהו הלבוש? מהו מקור הבושה והפחד, והתייחסותם למצוות ציצית, שעטנז כלאים, וכו': טומאה וטהרה, כשרות וטרפה, מותר ואסור כל אלה שייכים למערכת הזאת.

בקיצור, כדי להתחיל ולגלות את מהות הדברים, ואת

התיחסותם זה לזה ואלינו, כמו שהם מבוטאים במערכת המצוות. אין ברירה אלא לפחות להתחיל ללמוד קצת. והיא היא הנותנת. ברגע שאתה מציץ אל עולם המשמעויות הזה, אתה כל כך מתפעם ממורכבותו ומשלמותו, מעומק עדינות יחסיו ומהכרחיות הקשר שבין פרטיו, שאתה מבין שמקורו אלקי.

שכר המצוות הוא התוצאות שהן עצמן מצמיחות. משל למה הדבר דומה, לחורש ולזורע ששכרו אינו כשל שכיר יום, אלא הוא קוצר את מעשה ידיה הוא. העולמות שאנו במעשה ידינו מתקנים, הם הם העולמות שאותם נירש לנצח.

עליונות עם ישראל?

המיוחדות של עם ישראל נובעת אך ורק מתפקידו. כל מי שרוצה לשאת בתפקיד הזה יכל להצטרף לעם ישראל. בעצם, למעשה אי אפשר למנוע ממנו זאת, אם יחליט להתגייר. עומק אמיתות משמעות המלה יהודי היא היותו עבד נאמן לה' ית' ותו לא. ומכיון שמעמד זה יכול להיות אך ורק פרי רצונו החפשי של האדם, בהכרח זהו מעמד אוניברסלי. כלומר, יהודי לכל דבר בלידתו, יכול ח"ו לבגוד בבוראו ובתכלית בריאתו, וגוי גמור יכול לבחור לעבוד את ה' ית' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו כלומר להתגייר (וודאי שגם כלא-יהודי הוא חייב במצוות המוטלות עליו, אבל המדובר כאן במי שבוחר להיות עבד ה' שהוא מעמד שונה לחלוטין). שמעיה ואבטליון, ר' מאיר, ר' עקיבא, כולם בני גרים הם. אונקלוס הוא גר צדק רומאי וכן הנביא עובדיה גר אדומי. ועוד ועוד גדולי ישראל רבים.

נכון, שיש דינים המגדירים את ההבדלים החוקיים שבין זרע ישראל התורשתי, לבין יהודים שהם בני גרים. אבל ירבעם, לדוגמה, שהוא מלך ישראל, ויהודי מלידה, אף על פי כן מוגדר כמי "שאין לו חלק לעולם הבא". ואונקלוס הגר, הלואי ונזכה למעמד שממנו נראה אפילו מרחוק את מקומו בעם ישראל. ובכלל

צריך להבין: הגדרת ההבדלים כלל אין לה קשר עם המעלה האמיתית, שנמדדת אך ורק עפ"י עבודת האדם וחתיירתו לקראת התכלית האמיתית, שלמענה הוא נברא. ולזה אין שום קשר, ולא יכול שיהיה, אם איזה שהוא מעמד כפוי. לא העושר ולא העוני, לא המוצא ולא המין קובעים, אלא אך ורק רצון האדם בהתממשותו למעשה וזהו.

האשה בתורה

יחד עם שאלת עם הסגולה, שוב ושוב עולה שאלת מעמד האשה בתורת ישראל. הגדרת ותיאור ההבדלים שבין הגבר לאשה בתורה, היא מהותית. "אם הבדלה אין, דעת מנין?" כלומר, בכל דיון תכליתי הגדרת המבדיל היא הכרחית, כי ללא הבחנה בין כל מה שניתן להבחנה, טיטשטש יכולתנו לחבר את פרטי השלם זה לזה, ולהרחיק את המפריד. אבל כאמור אין שום קשר בין הגדרת ההבדלים לבין המעלה האמיתית שהיא תמיד תוצאה של עבודת הפרט.

שרה, רבקה, לאה, רחל, תמר, רות, מרים, דבורה, חנה, אביגיל, אסתר, ברוריה ועוד ועוד אלפי נשים במקרא בנביאים בכתובים ובתורה שבע"פ אינן נחותות משום בחינה שהיא. כמו שהעובדה שאדם מסוים נוטה בתכונותיו אל מדת החסד ושני אל מדת הדין, אינו עושה את הראשון בעל איזה שהוא יתרון על השני, כך כל ההבדלים שאינם פרי מעשה האדם אינם מקנים שום יתרון איכותי בתורה. אגב, בכל התורה כולה אין לך ענין משמעותי יותר או עולה בחשיבותו על ענין הקשר שבין איש לאשתו: (בראשית ב' א-ב) "זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלקים אדם בדמות אלקים עשה אותו. זכר ונקבה בראם ויברך אתם ויקרא את שמם אדם ביום הבראם". איך אפשר להגדיר כ"נחות" את אחד משני החצאים המשלימים זה עם זה את צלם האלקים ואת המושג — אדם!! בקיצור, המושגים על התורה שהונחלו לנו בין במזיד בין

בשוגג הם מסולפים מאוד. בואו וראו באמת את מעמד האשה בעולם התורה והמצוות בכל שטח, בלמוד, בחנוך, מקומה ומעמדה כלפי בעלה, ובביתה, בגמילות חסד בעזרה לזולת ... כנסת ישראל כולה — שכינת ה' ית' שמו — משולה לאשה.....

שאלת כח הרע

איך ייתכן שעולמו של הקב"ה יהיה מלא יסורים וצער ומחלות ומוות? בעצם התשובה כבר נתנה בדברי הקודמים. צריך רק לקבצם. ובכל זאת במלים ספורות: — כאמור, מעמד הבחירה הוא הכרחי. וכשאנו חס וחלילה בוחרים ברע, אנו משלימים ומחזקים אותו בעולם. וכשמתפרקים הכוחות האלה הם זורעים הרס ומוות ואסון. ודאי שהנהגת הבורא אינה נפסקת כלל, אלא היא מסתתרת בבריאה כך, שבכל תנאי ותנאי הבורא מעמיד בפני כל אחד את הנסיון המיוחד לו, לזמן המסוים הזה. תקנת? זיכית את העולם וזכית. קלקלת? קלקלת את העולם ותאכל את פרי קלקולך. החמצת? הפסדת ותקבל צ'אנס נוסף, ועוד אחד ועוד אחד, עד הרגע האחרון של חיך. רק תזכור, שמה שהפסדת מופסד לנצח, אלא אם כן תקנת בתשובה בדרגותיה הגבוהות ביותר.

נחזור לסיפור. מצאתי את עצמי נכנע, מחוסר ברירה, לעובדה שהתורה היא אמת בלתי יחסית. פשוט אי אפשר היה לייחס תופעה בלתי נדלית כזאת, למאמץ אנושי מאיזה שהוא סדר גודל ידוע. הברירה היחידה היתה לייחס אותה למקור אלוקי. אותו יום שההכרה הזאת התבררה לי, היה בשבילי יום שחור. כי המסקנות מההכרה הזאת היו קשות מנשוא. מה, אני איהפך לדתי? פתאום התברר לי שאני שונא דתיים. את צורתם, את האידיש שלהם, את לבושם, את הפוליטיקות שלהם, את האבנים שהם זורקים, דווקא את האבנים הדתיות שנאתי. האבנים הסוציאליות של שכונת

התקווה לא מרגיזות כל כך, גם לא הפוליטיקות של מפא"י, דווקא של אלה הסבונים, איך הם בכלל מעיזים עם המצוות שלהם, והכפיה הדתית, והצורה שלהם, והכספים, ובכלל...

אולי כדאי להקדיש כמה מלים לשנאה. אני מעיד על עצמי שער לרגע הזה לא ידעתי שאני שונא דתיים. להיפך, בויכוחים בעבר, בהיותי עדיין חילוני, לא הבנתי אף פעם למה מגדירים משא ומתן פוליטי של המפלגות הדתיות "ככפיה דתית". אף אחד לא העלה על דעתו לכנות למשל את הסחיטה הפוליטית-כלכלית של מפלגות ההתישבות העובדת לטובת קיבוציהן, "ככפיה סוציאליסטית". כחילוני לא הבנתי מה ההבדל בין תשלום כספי פוליטי שהולך לטובת ישיבות ללמוד תורה, לבין תשלום כספי פוליטי, שהולך לסובסידיות מנופחות עד להתפקע, לקיבוצים שליד הקדרה?! למה זה כפיה וזה לא?!

אני מספר זאת. כדי להוכיח שהסיבות לשנאת יהודים שומרי מצוות היא כנראה עמוקה. גם מי שבדרך כלל לא חש שנאה מיוחדת כלפיהם, בתנאים מסוימים ירגיש נגדם גל גואה של איבה תהומית.

"תניא, אמר ר' עקיבא: כשהייתי עם הארץ אמרתי, מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור. אמרו לו תלמידיו, רבי אמור ככלב, אמר להם זה נושך ושובר העצם וזה נושך ולא שובר העצם". שתי עובדות מתבלטות מיד בגמרא הזאת. הראשונה: ר' עקיבא, שהגיע למדרגת תלמיד חכם שמעטים זכו לה, מעיד על עצמו שלפני כן שנא שנאה עמוקה לתלמידי חכמים. פירוש הדבר הוא שהשנאה הזאת אינה תלויה באופיו של השונא, או בתנאים מקריים משתנים, אלא במעמדו הבחירתי של האדם. והעובדה השניה: שהשנאה הזאת מתוארת בצורה מיוחדת מאוד — כנשיכת חמור השוברת עצם. פחות מזה — נשיכת כלב גרידא — לא היתה מספקת.

קבוצה שעוסקת באיזה פולחנים. משונים ככל שיהיו. מעוררת

לכל היותר גיחוך, חמלה, בוז ולפעמים גם איבה, אבל לא שנאה ארוכת ימים כשנאת היהודים. ההבדל הוא שהיהודים מצד אחד מעורים בכל שטח משטחי החיים, ויחד עם זה מן הצד השני מציגים בכל פרט פרט קנה מדה שונה מ"הנורמלי". הנורמלי פירושו: — הניתן להבנה, המקובל, הסביר, "ההגיוני" או יותר נכון המתקבל על הדעת. העובדה שהמוסר החברתי המקובל משתנה בצורה קטבית בין חברה לחברה ובין תקופה לתקופה, כלל לא מטרידה את האדם "הנורמלי". הוא מסתכל מסביבו, והחברה שבתוכה במקרה הוא חי, נראית לו כל כך הגיונית וסבירה, עד שכל חריגה נראית כפגיעה בסדר הטוב ביותר האפשרי. כדברי אחד מהרציניים שבפסיכולוגים האחרונים — לינג: חריגה מהמבנה מכונה ע"י החברה כחריגה מהמסלול.

אז אם החריגה היא מוחלטת — בריחה מהחברה לאיזה שהוא סדר אוטופי כזה או אחר — אז אפשר לגחך בבוז. אבל כאמור היהודים מצד אחד מעורים בכל שטח משטחי החיים ומצד שני בכל פרט ופרט הם מציגים קנה מדה לא רק שונה מהמקובל, אלא גם המערער על המקובל. הערעור הוא בעיקרו רוחני, ואף על פי כן, ואולי דווקא בגלל זה, הוא מטריד ולא נותן מנוח. בחינוך, ביחסי אישות, באיסורי והתרי מזון, במערכת העדיפויות של היוקרה החברתית, בחגיהם ובמועדיהם ובמה לא. הגיטאות הן נסיון להתגבר על ההטרדה הזאת, לעשות את היהודים למובדלים — מופרשים ובזאת להפטר מהמצוקה הרוחנית שיוצרת הקירבה אליהם.

קנה המידה השונה הזה של היהודים יש לו כמה סימני היכר. ראשית, הוא יציב. הוא נמשך אלפי שנה. אי אפשר לפטור אותו סתם בביטול של בוז. הוא ספוג הרבה דם יהודי לאורך הדורות, שנשפך דווקא על הנסיון החוזר שוב ושוב, ללא הצלחה, לכפות עליו שינוי. הוא נראה מנוון כל כך, ויחד עם זה יש בו חיוניות לא מובנת. הוא מוחלט בהקיפו את כל שיטחי החיים ללא הותר.

הנוהגים לפיו הם בדרך כלל חכמים יותר מסביבתם, ומתחת לזקניהם הם מסתירים עוד הרבה יותר חכמה ממה שהם חייבים לגלות. והמעצבן ביותר הוא שהם סבורים בינם לבין עצמם שיש להם, ורק להם, את הפתרון היחידי לחידת העולם. בקיצור, כל היותם קוראת תגר על היותנו: אם הם צודקים אז כל חיינו ופעלנו יוצאים לריק. הם שוללים ללא הרף, את מה שגם אנחנו מתבישים בו קצת בתוך תוכנו. אבל איך אנחנו יכולים לוותר על הערצת הגופני, השזוף, החסון, החייכני מזווית הפה. הנון־שלֵנְטִי, השולט, בעל היכולת, בעל הכח, המנצח, וכו' וכו' וכנגד זה איך אפשר שלא לשנוא את השחוח, הכפוף, החיוור, החסר מנוחה, הקרוע, והשסוע, המתפתל, העני וחסר הברק, אפילו שמבין ריסי עיניהם המושפלות מתנוצצת דמעה של כאב על רמיסת האמת.

אני זוכר עכשיו, איך משעמדתי על אי האפשרות לברוח מאמת התורה, גיליתי כמה אני שונא בהם את הכל. כמה עצבנה אותי הכפה השחורה שלהם שמבצבצת מתחת למגבעת, הבגדים הכהים והכבדים בקיץ, האידיש שלהם, הילדים עם הפאות הארוכות... הכל. אילו אפשר היה להפטר מהם, להכניס אותם לאיזה גיטו, שלא יטרידו אותנו, שלא יכנסו לכל תחום בחיינו עם השבת שלהם, עם שמירת הקברים שלהם, ומלחמתם על הגויות. בקיצור הם יוצרים מערכת שלמה שיציבותה, עוזה, החלטיותה ומסירות נפשם עליה, לא רק שאינה עומדת בשום יחס לשפיפותם, אלא היא גם מהווה הכרזת מלחמה תמידית על המערכת "הנורמלית" שלנו. את זה אנחנו רוצים לשבור ולרסק — את האנטי־תיזה הבלתי פוסקת הזאת לכל פרט בחיינו ולהיותנו ככלל. זהו הדבר שאותו רצה ר' עקיבא לנשוך כחמור המרסק ומשבר, נשיכת כלב לא מספקת כאן.

לכן, כשמתגלה איזה גנב או רמאי אמיתי בין הדוסים אנחנו קופצים עליו כמוצאי שלל רב: — סוף סוף מתגלה הפרצוף האמיתי של כולכם. הכל בלוף כל החכמה, והמצוות, והתורה,

ואורח החיים, ומסירות הנפש הכל בלוף אחד גדול. זה רק מסווה למטרה האמיתית שלכם. לגנוב ולרמות ולשחד ולהשתמט מצה"ל ולזרוק אבנים. כולכם כאחד. איך אתם מעיזים בכלל להתערב בפוליטיקה ולהגיד לנו דעות. תתעסקו בעניינים שלכם, תתפללו בתוך הכוכים שלכם ואל תתערבו לנו בחיים. אני יכול לשמוע את הטענות האלה מוטחות כלפי ירמיהו הנביא, שבמשך שנים לא נותן מנוח. מציק, מעצבן, מטריד, זועק מתערב בפוליטיקה, מנבא את החורבן והגלות לאנשים שרוצים לבלות, לשתות, ולאכול. שיתן מנוחה, שיתעסק עם המצוות שלו וירד מעלינו ... בסוף לא היתה ברירה זרקו אותו לבית הסוהר. נסו לחסל אותו והוא לא מפסיק. אוף, איזה תאווה לרסק אותו. הגל המתפרץ הזה הוא פשוט ביטוי להשתחררות אפילו רגעית מן המצוקה הרוחנית שנוכחותם הקרובה אלינו גורמת לה.

זהו זה, צריך להבין שהמדובר פה בתהום הקיימת מימות עולם בין היווני לבין היהודי, בין ההצלחה בעולם הזה לבין הבנת תכלית בריאתו. בין האדם העליון לבין ההכרה בעליון על כל העליונים.

בקיצור, יחד עם הזריחה הצורבת של ההכרה באמיתיות התורה, וכנראה בגללה, התברר לי שאני אנטי-שמי. זה קצת הפריע לי. שאלתי את עצמי מנין לי כל האינפורמציות הנ"ל, שכל כך מובנות מאליהן אצלי.

התברר שבעצם בעובדות בשטח מעולם לא נתקלתי. מה שאני יודע הוא ... מה שכולם יודעים ומאיפה כולם יודעים? ... זה הרי "ברור" שזה ככה. לפחות ברובו. אחרת, למה כל העתונים כותבים שזה ככה? גם למסקנה הזאת היה קצת צליל צורמני של אפליה מיעוט. בהבדל אחד: "שלהגן על זכויותיהם" של מיעוטים נרדפים שאין לך שום קשר אתם, זה סמפטי, אבל המיעוט הזה ... נזכרתי שהסבא שלי ואביו, ואבי אביו כולם היו כמוהם...

חוץ מזה אמרתי לעצמי: ואם אמנם אין לי ברירה. וההכרה, מוזרה ככל שתהיה, אמנם מחייבת שיש בורא לעולם, שמגלה לנו בתורתו את תכלית קיומנו, מי אמר שאני חייב להיראות ולחיות כמו "הדוסים" כדי לקיים אותה. הבורא יודע את צפונות הלב, הוא אינו מצווה עלי לשנות את מקצועי ואת כל אורח חיי. אז מעניין אותי לדעת מה בדיוק המינימום שבו אני חייב, ואם אפשר למלא התחייבותי בג'ינס, בסנדלים, ובחולצת טריקו?

התחלתי לברר. השאלה שלי היתה: מהו המינימום שאני חייב בו על פי מצוות התורה, כדי לא להדחות מכלל מקבלי השכר. אני לא רוצה להיות בשורה הראשונה, אלא באחרונה, ולא יותר מזה. רק לא להשאר לגמרי בחוץ. זה הכל. היחס שלי היה אנטי. הרגשתי אנוס עפ"י מסקנה הכרחית, לעשות את רצון הבורא, אבל כאמור מאונס...

התשובות שקבלתי לא היו בלתי אפשריות כל כך. כמו שחששתי. הסתבר ש"המינימום" הנדרש הוא די נסבל. הקושי היה להחיל את ההכרה על הגוף. אחרי שאתה מבין, ומגיע שוב ושוב ושוב למסקנה ההכרחית שאין ברירה, וחייבים להודות בקיום הבורא, ובהכרח לדעת את רצונו, עדיין העשייה עצמה היא הקושי הגדול. הבעיה היא לצאת ממצב שבו אתה חפשי לעשות כרצונך, (כמובן, במסגרת ההרגלים המטשטשים את אלפי הכפיות החברתיות והסביבתיות הנכפות עלינו), למצב שבו אתה כפוי ע"י רצון אלקי. והכי קשה, שאתה עצמך מרצונך מקבל על עצמך את העול הזה. באיזה שהוא מקום אתה מבין שאפילו צעד אחד קטן — להתחיל לקיים מצווה אחת — מכניס אותך להתחייבות ולעול שאינך מורגל בו כלל. איך תעמוד בזה? הפאניקה גדולה. מצד שני שוב ושוב אתה מודע לכך. שעד שלא תקיים בפועל את מצוות ה' ית' — לא עשית כלום. וכל העמל העיוני שהשקעת, וכל המסקנות

שהגעת אליהן נשארים עקרים. מצב מתסכל מאין כמוהו. ואז יום אחד אתה קופץ...

פעם כשצנחתי בצבא, ידעתי, שאלמלא שורת החיילים שאתה מתקדם בתוכה אל פתח המטוס, ואלמלא ידו של המשלח, ואלמלא הבושה, לא היה לי לעולם האומץ לצאת. כאן, אין שורה, ואין משלח, ואינך מודע לכך, עדיין, שיש בפני מי להתבייש, ומה שדוחף אותך לקפיצה, היא הכרתך בלבד. ואתה קופץ. ואתה מקבל על עצמך עול ולו גם של מצווה אחת בלבד. ומיד, תוך זמן קצר מאוד לפעמים אפילו כמה שעות בלבד, מתברר לך שכל מה שפחדת ממנו כל כך היה דימוי בלבד. מה "שהפסדת" הוא, בעצם, כבלי ההרגל. ומה שהרווחת מיד, עוד לפני הערכת השינוי המבורך שהמצווה עשתה בחייך, זה הכח לפעול עפ"י חיוב השכל המכיר באמת. לפעול עפ"י ההכרה בניגוד להרגלי, זה תמיד צניחה והתאבדות. אתה עוזב מקום שכל חושך מאשרים את קיומך שם, אל מקום שאינו קיים, מלבד בשכלך. ומצד שני ברור לחלוטין, שהבחירה החופשית המוטלת עליך מחייבת שאתה תעשה את הצעד הראשון כלפי בוראך, היודע את כל צפונותיך, ולכן אתה חייב גם לפעול בכנות גמורה...

אני זוכר את ההרגשה המשונה כל כך של התפילות הראשונות. עצם העמידה בתפילה נראתה כמשפילה. אנו רגילים לראות את עצמנו כיצורים עצמאיים. סיפוק כל צרכינו תלוי רק בנו עצמנו. לפתע, ליישם למעשה את ההכרה שקיומך תלוי ברצון הבורא ובחסדיו... זה היה משונה ביותר. כאילו נקודת הכובד של קיומך הועתקה אל מחוץ לך.

הייתי מתחיל כל תפילה בהקדמה בערך בלשון זו: אני פונה אליך, עכשיו, רבנו של עולם, ועצם פנייתי והתאר שבו אני מכנה אותך, מוזרים לי ביותר. אני נראה בעיני עצמי כאדם שעומד ומדבר אל הקיר. רק שכלי יודע שאין ברירה, וצריך להודות

במציאותך. אבל שום חלק אחר שבי לא משתתף בידיעה הזאת. אבל אני גם יודע שבהכרח אין דבר נסתר ממך, כולל דברי אלה ומחשבותי. אם כך, אתה וודאי יודע שכוונתי אינה אחרת אלא להשתדל לעשות את רצונך. פשוט כי אין ברירה, כי מוכרחים, כי זו האמת, ובכך זהו מצבי. וכל מה שאני יכול לעשות הוא לבקש שתפתח את לבי כדי שאבין...

בעצם... סליחה, אבל איני רוצה להמשיך. החיבור הזה אינו מיועד לתיאור חויות אישיות, על מנת לעורר חויות בקורא. כל ענינו הוא לעורר את ההכרה בצורך לבדוק באופן רציני ועקבי, ללא הנחות מוקדמות, עד כמה שאפשר, את תורת משה. לגרום לקורא לבוא ולתקוף אותה בכל הספיקות והשאלות והקושיות והתמיהות. לנסות ולסתור אותה מתוכה או מחוץ לה, ובלבד, שלא לעזוב. עד שיתברר משהו. ושיתברר סופית. להפסיק את הפסיחה על אין סוף הסעיפים של "יכול להיות" ו"אולי" ו"נראה" ו"אי אפשר לדעת"... רק לא זה. להיאבק עד שנדע סופית וברורות לכאן או לכאן, כי בשאלה הזאת תלויים חיי כולנו לנצח. בקיצור, זאת כל כוונת החיבור.

בכוונה איני רוצה לתאר את צעדי שלי וצעדי משפחתי אל תוך עולם המצוות, כשם שאיני רוצה לספר על חיינו שנשתנו מיסודם. נכון. גילינו מה פירוש חיי אהבה ונאמנות, כבוד לזולת, וחסד. ראינו לנגד עינינו איך הילדים משתנים לבני אדם בעלי אחריות והתנהגות מוסרית, לא מתוך כפיה מסגרתית, אלא מתוך פנימיותם הם. וזה, בלי לאבד את שמחת נעוריהם כלל. גם ברור לנו לחלוטין שכל הדברים האלה הם תוצאה בלתי נמנעת מחיי תורה ומצוות. ובכ"ז איני רוצה להעלות כל זה, והסיבה פשוטה: גם אם תיאורטית, יכל היה להיווצר מצב הפוך, שחיינו ח"ו היו קודרים ואומללים, אין בין זה לבין תקפות אמיתיות התורה ולא כלום. לא

משום שחיי שומרי מצוות הם כל כך טובים עלינו לבחור בהם, אלא משום שהם אמת. (להוציא כל ספק מהלב — מעולם לא חיינו כל כך בטוב, כמו חיינו הנוכחיים בתורה ובמצוות. ויחד עם זה, אלמלא ידענו ידיעה שלמה, יום-יומית, ברורה ובהירה, שבורא העולם, שחותמו אמת, רוצה מאתנו הכרה באמיתו ויישומה בחיים, כל הטוב שבחיינו לא היה מצדיק את כתיבת החיבור ואת מטרתו).

פרט אחד אולי בכל זאת כדאי לציין כדי למנוע טעות. המקום שבו אני נמצא היום והעובדה ששניתי את מקצועי, עלולה להטעות: — אולי קיום מצוות התורה מחייב מהפך בכל החיים? ובכן, אין שום סתירה וגם לא יכולה להיות בין איזה שהוא מקצוע לבין קיום מצוות התורה, שהיותה תורת חיים היא ממשית כחיים עצמם.

הרמב"ם היה רופא (בין השאר גם של מלך מצרים), הרמח"ל כתב מחזות, החפץ חיים היה בעל מכולת, מו"ל ומוכר ספרים, ר' יוחנן היה סנדלר, ור' יהושוע פחמי, רבי, עורך המשנה, היה בעל משקי ענק, מולטי-מליונר וידידו של קיסר רומי, וריש לקיש לפני שעשה תשובה היה שודר. ר' עקיבא היה רועה צאן, ויוסף משנה למלך וכלכלן. בקיצור אין שום סיבה בעולם מדוע אדם לא יאחז במקצועו ויהיה ירא שמים למהדרין.

אני עצמי זחלתי לתוך חיי תורה ומצוות צעד אחר צעד, מתוך בדיקה חוזרת ונשנית של כל שלב, והחלטתי החלטות אישיות לחלוטין, משום שסברתי שהן מתאימות לי ולתנאי חיי שלי, וכמובן שהן אינן יכולות להוות דוגמה לזולתי.

כל מה שהייתי יכול לספר מכאן והלאה הוא תיאור חיינו למעשה. איך נוצק בנו תוכן חדש המחיה אותנו, כמו עץ גבול שנשתל שנית על פלגי מים. וזה לא רלבנטי למטרת החיבור. רק זאת אומר: "הפסדנו" את הצחוק הפרוע של ההפקרות, ואת השמחה לאיד על כל פְּלוֹנְטֵר בתוך קומדיית האבסורדים שנקראה

"חיים". (כמובן, בתנאי שהפלונטרים היו של הזולת. מאלה שלנו, — צחקו הם). הפסדנו גם את השתוללות הלעג של הטפשות על כך ששום דבר לא מתיישב עם שום דבר. את הרעב להתפרקות רגשית, שככל שהוא נהיה תכוף יותר ורדוד יותר, הוא מחפש לעצמו מאיצים יותר ויותר עזים. "אבדנו" את הפחד מפני הזקנה, מפני המוות, מפני החיים...

ומה הרווחנו? בעצם רק דבר אחד ויחידי: את הידיעה, שאינה מבוססת על שום חוויה ואינה תלויה בה — הידיעה הצומחת מתוך הכרה שהולכת ומשתלמת, הולכת וגדלה ע"י למוד התורה — שיש תכלית לקיומנו, ויש שכר לפעולתנו. הפעולה הזאת הארוגה בהווה בכל פרטיו ובכל רגע ורגע שבו, היא היצירה שאותה מסר הבורא לידי כל אחד ואחד מאתנו; לעצב עפ"י התורה, מתוך החומר, הכפוי, העקשני, התהומי, שבתוכו אנחנו כלואים, את הכלי שיכיל וישקף את הארתה של נשמתנו האנושית, את צלם אלקים שבו עוצבנו, את הייחודיות שאין לה דומה של כל אחד ואחד מאתנו, ואת השלמתה הבלתי נדלית. אני יודע שאין הגדרה אחרת לאושר.

הלוואי ויכולתי לקרוע את סגור לבי לפני כל קורא ולהראות לו שדברי כנים. הלוואי ויכולתי לחשוף את מוחי לפני כל קורא, ולהראות לו איך התורה משכילה את השכל בדרך האמת. הלוואי והלוואי... אבל זה בלתי אפשרי. כל אחד חייב לגלות בעצמו. אנא, אל תקבלו מלה אחת מדברי כאמת, וודאי לא כדברים מחייבים. רק לדבר אחד תאמינו: צריך להתחיל לבדוק באופן רציני, ולא להרפות, עד שנדע, הנה או הנה. כי בנפשנו הדבר ממש.

כמה מלים אחרונות

אם אתה סבור שיש סיבה מספקת לבדיקת התורה ומצוותיה, ולו גם מפני שהצרפתי והבריטי הממוצעים יודעים יותר על מורשתם הרוחנית ממה שאנחנו – צאצאי מיסדי התרבות המערבית כולה – יודעים על נשמת חייו של עמנו, אז...

א. תפוש את הדוס הראשון שנראה לך רציני ובקש ממנו אינפורמציה על מקומות לימוד, סמינריונים, הרצאות, חוגים, וכו' אל תדאג לטרדה שאתה גורם לו. להיפך אתה מזכה אותו, הוא חייב לטפל בך ולעזור ככל יכלתו. ישראל ערבים זה לזה.

ב. בת"א בשד' רוטשילד מס' 112 בקומה ג' טל. 03-226820 יש מועדון שוקק פעילות מגוונת ביותר, ומרתקת, בהנהלת מנחם גרילק. הוא הוביל אותי בצעדים הראשונים של הכרת התורה ומצוותיה, שם המקום "נעשה ונשמע" אני ממליץ בכל לבי.

ג. אם אתה אמריקאי בוא לרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים לשיבת "אש התורה", (שם זכיתי ללמוד), המנוהלת ע"י הרב נח ויינברג שהוא למעשה אבי תנועת התשובה בארץ, ובאמריקה. אם אתה בטוח בעמדתך החילונית, (קל וחומר אם אתה בספק), ויש לך אומץ וכנות לעמת את מחשבותיך עם אלה של זולתך, בא לשוחח עם הרב נח ויינברג. תפגוש אדם שאלמלא היה יודע – (לא מאמין, או מתרפק, או שואף חיות, אלא יודע) – שהתורה

נתנה בסיני היה וודאי מנהל טרוסט של מליונים. אדם שהציל, פשוטו כמשמעו, אלפי יהודים צעירים מאבדון, אדם שאינו מחכה רק שיבואו אליו אלא יורד, הוא וחניכיו, יום יום אל הכותל ואל הרחובות ולתחנוות המרכזיות כדי לדבר אמת.

אחד האנשים הבודדים שחיים ממש את הטרגדיה האיומה ביותר של זמננו זה – ההתבוללות של הנוער היהודי בכל רחבי העולם.

הכתובת רח' שבות 1 הרובע היהודי העיר העתיקה ירושלים. טל. 02-284659 02-284182

"איה"ת" סמינר לבנות אמריקאיות שע"י ישיבת "אש התורה" טל. 02-816495.

בירושלים קיימת ברח' שמעון הצדיק 22, ישיבת "אור שמח". במערכת מבנים משוכללים ועם צוותים מעולים ביותר. הישיבה מחולקת לשני אגפים – ישראלים – ואמריקאים. זוהי הישיבה לחוזרים בתשובה בעלת הוותק והנסיון שמאות צעירים עוברים בשעריה מדי שנה בשנה.

בירושלים בין השאר קיימות גם הישיבות שלהלן. הסיבה שאיני מאריך לספר עליהן, היא משום שאין לי קשר אישי הדוק אליהן אבל ממה ששומעים אין ספק שרמתן גבוהה ושהן מסוגלות לספק אינפורמציה ותנאים לאנשים המעוניינים

ישיבת דבר ירושלים חגי 24 טל. 02-288645 לאמריקאים וישראלים.

ישיבת "אור החיים" רח' עזרא 1 טל. 02-285588, בהנהלת הרב אלבז המופלא, הציבור בעיקר מבני עדות המזרח.

בית מדרש ספרדי הרובע היהודי ליוצאי ארצות דרום-
אמריקה טל. 02-248104.

"נווה ירושלים" לנשים, המוסד הראשון בסוגו, צוותות
מעולים ביותר. רח' קסוטו 5 בבית וגן טל. 02-424227
02-414760

"נתיב האור" לנשים, חדש. בא למלא את הדרישה
הגדולה למקומות לימוד. רח' סורצקין ב/35.

שיבת "תורה ואמונה". רח' דוד 20 טל. 02-288116.

על בני ברק אינני יודע הרבה ללא ספק יש שם כמה
וכמה מוסדות מתאימים לנ"ל המקום שידוע לי הוא: —
"נתיבות עולם" בני ברק רח' הרב כהנמן (השומר) 79.

ד. מדי כמה שבועות מתקיימים סמינריונים. במקומות שונים
בארץ המשלבים נפש וסדרה בלתי פוסקת מרתקת ביותר
של הרצאות, דיונים, שיחות ומפגשים עם אנשים צעירים
חוזרים בתשובה ביניהם מדענים, אמנים, בני ההתיישבות
העובדת, אקדמאים וכו', באותו זמן הילדים מטופלים ע"י
צוות של שמרטפיות ומורות מקצועיות.

מנסיון — זאת חוויה עזה ביותר ומאלפת. תוך שבוע אתה
מקבל בצורה מרוכזת ביותר את תמצית האינפורמציה החסרה
לך בנושא אמונת ישראל, ההסטוריה שלו תורתו ומצוותיה. כל
השאלות שרצית לשאול נשאלות. אין התחמקות משום נושא:
האם צריך להפסיק את עיסוקי הרגיל כדי להיות שומר תורה
ומצוות? מה יהיה גורל הארץ והמדינה אם כולם ילמדו תורה?
מה עם הבדיקות הרדיואקטיביות המוכיחות שגיל העולם הוא
מאות מליוני שנה? מה לעשות אם אני רוצה והיא לא, או
ההיפך? מה עם הפוליטיקה? מה עם האבנים, הגוויות, השבת,
צה"ל, והחליפות השחורות בקיץ? מה עושים כל היום? מותר

לעבוד!! האם באמת אפשר להיות טייס, סוחר, מהנדס, חקלאי
 אינסטלטור ויחד עם זה לשמור תורה ומצוות? מה עם הטהרה?
 איך היא מקיימת את האהבה? מה היחס אל הבנים ואל
 ההורים? וכו' וכו'. אני ממליץ בכל חס הלב. בלי אפס, זה יהיה
 השבוע המרתק בחיך. לאינפורמציה ולהרשמה הרי הכתובות
 והטלפונים:

ירושלים: משפחת רפפורט 02-520576

משפחת מילר 02-810069

משפחת פרנקל 02-811234

ת"א והמרכז: משפת גרילק (אחה"צ

והערב) 03-707971

בני-ברק: "אל המקורות" רח'

וילקומירר 22

טל. 03-786624, 03-707336

"ערכים" רח' דסלר 26

טל. 03-790425

חיפה: משפחת קאופמן 04-665432

משפחת עינבל 04-237122

בנוסף על הנ"ל כל מי שרוצה לקבל **מידע** מרוכז אל ארגונים
מוסדות וחוגים ללימודי היהדות ברחבי הארץ.

וכן **ייעוץ הכוונה וסיוע אישי** בנושאי יהדות, ובבעיות
המתעוררות עקב שיבה ליהדות.

יפנה לאחד מסניפי ארגון פעילים **"יד לאחים"**

* **ירושלים:** יונה 4, טל. (02)288003

* **בני-ברק:** ירושלים 5, טל. (03)783834

פתח תקוה: חובבי-ציון 9, טל. (03)915915

חיפה: ביתר 2, טל. (04)661978

רחובות: הרצל 152, טל. (054)57395

אשדוד: קרית פוניבז' 2002/18, טל. (055)34240

אפקים: קדש 252, טל. (057)21564

צפת: ירושלים 101.

הסניפים המצויינים בכוכב פתוחים כל היום יתר הסניפים רצוי
להתקשר בין השעות 1700-19.00

ה' יברככם וישמרכם

להתראות

א. זהר